దత్తపుత్రిక

384

5218

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

నమః పరమఋషిభ్యః.

వైయాకరణ సిద్ధాన్తకౌముదీ.

మునిత్రయం నమస్కృత్య తదుక్తీః పరిభావ్య చ।
వైయాకరణసిద్ధాన్తకౌముదీయం విరచ్యతే॥౧॥

తత్త్వబోధినీ.

నత్వా విశ్వేశ్వరం సామ్బం కృత్వా చ గురువన్దనమ్॥
సిద్ధాన్తకౌముదీవ్యాఖ్యా క్రియతే తత్త్వబోధినీ॥

విఘ్నవిఘాతాయ కృతం మఙ్గళం శిష్యశిక్షాయై నిబధ్నన్ చికీర్షితం ప్రతిజానీతే॥ మునిత్రయమిత్యాదినా॥ త్రయోఽవయవా యస్య తత్త్రయమ్-సఙ్ఖ్యాయా అవయవే తయప్-ద్విత్రిభ్యాం తయస్యేత్యయచ్ - మన్తారో వేదశాస్త్రార్థతత్త్వావగన్తారో మునయః - మనేరుచ్చేత్యౌణాదికసూత్రేణ మనేరత ఉకారో మనేః పర ఇన్ ప్రత్యయశ్చ - గుణస్తు నేహ భవతి - కిదిత్యనువర్తనాత్ ప్రకరణాద్వా - తేషాం పాణినికాత్యాయనపతఞ్జలీనాం త్రయం మునిత్రయమ్ - నను స్వయమప్యేవం నమస్కృత్యేత్యత్ర నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ స్యాత్ - మైవమ్ - ఉపపదవిభక్తేః కారకవిభక్తిర్బలీయసీతి వక్ష్యమాణత్వాత్ నమస్కరోతి దేవానితి వద్ద్వితీయాయా ఏవ యుక్తత్వాత్ - జహత్స్వార్థావృత్తిరితి పక్షే నమశ్శబ్దస్యానర్థకత్వాత్తద్యోగే చతుర్థీ న భవతి అర్థవద్గ్రహణ పరిభాషయా - స్వయమప్యేవం నమస్కృత్యేత్యత్ర తు స్వయమప్యనుకూలయితుమిత్యర్థవివక్షాయాం క్రియార్థోపపదస్యేత్యాదినా చతుర్థీతి మూల ఏవ స్ఫుటీభవతి - నచైవం నమస్స్వస్తీతి నమఃపదం వ్యర్థమితి శఙ్క్యమ్ - హరయే నమ ఇత్యత్ర హరిమనుకూలయితుమిత్యర్థే అవివక్షితే తేన చతుర్థసాధనస్యాపేక్షితత్వాత్ ప్రాప్తాయాం తదపవాదతయా తస్యావశ్య

అఇఉణ్ - ఋఌక్ - ఏఓఙ్ - ఐఔచ్.

తత్వాత్ ॥ తదుక్తేరితి ॥ తేషాం పాణిన్యాదిమునీనాం ఉక్తేస్సూత్ర వార్తికభాష్యాణీత్యర్థః - తస్య మునిత్రయస్య ఉక్తిరితి వ్యాఖ్యానే మునిసముదాయేన సూత్రం వార్తికం భాష్యం వా నోక్తమితి సముదాయినాం మునీనామేవోక్తేరితి పర్యవస్యేత్ ॥ పరిభావ్యేతి ॥ పరాభూయేత్యర్థః - నచ పరిపూర్వకస్య భవతేస్తిరస్కారార్థకత్వాత్ కథమత్ర జ్ఞానార్థతేతి శఙ్క్యమ్ - పరిత్యస్య భావితి చురాదిణిజన్తస్య యోగాత్ - కేచిదత్ర భవతినా యోగముఖ్యపేత్యాహుః - పరాభవోఽవజ్ఞాన ఇతి సూత్రే భవ ఇత్యస్యావజ్ఞాన ఇతి విశేషణాన్న తిరస్కారార్థత్వనియమః మనసా పరిభావ్య కిం చిదిత్యాది శ్రీహర్షాది ప్రయోగాచ్చ - అత ఏవాత్ర ప్రయుక్తదోషశఙ్కాపి నాస్తీతి ॥ అన్యేతు అనాదరః పరిభవః పరిభావస్తిరస్క్రియేతి కోశాత్ పరిపూర్వకాద్భవతేర్ణిజన్తాదేవ తిరస్కారప్రతీతిర్నాన్యస్మాదిత్యాశఙ్క్యావాత్ర నాస్తీత్యాహుః - తన్న తథా - పరిభూయ పరిభవతి [illegible] ఽపి తిరస్కారప్రతీతేః ॥ వైయాకరణానితి ॥ వ్యాకరణమధీయతే విదన్తి వా వైయాకరణాః - తత్ప్రధానానాం కౌముదీ [illegible] కేత్యర్థః - నిరుక్తసకలజనాహ్లాదకత్వసామ్యేన కౌముదీశబ్దప్రయోగః - తరిష్యమాణాయా అపి కౌముద్యా బుద్ధ్యా సన్నిధాపితత్వాదిదమిత్యఙ్గుల్యా నిర్దేశః ॥ విరచ్యత ఇతి ॥ మయేతి శేషః - తచ ప్రతిజ్ఞాత్ర - ప్రతిజ్ఞాతోన్నగుణాధానమ్ - విపూర్వాద్రచస్స ద్వర్తమానసామీప్యే భవిష్యదర్థే వర్తమానప్రత్యయః.

అఇఉణ్ ణానుబన్ధోఽణ్ సంజ్ఞార్థః - ఋఌగితి కకారస్త్వక్ ఇక్ ఉక్ సంజ్ఞార్థః - ఏఓఙితి ఙకారః ఏఙ్ సంజ్ఞార్థః - ఐఔజితి చకారస్త్వచ్ ఇచ్ ఏచ్ ఐచ్ సంజ్ఞార్థః - వర్ణానాముపదిష్టత్వేన బోధనాయ సంహితాయా అవివక్షణాదత్ర న సన్ధిః - స్వరాణాం చాదిషు పాఠాచ్చాదయోఽసత్త్వ ఇతి నిపాతసంజ్ఞాయాం నిపాత ఏకాజనాఙితి ప్రగృహ్యత్వే ప్రకృతిభావాన్న సన్ధిరిత్యన్యే - స్యాదేతత్ - అకారాద్యుపదేశే నయు

హయవరట్ లణ్ ఞమఙణనమ్ ఝభఞ్ ఘఢధష్ జబగడదశ్ ఖ

ణాత్సవర్ణానామాకారాదీనాం లాభాత్ పృథగాకారాదయో నోపదిష్టాః. తథా ఋఌవర్ణయోరపి సావర్ణ్యాదన్యతరోపదేశే నైవోభయసిద్ధేః కిం పృథగుపదేశేన. సచ జాతిపక్షే ఋఌవర్ణయోః పృథగుపదేశ ఆవశ్యకః ప్రయోర్భిన్న జాతిత్వాదితి వాచ్యమ్. సావర్ణ్యాదేవ ఏకజాత్యుపదేశే జాత్యన్తరస్యాపి లాభాత్. ఋఌవర్ణయోః ప్రత్యేకం త్రింశత్వం జ్ఞాపసిద్ధయే అణుదిత్సవర్ణస్యేతి సూత్రే ఉణ్ గ్రహణస్య జాతిపక్షేప్యావశ్యకత్వాదితి చేదత్రాహుః. ఋఌవర్ణయోస్సావర్ణ్యస్యానిత్యతాం జ్ఞాపయితుముభయోరుపదేశః. తత్ఫలం తు క్లృప్తశిఖాయస్య క్లృప్తశిఖః తస్య దూరాత్సమ్బోధనే క్లృప్తశిఖ ఇతి ప్లుతః ఋఌవర్ణయోస్సావర్ణ్యస్య నిత్యత్వే తు అసృత ఇతి పద్యతా సాదృకారస్యేవ ఌకారస్యాపి ప్లుతో న స్యాదితి. ప్రయోజనాన్తరముపోద్ఘాతే అగ్రే దర్శయిష్యతే.

హయవరట్. టానుబన్ధో ఉట్ సంజ్ఞార్థః. హకారోపదేశస్తు అట్ అశ్ హశ్ ఇణ్ గ్రహణేషు హకారగ్రహణార్థః. అర్హేణ అద్భిర్వారాఽఽ ఉపేతి ణత్వమ్. దేవా హసన్తి భో భగో ఇతి రోర్యత్వమ్. కేప్రాహసతి. హశి చేత్యుత్వమ్. లిలిహిఢ్వే లిలిహిధ్వే. విభాషేట ఇతి వాఢః.

లణ్. ణకారానుబన్ధః అణ్ ఇణ్ యణ్ సంజ్ఞార్థః. నన్వణి త్రికదిర్ద్వావర్ణాన్ ణకారేణ గృహ్యతే కిం తు పరణకారేణ. ఇణి తు పరణకారేణైవ. తథా చ నిష్ఫలో యమనుబన్ధాన్తరమస్మిన్కర్తుముచితమ్. సత్యమ్. వ్యాఖ్యానతో విశేషప్రతిపత్తిర్నహి సన్దేహాదలక్షణమితి పరిభాషాజ్ఞాపనాయ పునర్ణకారానుబన్ధ ఇతి స్థితమాకరే.

ఞమఙణనమ్. మకారః అమ్ యమ్ ఙమ్ సంజ్ఞార్థః. ఝభఞ్. ఞకారో యఞ్ సంజ్ఞార్థః. ఘఢధష్. షకారో ఝష్ భష్ సంజ్ఞార్థః. జబగడదశ్. శకారానుబన్ధః అశ్ హశ్ వశ్ ఝశ్ జశ్ బశ్ సంజ్ఞార్థః. ఖఫఛఠథచటతవ్. సూత్రే వకారస్తు

ఫఛఠథ చటతవ్ - కపయ్ - శషసర్ - హల్ - ఇతిమాహేశ్వరాణి సూత్రాణ్యణాదిసంజ్ఞార్థాని.

ఏషామన్త్యా ఇతః - లణ్ సూత్రేఽకారశ్చ.

ఛవ్ సంజ్ఞార్థః॥ కపయితియకారో యమ్ఞయ్ఝయ్ఖయ్చయ్ సంజ్ఞార్థః॥ శషసరితి రేఫస్తు యర్ ఝర్ ఖర్ చర్ శర్ సంజ్ఞార్థః.

హలితిలకారో హల్ అల్ వల్ రల్ ఝల్ శల్ సంజ్ఞార్థః- పునర్హకారోపదేశస్తు వల్ రల్ ఝల్ శల్ సు హకారగ్రహణార్థః- రుదిహిస్వపిహి- రుదాదిభ్యస్సార్వధాతుక ఇ వలాదలక్షణఇట్, స్నిహిత్వా స్నేహిత్వా న క్త్వా సేడితి నిషేధం బాధిత్వా రలోవ్యుపధాదితి వా కిత్త్వమ్ - అదాగ్ధామ్ - ఝయ్యస్యాసిద్ధత్వేఽపిహకారస్య ఝల్త్వాత్ ఝలో ఝలీతి సలోపః - అలిక్షత్ - శల ఇతిక్సః - నను పునర్హకారోపదేశస్యావశ్యకత్వేఽపి శర్మధ్యఏవ హకారం పఠిత్వా అలోన్త్యస్య హలోఽనన్తరాస్సంయోగః ఝలో ఝలి శల ఇగుపధాదిత్యాదిసూత్రాణి యథావస్థితానుబద్ధాని తాన్యలోఽన్త్యస్య హలోఽనన్తరాస్సంయోగ ఇత్యేవంరూపేణ రేఫానుబద్ధాన్యేవ చక్రుత్వా హలితి పృథక్ సూత్రం త్యజ్యతామ్- మైవమ్ - తథాహి సతి హరిర్హసతి హరిర్హ్వరి త్యాదిన సిధ్యేత్ - తత్ర ఖరవసానయోర్విసర్జనీయః వా శరి త్యాదిప్రసఙ్గాత్ తతో హలితిసూత్రమావశ్యకమేవ - ఏవంచ హలితిసూత్రేఽన్త్యమితిచ వక్ష్యమాణగ్రన్థోఽపి స్వరసతస్సఙ్గచ్ఛతే ॥అణాదిసంజ్ఞార్థానీతి॥ అణాదిసంజ్ఞాః అర్థః ప్రయోజనం యేషాం తానీతి విగ్రహః - అణాదిసంజ్ఞార్థ్యమానీత్యస్వపదవిగ్రహోవా - అత్ర న నిత్యసమాసో విశేష్యలిఙ్గతా చేతి వక్ష్యమాణత్వాత్.

॥ఏషామన్త్యా ఇత ఇతి॥ ఏషాం సూత్రాణా మన్త్యా ణాదయో హలన్త్యమిత్యనువదం వక్ష్యమాణేనేత్సంజ్ఞకా ఇత్యర్థః- ॥అకారశ్చేతి॥ అనన్త్యత్వాత్ పృథగుక్తిః - విభక్తి రంకామేన ఇదితి సమ్బధ్యతే - ఇత్సంజ్ఞా చాస్య ఉపదేశేఽజనునాసిక ఇ

హకారాదిష్వకార ఉచ్చారణార్థః.

హలన్త్యమ్- ౧॥౩॥౩॥ హలితిసూత్రేఽన్త్యమిత్యావర్త్ :
ఆదిరన్త్యేన సహేతా॥౧॥౧॥౭౧॥ అన్త్యేనేతా సహిత ఆదిర్మ

త్యనైః-ఏవంచ ణాదభిరిద్భిః ఆదిరన్త్యేనేతి వక్ష్యమాణేన ప్రత్యా
హారగ్రహణాత్ అణాదిసంజ్ఞార్థానీతి యదుక్తం తత్సఙ్గచ్ఛత
ఇతిభావః॥ అకార ఉచ్చారణార్థ ఇతి॥ నతులణ్సూత్రస్థాకా
రఇవ ప్రయోజనార్థ ఇత్యర్థః.

హలన్త్యమ్- అన్తే అవసానే భవమన్త్యమ్- దిగాదిత్వా
ద్యత్- ఉపదేశేఽజనునాసిక ఇత్యతః ఉపదేశ ఇత్ ఇతి చాత్రా
నువర్తతే- ఆదిరన్త్యేనేతి సూత్రేణ సహాన్యోన్యాశ్రయమా
శఙ్క్యావృత్త్యా పరిహరతి॥ హలితి సూత్రేఽన్త్యమితి॥ హలి
అన్త్యమితి విగ్రహే సప్తమీతి యోగవిభాగాత్సుప్సుపేతి సమాస
ఇతిభావః- యద్వా షష్ఠీతత్పురుషోఽయమ్-హలితి సూత్రేఽ
న్త్యమిత్యాదితి వ్యాఖ్యానసమ్భవాత్.

ఆదిరన్త్యేన సహేతా- అన్త్యేనేతేతి కిమ్- సుడితి ప్రత్యా
హారస్య తృతీయైకవచనావయవే సుపేఽమా భూదితి కాశికాకృత్-
యద్యపి టకారాన్తసఙ్ఘస్య టకారోఽన్త్యో భవతి- తథా
ప్యన్త్యేనేతి గ్రహణసామర్థ్యాదన్త్యత్వప్రయుక్తాయాస్యేత్సం
జ్ఞా తేనైవ ప్రత్యాహారః- నహి టకారే హలన్త్యమితీత్సంజ్ఞా
ప్రవర్తతే- నచైవం రప్రత్యాహారాసిద్ధిః- లణ్సూత్రస్థావర్ణ
స్యానునాసికత్వప్రతిజ్ఞాసామర్థ్యాదన్త్యేనాపి ఇతా ప్రత్యా
హారాత్ప్రవృత్తేతి కాశికాకారాశయః- నిష్కర్షస్త్వగ్రేస్ఫా
బసమూడితి సూత్రే దర్శయిష్యతే- విస్తరస్తు శబ్దకౌస్తుభేఽ
నుసన్ధేయః- ఇతేతి కిమ్- రప్రత్యాహారో యథా స్యాత్- స
హ్యానునాసికత్వప్రతిజ్ఞాసామర్థ్యాదన్త్యేనాపి ప్రవృత్త ఇత్యు
క్తమ్- నచైవం దితేఽప్యస్య విరహాలక్ష్యతఇతి కౌస్తుభస్థితమ్-
ఆద్యన్తాభ్యాముభయావయవాభ్యాముభయవిశిష్టాయ ఆక్షిప్యతే-
తస్య చ యోగపల్లత్వేఽప్యోగాభావాత్ తదవయవేష్వవతరన్తి
సంజ్ఞా మధ్యమేషు విశ్రామ్యతి- నత్వాద్యన్తయోః- సంజ్ఞా

మధ్యగానాం స్వస్య చ సంజ్ఞా స్యాత్ ॥ ఇతి హల్ సంజ్ఞాయామ్ ॥ హలన్త్యమ్ ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ౩ ॥ ఉపదేశేఽన్త్యం హలిత్స్యాత్ - ఉపదేశ ఆద్యోచ్చారణమ్ - తతోఽణజిత్యాది సంజ్ఞాసిద్ధా ॥

స్వరూపాన్తర్భావేన తయోః పౌర్వాపర్యనిర్ణయాదిత్యాశయేనాహ ॥ మధ్యగానామితి ॥ స్వస్య చేతి ॥ స్వం రూపమిత్యనువర్తత ఇతి భావః - స్వం రూపం చాదర ఏవ గృహ్యతే నాన్యస్య - అన్యస్యైతత్పరిధానశ్రుతీయానిర్దేశాత్ - సర్వనామ్నా ముఖ్యగ్రహః పరిధానపరామర్శిత్వాత్ - నను స్వమిత్యస్యానువృత్తౌ తత్స్వం జ్ఞిత్వాత్ కాణ్డయాస్మన్తత్వాదవయవవ్యాప్తేః పోనస్స్యాత్ తథా చ ఇకో యణచీత్యాదావికారస్య స్థానే యకారస్యాప్యడకార పర ఇత్యేవమర్థస్స్యాత్ - మైవమ్ - ఆదిరేవ సంజ్ఞిత్వే ఆదర స్యైవ నేతి సంజ్ఞాకరణస్య వైయర్థ్యాపత్తేః - కించ అణ్ అక్ అచ్ అట్ అమ్ అశాదీనాం పృథఙ్నిర్దేశోఽపి వ్యర్థస్స్యాత్ - సర్వత్రాకారస్యైవ సంజ్ఞిత్వాదిత్యలమ్ - కాస్తు భేతు అన్త్యస్యావయవత్వారాసముదాయానుకరణే సిద్ధిరన్త్యావ్యావృత్త్యర్థమిదం సూత్రమితి స్థితమ్.

॥ ఉపదేశేఽన్త్యం హలిత్ ॥ ఉపదేశే కిమ్ - అగ్నిచిత్ సోమసునితి శాకటా - అత్రేత్సంజ్ఞాయాం లోపస్స్యాత్ - నచ తుకో వైయర్థ్యమ్ - ఆగమత్వేనాప్యుపచరితార్థత్వాత్ - నచ క్విపః పిత్త్వస్య వైయర్థ్యమ్ - అగ్నిచితావిత్యాదౌ చరితార్థత్వాదితి హరదత్తః - అన్త్యం కిమ్ - మనిన్మకారస్య మాభూత్ - సత్యాం హీత్సంజ్ఞాయామస్త్యాదచః పరస్స్యాత్ - చేత్ - సర్వ - సర్వధాతుభ్యో మనిన్ - హలితి కిమ్ - భూసత్తాయామ్ - భవితా - నచ ప్రయోజనాభావాన్నేత్త్వమితి వాచ్యమ్ - సత్యామిత్సంజ్ఞాయామాదిత ఇతీడ్నిషేధాపత్తేః - అన్యేతు చిణోతి జితిణోతి - ఇహ ధాతోరన్త్యస్య మాభూత్ - సత్యామిత్సంజ్ఞాయామిదిత ఇతి నుమ్స్యాదిత్యాహుః ॥ ఆద్యోచ్చారణమితి ॥ ఆద్యోచ్చారణవిషయాద్ధాతోర్యశ్శబ్దస్తస్యాన్త్యం హలిత్స్యాదితి ఫలితోఽర్థః.

ఉపదేశేఽజనునాసిక ఇత్ ॥ ౧।౩।౨ ॥ ఉపదేశేఽనునాసికోఽజిత్సంజ్ఞస్స్యాత్ ॥ ప్రతిజ్ఞానునాసిక్యాః పాణినీయాః-

---

ఉపదేశేఽజను - ఉపదేశనముపదేశః - భావే ఘఞ్ - ఉపదేశే కిమ్- అభ్ర ఆఁ అపః- సప్తమ్యర్థే ద్యోతకోఽత్రాఙ్ - ఆఙోఽనునాసికశ్ఛన్దసీతి ఆకారోఽనునాసికః- యద్యపీహ ఉ ఋ ఊఁ ఇత్యత్రానునాసికవిధానసామర్థ్యాన్నేత్త్వమితి సువచమ్ - తథాప్యుక్తరీత్యాఽర్థం కర్తవ్యమవశ్యముపదేశగ్రహణం స్పష్టప్రతిపత్త్యర్థమిహైవకృతమ్ - అచ్ కిమ్ - మనినో మకారస్య మా భూత్ - ఉచ్చారణస్య మిత్సంజ్ఞాగ్రహణసామర్థ్యాదనన్త్యస్య మకారస్య సంభవేదితి వాచ్యమ్ - అలుచ్ప్రత్యయాదావితస్త్వసంహారేణ తస్య చరితార్థత్వాత్ - అనునాసిక ఇతి కిమ్- ఊఝపిగ్రన్థే - ఈక్షితః సత్యాం హీత్సంజ్ఞాయాం శ్విదితో నిష్ఠాయామితి నేట్ స్యాత్ - యద్యస్యత్వోపజీవ్యత్వేనానునాసికసంజ్ఞా ప్రథమం ప్రవృత్తముచితా - తథాపి నాసికాయామనుగతత్వమయోగాత్ప్రజ్ఞస్యైవ గతార్థత్వాదనునాసికసంజ్ఞాసూత్రం మన్దప్రయోజనమితి స్పష్టయితుం నేహోదాహృతమిత్యాహుః - న చైవం యరోఽనునాసికస్య శ్రతః ఇత్యాస్త్రేప్యనునాసికశబ్దే సతి అనునాసికశబ్దస్యాదిత్యర్థః ప్రసక్తేత - స్వంరూపమితి పరిభాషా ప్రస్థానాత్ - సంజ్ఞాకార్యే శబ్దసంజ్ఞేతి నైవాత్ర నాయంకోణ ఇతి వాచ్యమ్ - ఉక్తపరిభాషాయాథాథాప్యప్రత్యాఖ్యానాత్ - ఉపాస్త్యస్త్రగ్రహణే , వృద్ధశాద్దీవరాఙ్ప్రత్యే , జుమూర్ఘ్ర్యమిత్యాది సిద్ధత్వేన స్వంరూపమితి పరిభాషాయా అనుపస్థితత్వాత్, సూత్రమతేఽపి దోషాభావాత్ - సహస్రనిర్దేశాత్ప్రయోగే ప్రతిపత్తి గౌరవమితి చేన్, అత ఏవ నిష్ప్రయోజనత్వాత్సూత్రాన్మన్దప్రయోజనమిత్యుక్తమ్- ప్రతిజ్ఞా యత ఇతి ప్రతిజ్ఞా - అతశ్చోపసర్గ ఇతి కర్మణ్యఙ్ - అనునాసికస్యభావ అనునాసిక్యం గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్య ఇతి ష్యఞ్ - ప్రతిజ్ఞా అనునాసిక్యం యేషామితి విగ్రహః - కేచిత్తు ప్రతిజ్ఞాపనం ప్రతిజ్ఞా - సా అస్యాస్తీతి ప్రతిజ్ఞమ్ - అర్శ ఆద్య

లణ్సూత్రస్థావర్ణేన సహోచ్చార్యమాణో రేఫో రలయోస్సంజ్ఞా.

ప్రత్యాహారేష్వితాం న గ్రహణమ్ - అనునాసిక ఇత్యాది నిర్దేశాత్ - న హ్యత్ర కకారపరేఽచ్కార్యం దృశ్యతే - ఆదిరన్త్యేన సహేతేత్యేతత్సూత్రేణ కృతాస్సంజ్ఞాః ప్రత్యాహారశబ్దేన వ్యవహ్రియన్తే.

ఊకాలోఽజ్ఝ్రస్వదీర్ఘప్లుతః ॥ ౧॥౨॥౨౭ ॥ ఉశ్చ ఊశ్చ ఊ౩శ్చ వః - వాం కాలఇవ కాలో యస్య సోఽచ్ క్రమాద్ధ్రస్వదీర్ఘప్లుతసంజ్ఞస్స్యాత్.

చ - ప్రతిజ్ఞానునాసిక్యమేషామితి విగృహ్ణన్తి - యద్యపి నూత్నకారకృతోఽనునాసికపాఠ ఇదానీం పరిభ్రష్టః - తథాపి వృత్తి[illegible]రాది వ్యవహారబలేన యథా కార్యం ప్రాక్ స్థితి ఇత్యనుమీయత ఇతి భావః ॥ పాణినీయా ఇతి ॥ పాణినినా ప్రోక్తం పాణినీయమ్ - వృద్ధాచ్ఛః - తదధీయతే విదన్తి వా పాణినీయాః - తదధీత ఇత్యణః ప్రోక్తాల్లుగితి లుక్.

ననురలయోరితి సూత్ర[illegible]టకారస్యాపి మధ్యగత్వాదత ఆహ ॥ ప్రత్యాహారేష్వితి ॥ అనునాసిక ఇత్యాదీతి ॥ ఆదిశబ్దేన హాహాణకేకుర్విత్యాదిగ్రాహ్యమ్ ॥ ప్రత్యాహారశబ్దేనేతి ॥ ప్రత్యాహ్రియన్తే సంక్షిప్యన్తే వర్ణా అత్రేతి ప్రత్యాహారః - కరణాధికరణయోశ్చేతి ల్యుటి ప్రాప్తే కృత్యల్యుటో బహులమితి బహులగ్రహణాదధికరణే ఘఞ్ - యద్యపి యోగమాత్రేణ [illegible]రాదిసంజ్ఞా ప్రతిపన్నం, తథాపి యోగరూఢిరితి భావః.

ఊకాలోఽచ్ - హ్రస్వదీర్ఘప్లుత ఇతి సమాహారద్వన్ద్వాత్ప్రథమైకవచనమ్ - ఊ ఇతి త్రయాణాం ప్రశ్లేషేణ నిర్దేశ ఇత్యాహ ॥ ఉశ్చ ఊశ్చ ఊ౩శ్చేతి ॥ వః వామితి ॥ త్రయాణాం సవర్ణదీర్ఘే కృతే జసి పరతో యణి వః - ఆమి తు వామ్ - కాలఇవ కాలో యస్యేతి - ఫలితార్థకథనమిదమ్ - విగ్రహస్తు వః కాలో యస్యేతి బోధ్యః - ఊశబ్దేన స్వోచ్చారణకాలో లక్ష్యతే - [illegible] సంయోగస్య [illegible] - ప్రకృత్య - ఏకమాత్రికత్వేన హ్రస్వసంజ్ఞాయాం హ్రస్వస్య పితి కృతీతి తుక్ స్యాత్.

సప్రత్యేకముదాత్తాదిభేదేన త్రిధా॥ఉచ్చైరుదాత్తః॥౧।౨।౨౯॥ తాల్వాదిషు సభాగేషు స్థానేషూర్ధ్వభాగే నిష్పన్నోఽజుదాత్తసంజ్ఞస్స్యాత్ - ఆయే - నీచైరనుదాత్తః॥౧॥౨॥౩౦॥ స్పష్టం - త్వర్వాఙ్ - సమాహారః స్వరితః॥౧॥౨॥౩౧॥ ఉదాత్తానుదాత్తత్వే వర్ణధర్మౌ సమాహ్రియేతే యస్మిన్ సోఽచ్ స్వరితసంజ్ఞస్స్యాత్.

తస్యాదిత ఉదాత్తమర్ధహ్రస్వమ్॥౧॥౨॥౩౨॥ హ్రస్వగ్రహణమతన్త్రమ్॰ స్వరితస్యాదితోఽర్ధముదాత్తం బోధ్యమ్॰ ఉత్తరార్ధం తు పరిశేషాదనుదాత్తమ్ - తస్య చోదాత్తస్వరిత

॥ఆయే ఇతి॥ నిపాతా ఆద్యుదాత్తా ఇత్యాకార ఉదాత్తః - యచ్ఛబ్దస్తు ఫిషఇత్యన్తోదాత్తః - తతః పరస్య జసస్సుప్త్వాదనుదాత్తత్వమ్ - త్యదాద్యత్వే పరరూపే జసశ్శ్యాదేశే ఆద్గుణే ఏకాదేశ ఉదాత్తేనేత్యేకార ఉదాత్తః.

॥అర్వాఙితి॥ అర్వన్తమఞ్చతీత్యర్వాఙ్ - ఋత్విగాదినా అఞ్చతేస్సుప్యుపపదే క్విన్ - ఋగతావిత్యస్మాత్ స్నామదిపద్యర్తిభ్యాం ఉదినావనిప్ కృతే రనిష్పన్నోఽర్వన్ శబ్దో ధాతుస్వరేణాద్యుదాత్తః - వనిపః పిత్త్వానుదాత్తతా - అఞ్చతేరకారోఽపి ధాతుస్వరేణ నిత్స్వరేణ వా ఉదాత్తః - ఉపపదమతిఙితి సమాసే కృతే సమాసస్యేతి స్వరేణ తదపవాదభూతేన గతికారకోపపదాత్కృదితి కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరేణ వా అఞ్చతేరకార ఉదాత్తః - వనోనలోపే సవర్ణదీర్ఘే చ కృతే ఏకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్త ఇత్యనుదాత్తం పదమేకవర్జమితి శేషనిఘాతాదాద్యకారోఽనుదాత్తః - ఏతచ్చ సర్వం వాఖిప్రక్రియాయోక్తమ్ - వేదభాష్యే తు అర్వాక్ అభిముఖ ఇతి స్థితమ్.

॥తస్యాదిత ఇతి॥ అపవత్రితమిత్యర్థః ॥తస్య చోదాత్తస్వరితపరత్వ ఇతి॥ ఉదాత్తస్వరితౌ పరౌ యస్మాత్తదుదాత్తస్వరితపరమ్ - తస్యభావస్తత్త్వమ్ - తస్మిన్ సతి - ఉదాత్తో వా స్వరితో వా పరశ్చేద్యాస్యస్వరితస్య యదుత్తరార్ధమనుదాత్తం త

పరత్వే శ్రవణః స్పష్టః - అస్యత్రియూదాత్తశ్రుతిః ప్రాతిశాఖ్యే ప్రసిద్ధా - క్వ వో ఽశ్వాః॥ రథానాం యే రాః - శతచక్రం యో హ్యః - ఇత్యాదిష్వనుదాత్తః - అగ్నిమీళే పురోహితమిత్యాద్యుదాత్తశ్రుతిః.

సవర్ణో ఽపి ప్రత్యేకమనునాసికానునాసికత్వాభ్యాం ద్విధా॥ - ముఖనాసికావచనో ఽనునాసికః॥ ౧॥౧౮॥ ముఖసహితనాసికయోచ్చార్యమాణో వర్ణో ఽనునాసికసంజ్ఞస్స్యాత్ స్వశ్రవణం స్పష్టమిత్యర్థః॥ అస్యతే తి॥ ఉదాత్తస్వరత పరత్వాభావే॥ క్వేతి కిమో ఽత్ - తిస్వరితమ్ - వఇత్యనుదాత్తం సర్వమపాదాదా ఽత్యధికారాదనుదాత్తః॥ అశ్వాః ఇతి॥ అశ్వైః శ్వనిత్స్వరేణాశ్వదాత్తః - సంహితాయాం త్వేకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్త ఇత్యేకార ఉదాత్తః - ఉదాత్తపరత్వే హ్రస్వస్వరితస్యోదాహరణముక్త్వా దీర్ఘస్వరితస్యోదాహరణమాహ - ॥రథానాం న యే ఽరాః॥ యే అరా ఇతి వ్యవయపి ఫిట్స్వరేణాన్తోదాత్తమ్ - ఏకాదేశస్స్వరితః - స్వరితో వానుదాత్తే పదాదావితి స్వరితః - స్వరితపరత్వే ఉదాహరణమాహ॥ శతచక్రమితి॥ యఇతి ఫిట్స్వరేణాన్తోదాత్తః - తతః పరస్య సకారస్య రుత్వే ఉత్వే ... దోకార ఉదాత్తః - అహ్య ఇతి స్వరితః ... ఓకారేణ సహైకాదేశే ఏకాదేశస్వరి ... నానుదాత్తే ... కార స్వరితః - ... ఆ ... స్వరితమ్ - ... ఖ్యాతే సంజ్ఞాపూర్వక ... అగ్నిమీళ ఇతి ఈ కారస్వరితః, ... ప్రచయః ... ఏకశ్రుతి రితి చ స్వరప్రక్రియాయాం ... స్ఫుటీభవిష్యతి.

ముఖనాసికా - ముఖం చ నాసికా చేతి ద్విగ్రహే ప్రాణ్యఙ్గత్వాదేకవద్భావే ముఖనాసికమితి స్యాదిత్యత ఆహ॥ ముఖసహితేతి॥ నాసికయోచ్చార్యతి - ఫలితార్థకథనమిదమ్ - ఉద్యతే ఽనేనేతి వచనమ్ - ముఖనాసికా వచనమస్యేతి విగ్రహః.

తదిత్థమ్ అఇఉఋఌ ఏషాం వర్ణానాం ప్రత్యేకమష్టాదశ భేదాః ఌవర్ణస్య ద్వాదశ - తస్య దీర్ఘాభావాత్. ఏచామపి ద్వాదశ - తేషాం హ్రస్వాభావాత్.

తుల్యాస్యప్రయత్నం సవర్ణమ్ ॥ ౧।౧।౯॥ తాల్వాదిస్థానమాభ్యన్తరప్రయత్నశ్చేత్యేతద్ద్వయం యస్య యేన తుల్యం తస్మిథస్సవర్ణసంజ్ఞం స్యాత్.

అకుహవిసర్జనీయానాం కణ్ఠః - ఇచుయశానాం తాలు - ఋటురషాణాం మూర్ధా - ఌతులసానాం దన్తాః - ఉపూపధ్మానీయానామోష్ఠౌ - ఞమఙణనానాం నాసికా చ - ఏదైతోః కణ్ఠతాలు - ఓదౌతోః కణ్ఠోష్ఠమ్ - వకారస్య దన్తోష్ఠమ్ - జిహ్వామూలీయస్య జిహ్వామూలమ్ - నాసికానుస్వారస్య - ఇతి స్థానాని.

ప్రయత్నో ద్విధా - ఆభ్యన్తరో బాహ్యశ్చ - ఆద్యశ్చతుర్ధా - స్పృష్టేషత్స్పృష్టవివృతసంవృతభేదాత్ - తత్ర స్పృష్టం ప్రయతనం స్పర్శానామ్ - ఈషత్స్పృష్టమన్తస్థానామ్

తుల్యాస్య - ఆస్యేభవమాస్యమ్, శరీరావయవాద్యదిత్యధి ప్రేత్యాయః ॥ తాల్వాదీతి॥ ఆభ్యన్తరేతి. ఏతచ్చ ప్రశబ్దబలాల్లభ్యతే - తుల్యాస్యం కిమ్ - తప్తాః - అత్రేకారస్య తకారే పరే ఝరో ఝరీతి లోపో మాభూత్ - ప్రయత్నగ్రహణం కిమ్ - శాక్ శ్చోతతి - తస్య లోపో న.

॥ఞమఙణనానామితి॥ నాసికా చేతి చకారేణ స్వవర్గానుకూలం తాల్వాదిసముచ్చీయతే - ఏదైతోరిత్యాదౌ తపరత్వము సన్దేహార్థమ్ - న తు తత్కాలగ్రహణార్థమ్ - తేన ప్లుతస్యాపి సఙ్గ్రహః.

॥చతుర్ధేతి॥ నిష్కృష్టపక్షే తు పఞ్చధా - ఊష్మణామీషద్వివృతప్రయత్నాభ్యుపగమాత్ ॥ స్పృష్టమీషత్స్పృష్టమితి॥ ఏతేషామాభ్యన్తరత్వం వర్ణోత్పత్తేః ప్రాగ్భావిత్వాత్ - తథాహి - నాభిప్రదేశాత్ప్రయత్నప్రేరితో వాయుః ప్రాణో నామ ఊర్ధ్వమాక్రామన్నురః ప్రభృతీని స్థానాన్యాహన్తి - తతో వర్ణస్య తదభివ్యఞ్జకధ్వనేర్వా ఉత్పత్తిః - తత్రోత్పత్తేః ప్రాక్ యదా జిహ్వాగ్రోపాగ్రమధ్యమూలాని తత్తద్వర్ణోత్పత్తిస్థానం తాల్వాది సమ్యక్ స్పృ

వివృతమూష్మణాం స్వరాణాంచ - హ్రస్వస్యావర్ణస్య ప్రయోగేసంవృతమ్ - ప్రక్రియాదశాయాంతువివృతమేవ.

ఏతచ్చ సూత్రకారేణజ్ఞాపితమ్॥తథాహి॥అఅ॥౮॥౪॥

ఉ॥ వివృతమనూద్య సంవృతోఽనేనవిధీయతే - అన్యథాష్టాధ్యాయీంసంపూర్ణాంప్రత్యసిద్ధత్వాచ్ఛాస్త్రదృష్ట్యా వివృతత్వమస్త్యేవ.

తథాచసూత్రమ్॥ - పూర్వత్రాసిద్ధమ్॥ ౮॥ ౨॥ ౧॥

శన్తి తదాస్పృష్టతా - ఈషద్యదాస్పృశన్తి తదా ఈషత్స్పృష్టతా - సమీపావస్థానమాత్రేసంవృతతా - దూరత్వేవివృతతా - అతఏవ ఇచుయశానాంతాలవ్యత్వావిశేషేఽపితాలుస్థానేనజిహ్వాగ్రాదీనాం చవర్గోచ్చారణేకర్తవ్యేసమ్యక్ స్పర్శః, యకారే ఈషత్స్పర్శః, శకారేకారయోస్తు దూరే అవస్థితిరిత్యాద్యనుభవశిక్షాకారోక్తిం చానుసృత్య వివేచనీయమ్ - వివారసంవారాదయస్తు వర్ణోత్పత్తేః పశ్చాన్మూర్ధ్ని ప్రతిహతే నివృత్తే ప్రాణాఖ్యేవాయౌ ఉత్పద్యన్త ఇతి బాహ్యా ఇత్యుచ్యన్తే - కణ్ఠబిలస్యసఙ్కోచాత్సంవారః - తస్యైవవికాసాద్వివారః - ఏతౌచ సంవృతవివృతరూపాభ్యామాభ్యన్తరరూపాభ్యాంభిన్నావేవ - తయోస్సమీపదూరావస్థాసాత్మకత్వాదిత్యవధేయమ్.

అఅ - సుపామితివిభక్తేర్లుక్ - ఆద్యోవివృతః - ద్వితీయస్తు సంవృతః - తదాహ॥వివృతమనూద్యేతి॥వివృతస్యస్థానే ఇత్యర్థః॥వివృతత్వమస్త్యేవేతి॥ తేనదణ్డానయనమిత్యాదౌ సవర్ణదీర్ఘాప్రవృత్తిరితిభావః.

పూర్వత్రాసిద్ధమ్ - యద్యయంస్వతన్త్రోవిధిః తర్హి త్రిపాదీపూర్వంప్రత్యసిద్ధా ఇత్యేవలభ్యేత - త్రైపాదికంతుపూర్వంప్రతిపరంనాసిద్ధంస్యాత్ - తథా ప్రశానిత్యత్ర మోనోధాతోరితి నత్వస్యసిద్ధత్వాన్నలోపస్స్యాత్ - నత్వవిధేస్సమ్బుద్ధౌ చరితార్థత్వాత్ - తథా అనడ్వానిత్యత్ర సంయోగాన్తలోపస్యసిద్ధత్వాన్నలోపస్స్యాత్ - నుమ్విధేస్తు సమ్బు

అధికారోఽయమ్. తేన సపాదసప్తాధ్యాయీం ప్రతి త్రిపాద్య-
సిద్ధా- త్రిపాద్యామపి పూర్వం ప్రతి పరం శాస్త్రమసిద్ధం స్యాత్॥

బాహ్యప్రయత్నస్త్వేకాదశధా- వివారః సంవారః శ్వా-
సో నాదో ఘోషోఽఘోషోఽల్పప్రాణో మహాప్రాణ ఉదాత్తోఽ-
నుదాత్తః స్వరితశ్చేతి.

ఖయాం యమాః ఖయః ≍క≍పౌ విసర్గశ్శర ఏవ చ
ఏతే శ్వాసానుప్రదానా అఘోషాశ్చ వివృణ్వతే
కణ్ఠమన్యే తు ఘోషాస్స్యుస్సంవృతా నాదభాగినః
అయుగ్మా వర్గయమగా యణశ్చాల్పాసవస్స్మృతాః,

వర్గేష్వాద్యానాం చతుర్ణాం పఞ్చమే పరే మధ్యే యమో నా-
మ పూర్వసదృశో వర్ణః ప్రాతిశాఖ్యే ప్రసిద్ధః- ప-
లిక్క్నీ- చఖ్ఖ్నతుః- అగ్గ్నిః- ఘ్ఘ్నన్తీత్యత్ర క్రమేణ క

ద్విపాదీత్వాత్- అతఆహ ॥అధికారోఽయమితి॥ త్రిపా-
ద్యాం విహితం కార్యమితి కార్యాసిద్ధిపక్షేతు అమూ అము-
మిత్యాదివసిద్ధ్యేదితి భావః- యథా చైతత్తన్నసిద్ధ్యతి తథా అదశ్శ-
బ్దవ్యాఖ్యానావసరే అస్మాభిరుపపాదయిష్యతే.

॥ఏకాదశధేతి॥ యద్యపి కాష్ఠ్యే ఉక్తాః- ఉదా-
త్తాదయస్తు స్వరాః- తథాపి తైరుటోక్తిమనుసృత్యైకా-
దశోక్తా ఇతి ధ్యేయమ్॥ ఖయాం యమా ఇతి॥ బాలబోధనా-
య బాహ్యప్రయత్నాః క్రియన్తే సూత్రకారోక్తా అపి సంక్షిప్తాః-
తద్యథా- ఖరో వివారాశ్శ్వాసా అఘోషాశ్చ- హశస్సంవా-
రా నాదా ఘోషాశ్చ- వర్గాణాం ప్రథమతృతీయపఞ్చమా యణశ్చా-
ల్పప్రాణాః- వర్గాణాం ద్వితీయచతుర్థౌ శలశ్చ మహాప్రా-
ణా ఇతి॥ శ్వాసానుప్రదానా ఇతి। శ్వాసప్రయత్నకా ఇత్యర్థః।
॥వివృణ్వతే కణ్ఠమితి॥ వివారప్రయత్నా ఇతి భావః॥ అన్యే-
త్వితి॥ హశో యమాం యమః అనుస్వారశ్చ॥ నాదేతి॥ నాదభాగి-
నో నాదప్రయత్నాః॥ అయుగ్మా ఇతి॥ ప్రథమతృతీయపఞ్చమా
వర్గస్య యుగ్మాః॥ వర్గయమగా ఇతి॥ వర్గగా యమగాశ్చేత్యర్థః॥
॥అసవ ఇతి॥ అల్పాసవోఽల్పప్రాణాః- ఏవంవిధా యుగ్మస్వరాః ప్ర

థగఘభ్యః సంవృతకణ్ఠా ఏవ యమాః - తత్ర వర్గా ణాం ప్రథమద్వితీయాః ఖయస్తథా శేషా ఏవ యమా జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయౌ విసర్గశ్చ షసాశ్చేత్యేతేషాం వివారశ్శ్వాసోఽఘోషశ్చ - అన్యేషాం తు సంవారో నాదో ఘోషశ్చ - వర్గాణాం ప్రథమతృతీయపఞ్చమాః ప్రథమతృతీయయోర్యమా యరలవాశ్చాల్పప్రాణాః - అన్యే మహాప్రాణా ఇత్యర్థః - బాహ్యప్రయత్నాశ్చ యద్యపి సవర్ణసంజ్ఞాయామనుపయుక్తాస్తథాప్యాన్తరతమ్యపరీక్షాయాముపయోక్ష్యన్త ఇతి బోధ్యమ్ - కాదయో మావసానాః స్పర్శాః - యరలవా అన్తస్థాః - శషసహా ఊష్మాణః - అచస్స్వరాః - ≍క≍ప ఇతి కపాభ్యాం ప్రాగర్ధవిసర్గసదృశౌ జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయౌ - అం అః ఇత్యచః పరావనుస్వారవిసర్గౌ - ఇతి స్థానప్రయత్నవివేకః.

ఋౣవర్ణయోర్మిథస్సావర్ణ్యం వాచ్యమ్ -

అకారహకారయోరికారశకారయోరృకారషకారయో ర్ఌకారసకారయోశ్చ సావర్ణ్యప్రాప్తౌ — నాజ్ఝలౌ ॥ ౧॥ ౧॥ ౧౦॥ ఆకారసహితోఽచ్ ఆచ్ - సచ హల్చేత్యేతౌ మిథస్సవర్ణౌ న

తా ఇత్యర్థః ॥ అనుపయుక్తా ఇతి ॥ అన్యథా కఖగాదీనాం సావర్ణ్యం న స్యాదితి భావః ॥ ఆన్తరతమ్యపరీక్షాయామితి ॥ పరీక్షా చ అఘోషస్య మహాప్రాణస్య సవ్యతాదృశ ఏవ షకారః, ఘోషవతో నాదవతో మహాప్రాణస్య హస్య తాదృశో వర్గచతుర్థ ఇత్యాది స్ఫుటీభవిష్యతి ॥ కావం ఇతి ॥ లోకప్రసిద్ధపాఠాపేక్షమిదమ్ - చతుర్దశసూత్ర్యాం మావసానత్వాయోగాత్ ॥ కపాభ్యాం ప్రాగితి ॥ ఏతచ్చోపలక్షణమ్ - ఖఫాభ్యాం ప్రాగిత్యపి బోధ్యమ్ ॥ అర్ధవిసర్గేతి ॥ సాదృశ్యముచ్చారణే లేఖనే చ బోధ్యమ్.

॥ ఋౣవర్ణయోరితి ॥ ఋత్యక ఇతి ప్రకృతిభావః - విగ్రహస్తు ఋచ ఌవర్ణశ్చ ఋౣవర్ణౌ - తయోరితి - మనోరమాయాన్తు ఋత ఌత లతా తౌ చ తౌ వర్ణౌ చేత్యాదిస్థితమ్.

నాజ్ఝలౌ ॥ ఆకారసహిత ఇతి ॥ అత్ర చ కాంసమయాత

త్రః- తేన దధీత్యస్య హకారతిశకలం వస్థం పాద్రమిత్యేషు యణాది కంన - అన్యథా దీర్ఘాదీనామివ హకారాదీనామపి గ్రహణకశాస్త్రబలాదచ్త్వం స్యాత్.

తథాహి — అణుదిత్సవర్ణస్య చాప్రత్యయః॥౧॥౧॥ ౬౯॥ ప్రతీయతే విధీయత ఇతి ప్రత్యయః- అవిధీయమానోఽణుదిచ్చ సవర్ణస్య సంజ్ఞా స్యాత్ - అత్రాణ్ పరేణ ణకారేణ॥- తదేవమ్ అ ఇత్యష్టాదశానాం సంజ్ఞా - తథేకారోకారౌ - ఋకారస్త్రింశతః- ఏవం ఌకారోఽపి- ఏచో ద్వాదశానామ్-

ఏదైతోరోదౌతోశ్చ న మిథస్సావర్ణ్యమ్- ఐఔజితి సూ

లాన్నిత్యాదనిత్యో హ్యకారప్రశ్లేషలిఙ్గమ్॥ యణాదికమితి॥ శితలశబ్దేన సవర్ణదీర్ఘ ఆదిశబ్దార్థః॰ ఇహ సేధదిత్యాదౌ హలాధ ఇతి ధత్వం నేత్యపి సువచమ్- ఇష్ట ఇతి సస్య షత్వమపి నేతి తు న సువచమ్- షత్వం ప్రతి తస్యాసిద్ధత్వాదితి దిక్॥ అన్యథేతి॥ నాజ్ఝలావితి స్యాదారమ్భే॥ గ్రహణకశాస్త్రబలాదితి॥ అయం భావః - గ్రహణకశాస్త్రబలాద్దీర్ఘాదీనామివ హకారాదీనామప్యకారాదివాచ్యత్వేఽభ్యుపగతే అచ్త్వం స్యాత్ - ప్రత్యాహారేషు తద్వాచ్యవాచ్యే నిరూఢలక్షణాభ్యుపగమాత్.

॥అవిధీయమానోఽణితి॥ తేన ఇదము ఇశ్, ఇతఇత్యత్ర త్రిమాత్ర ఇకారో న భవతి॥ ఉదిచ్చేతి॥ ఇహావిధీయమాన ఇతి న సమ్బధ్యతే - ఉదిత్కరణసామర్థ్యాత్ - తేన విధీయమానోఽప్యుదిత్సవర్ణాన్ గృహ్ణాత్యేవ - కుహోశ్చుః- జగాద జగద॥ పరేణ ణకారేణేతి॥ వ్యాఖ్యానతో విశేషప్రతిపత్తేః - ఋత ఉదిత్యాదౌ తపరకరణలిఙ్గాచ్చ - యది పూర్వేణ స్యాత్తర్హి తపరత్వమనర్థకం స్యాత్ - ఋకారస్యాణ్త్వేన సవర్ణగ్రాహకత్వాత్ - ఏవఞ్చ తపరత్వాద్దీర్ఘేణ, ఉచ్చార్యమాణ ఇత్యాది వక్ష్యమాణగ్రన్థస్సఙ్గచ్ఛతే॥ ఏవం ఌకారోఽపీతి॥ త్రింశతస్సంజ్ఞేత్యనుషజ్యతే - ఏతచ్చ న్యాయసామ్యాదుక్తమ్- వస్తుతః ఌకారస్య ఋకారగ్రాహకత్వం న కుత్రాప్యుపలభ్యతే.

॥సూత్రారమ్భసామర్థ్యాదితి॥ సతి తు సావర్ణ్యే ఐకార

కార్యిత్వసామర్థ్యాత్. తేనైతత్సూత్రాంశత్వేన సంజ్ఞాసూత్రం తత్సంపాదనీయమ్.

కాష్ఠలాదిషు సవర్ణ్యనిషేధో యద్యప్యుపకరణతయా ఉక్తానామేవ. తథాపి హకారస్య కారో సవర్ణః. తత్ర కారస్య ప్రశ్లిష్టత్వాత్. తేన విశ్వపాదిత్యత్ర హలాదిస్థితిర్న భవతి

హై కారగ్రహణాదో కారేణ చాకారగ్రహణాత్ ఐ ఔ జేతి సూత్రే తమ్మ్యావృత్తాస్యాదిభావః ॥ సంపాదనీయమితి. ॥ తేనస్లా వం జ్ఞావక్సూత్ర ఔతో ఽక్ తసంతి సత్ర వర్తతఇతియాలవ త్సూటీభవిష్యతి.

॥ యద్యపీతి ॥ గ్రహణకశాస్త్రీస్యాదాక్షేపప్రవృత్తేరితి భావః. ఏతచ్చాత్ర స్వవర్ణాదీర్ఘణాశ్యత్రో శృంత్వాదయ స్పష్టః ॥ అ షేతి ॥ అతురాణాం సమామ్నాయ ఉపదేశః సూత్రాణి. తత్ర భవా అక్షరసమామ్నాయికాః. బహ్వచో ఽస్మాదాత్తాదిత ఠక్ ॥ హలాదిషతి నభవతీతి ॥ యద్యప్యాకారప్రశ్లేషాభావే సంయోగాన్తలోపఏవ ప్రాప్నోతి న తు భత్వం, తస్యాసిద్ధత్వా త్, అతో ఽత్ర సంయోగాన్తలోపో నభవతి వస్తు యుక్తమ్. తథాపి కార్యకాలం సంజ్ఞాపరిభాషమితి పక్షే త్రిపాదకే ఽన్త రఙ్గే బహిరఙ్గపరిభాషయాః ప్రవృత్తేరన్తరఙ్గత్వేన హలో బ హిరఙ్గత్వం సంయోగాన్తలోపో ఽసిద్ధఇత్యుక్తమిత్యేకే. అన్యేతు సంజ్ఞాపూర్వకో విధిరనిత్యఇతిలోపఘ్నకారణి తథం సిద్ధుం శక్యమిత్యాశయేన ఫల్గుం నేత్యుక్తమిత్యాహుః. వి శ్వపాదిత్యత్రోత్త్రపలభణమ్. విశ్వపా విశ్వపాశ్య ఇత్యా దావపినభవతి. హలాదిషుఫలభణమ్. ఈషత్తిగాయుత్యా దౌ ఘృతకుమ్భఇత్యాకారస్య ఘకారో నాదేశ్. యదియత్ర ఈషత్స్పష్టమిత్యత్ర ఈషత్స్పష్టమిత్యేకతత్సంబర్థ్యస్య ఘాకారేకత్వాత్రిపథ్యమీషద్వివృతమూష్మణామితి తంత్ర కామితిత్ర ఏతత్సంభవో వ్యాఖ్యాయతే, తదాకాష్ఠలాదిసూ త్రం కర్తుం శక్యమిత్యాహరస్థితమ్.

అనునాసికాననునాసికభేదేన యవలా ద్విధా. తేనాననునాసికాస్తే ద్వయోర్ద్వయోస్సంజ్ఞాః.

తపరస్తత్కాలస్య ॥ ౧ । ౧ । ౭౦ ॥ తః పరో యస్మాత్స చ తాత్పరశ్చోచ్చార్యమాణసమకాలస్యైవ సంజ్ఞా స్యాత్. తేన అత్ ఇత్ ఉత్ ఇత్యాదయః షణ్ణాం షణ్ణాం సంజ్ఞాః. ఋదితి ద్వాదశానామ్.

వృద్ధిరాదైచ్ ॥ ౧ । ౧ । ౧ ॥ ఆదైచ్చ వృద్ధిసంజ్ఞః స్యాత్ ॥

అదేఙ్ గుణః ॥ ౧ । ౧ । ౨ ॥ అదేఙ్ చ గుణసంజ్ఞః స్యాత్ ॥

॥ అనునాసికాస్త ఇత్యాది ॥ ఏతాన్యేవ యకా రాణాం ఏవ సవర్ణానాం సంజ్ఞా భవన్తీతి భావః. ఏవం చ తేషాం తాదృశ్యేన ప్రత్యాహారాన్తర్గతో ఽపి న తత్స్వరూపత్వం జ్ఞేయం త ద్వర్ణగ్రాహకత్వం [illegible].

॥ తపరస్తత్కాలస్య ॥ తస్మాదనావశ్యకం తపరకరణమితి భావః.

వృద్ధిరాదైచ్ ॥ ఆదైచ్చేతి తకారతపరయోః [illegible] సు [illegible]. యదా [illegible] తదైవ [illegible] స్యాదితి వాచ్యమ్ - [illegible] - తత్ర చ ప్రమాణం న [illegible] - అథవా ఆదిత్యనేనమస్త మేవాస్తు - వృద్ధి [illegible] - అ [illegible] - [illegible] - తాత్పరత్వాత్ - తేన [illegible] - వృద్ధిశబ్దేనాపి వృద్ధిరేవ [illegible].

అదేఙ్ గుణః - తపరకరణమిహ న ప్రాప్నోతి. తేన [illegible] - [illegible] సవర్ణానాం [illegible] - తపరత్వం [illegible] ఏకస్య [illegible] అపరస్య [illegible] - గుణగ్రహణమాస్తు అద్గుణః అతో గుణ ఇత్యాదయః.

భూవాదయో ధాతవః ।। ౧ ।। ౩ ।। ౧ ।। క్రియావాచినో భ్వాదయో ధాతుసంజ్ఞాస్స్యుః।

ప్రాగ్రీశ్వరాన్నిపాతాః ।। ౧ ।। ౪ ।। ౫౬ ।। ఇత్యధికృత్య ।। చాదయోఽసత్త్వే ।। ౧ ।। ౪ ।। ౫౭ ।। అద్రవ్యార్థాశ్చాదయో నిపాతసంజ్ఞాస్స్యుః ।। ప్రాదయః ।। ౧ ।। ౪ ।। ౫౮ ।। అద్రవ్యార్థాః ప్రాదయస్తథా।

ఉపసర్గాః క్రియాయోగే ।। ౧ ।। ౪ ।। ౫౯ ।। గతిశ్చ ।। ౧ ।। ౬౦ ।। ప్రాదయః క్రియాయోగే ఉపసర్గసంజ్ఞా గతిసంజ్ఞాశ్చ స్యుః ।।

భూవాదయః - భూశ్చ వాశ్చ భూవావితి ద్వన్ద్వః - ఆదిశబ్దయోర్వ్యవస్థాప్రకారవాచినోరేకశేషః - ఆదిశ్చ ఆదిశ్చ ఆదీ - భూవౌ ఆదీ యేషామితి విగ్రహః - భూప్రభృతయో వా సదృశాః - సాదృశ్యం చ క్రియావాచిత్వేనేత్యభిప్రేత్యాహ ।। క్రియావాచిన ఇతి । క్రియావాచినః కిమ్ - యాః పశ్యన్తీత్యాదౌ ధాతుత్వం మా భూత్ - సతి హి తస్మిన్నాతో ధాతోరిత్యాలోపప్రాప్త్యాదిరితి స్థితం మనోరమాయామ్ - భ్వాదయః కిమ్ - హిరుక్ పృథక్ - స్తభ్నాద్వాదీనాముదిత్కరణేన సామర్థ్యాద్ధాతుత్వం జ్ఞాప్యతే - చులుమ్పాదీనాం బహులమేతన్నిదర్శనమితి గణసూత్రేణ సఙ్గ్రహః.

ప్రాగ్రీశ్వరాత్ - రేఫవిశిష్టగ్రహణం కిమ్ - ఈశ్వరే తోసున్కసునావిత్యస్య వ్యాప్తిన్యాయేనావధిత్వం మా భూత్ - యది తు ప్రత్యాసత్త్యైవ అధిరీశ్వర ఇత్యస్యావధిత్వసిద్ధిరుచ్యతే, తర్హి స్పష్టప్రతిపత్త్యర్థమేవాస్తు -

చాదయః - అద్రవ్యార్థాః కిమ్ - పశుః - లిఙ్గసఙ్ఖ్యాన్వితం ద్రవ్యమ్ - ఇహ తు స్యాదేవ - బోధం నయన్తి పశుమన్యమానాః - పశు ఇతి సమ్యగర్థే.

గతిశ్చ - ఉపసర్గసంజ్ఞయా సమావేశార్థశ్చకారః - అన్యథా ఆకడారాదితి పర్యాయస్స్యాత్ - ఫలం తు ప్రణేయమిత్యాదావుపసర్గాత్ సమాసే ఇతి ణత్వం, గతికారకేతి

ప్ర- పరా- అప- సమ్- అను- అవ- నిర్ - నిస్- దుర్ - దుస్ - వి- ఆఙ్- ని- అధి- అపి- అతి- సు- ఉత్ - అభి- ప్రతి- పరి- ఉప- ఏతే ప్రాదయః.

నవేతి విభాషా॥ ౧॥౧॥౪౪॥ నిషేధవికల్పయోర్విభాషా సంజ్ఞా స్యాత్.

కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరం సిద్ధశ్చేతదికే ॥ నిర్ నిస ఇతి॥ ఉపసర్గస్యాయతావితి నిర్దుర్భ్యో ర్లత్వమ్ - నిలయతే దులయతే. నిస్దుసశబ్దయోస్త్వస్యాసిద్ధత్వాల్లత్వాభావః - నిరయతే- దురయతే.

నవేతి విభాషా- నేతి ప్రతిషేధో వేతి వికల్పస్తదాహ॥ నిషేధవికల్పయోరితి॥ విభాషా శ్వేరిత్యాదిషు ప్రతిషేధవికల్పావుపతిష్ఠేతే- తత్ర ప్రతిషేధేన సమీకృతే విషయే పశ్చాద్వికల్పః ప్రవర్తతే - శుశావ శిశ్వాయేత్యత్ర అప్రాప్తే వికల్పః - శుశువతుః శిశ్వియతుః ఇత్యాదౌ తు వచిస్వపీతి నిత్యప్రాప్తావితి వివేకః- అత్రేదం బోధ్యమ్- ఇతిశబ్దః కాకాక్షిన్యాయేనోభాభ్యాం సమ్బధ్యతే - సచ పదార్థవిపర్యాసకృత్ - తేన నిషేధో వికల్పశ్చ నవాశబ్దార్థస్సంజ్ఞీ - విభాషాశబ్దో వికల్పస్సంజ్ఞా - ఉభయత్ర విభాషార్థం చేదం సూత్రమ్ - ప్రాప్తవిభాషాయామప్రాప్తవిభాషాయాంచ నాస్యోపయోగః - ప్రాప్తవిభాషాయాం భావాంశస్య సిద్ధత్వేన పక్షే భవతీతి భావాంశమనూద్య పక్షే న భవతీత్యభావాంశకరణాత్ - అప్రాప్తవిభాషాయామభావాంశస్య సిద్ధత్వేన పక్షే న భవతీత్యభావాంశమనూద్య పక్షే భవతీతి భావాంశకరణాత్ - విభాషా శ్వేరిత్యుభయత్ర విభాషాయాం తు యది విధిముఖేన ప్రవృత్తిస్తర్హి పిత్స్వేవ సమ్ప్రసారణవికల్పస్స్యాత్ - కిత్సు తు యజాదిత్వాద్వచిస్వపీతి నిత్యమేవ స్యాత్ - అథ ప్రతిషేధముఖేన ప్రవృత్తిస్తర్హి కిత్స్వేవ ప్రవృత్తిస్స్యాన్న తు పిత్సు- నచ పిత్సు విధిముఖేన కిత్సు నిషేధముఖేనేత్యుభయథాపి ప్రవృత్తిరస్త్వితి వాచ్యమ్ - వైరూప్యలక్షణవాక్యభేదప్రసఙ్గాత్ - సంజ్ఞాకరణే తు ప్రక్రియానురోధేన నేతి ప్రతిషేధః ప్రథమం కిత్సు ప్రవర్తతే - తతః [illegible]

స్వం రూపం శబ్దస్యాశబ్దసంజ్ఞా ॥ ౧।౧।౬౮॥ శబ్దస్య స్వం రూపం సంజ్ఞి - శబ్దశాస్త్రే యా సంజ్ఞా - తాం వినా.

[illegible]

[illegible]

యోగవిభిన్నదర్శ్య || ౧౧ || ౯ || ౪_౭ || విశేషణంతద్దత్త

పృథక్ఫలం- ప్రత్యాహారాణ్దేశానాం పేక్షత్వాత్ దనాధారణత్వాదన్నర్ణ
త్వాన్నియతో పస్థితకత్వాద్భ్య- లఘ్వో హిపత్యాహారానపృథక్గ
హణముపేక్షితం- ప్రాక్ర్యయత్వాత్ర్యయాన్ త్వాధారణః- ఏవ
జ్ఞాపకస్యజో ధపిషయ త్వాద్బ్యహిరఙ్గః- అనుకరణవశాయా
ముప్రత్యితెరనియతో పస్థి తకత్వం- కిము శేషయోపగ్రిహణేః- ఉ
చ్చరితం- ఇహాశాస్త్రే లఘ్వోవివః క్షీతో యాపః దతి జ్ఞాపనార్థం
యాపగ్రహణమ్- తేనాధ్యాపద్ధ్యా హోనానధ్యానస్యైత్యుపపన్నం
భవతి- తతోర్కజ్ఞాపనాపద్ధ్యాగార్థాయాం- న్వ్యజలిభిపచనాత్వ
యాపం చేతి ప ఋగ్యభధ్యావతో యాపస్యగ్రహణమ్- తేన తా
శకుశ ఇత్యత్రత్యేత్యయం ప్రత్యాహార జ్ఞాపకవతి- ప్రా
యాపాద్యగ్ర్యత్నుఉధాగ్రహణః ప్రాచ్యపగృహ్యతే, నభ
క్తవత్వన్తస్యేకతేన ఇత్యత్రత్యహ్రస్వః|| అనజ్ఞాన్ స్థితిస్త్- ఉ
పనీయ స్యాఃక్షః- బాధ భోగ్యా ఋ పాశ్యెన్- ఘుధాతో శ్చప్రార్థ
కార్థాత్- ననుదాధాష్మ్యే ఘు ను ఛఞ్కరణసాముద్ర్యాదేత
దాధాత్యక్షిత్యాదిచేవాచ్యన్- ఘుము స్వైత్య దినాఘతతత్వా
ఒదధా ను జ్ఞా కరణసాప్యవశ్యకతియా నాముర్థ్యేపేక్షయ ఁ-
ఇహాశబ్దస్య జ్ఞా శబ్దానంస్పైతనపస్థిసమానః - కర్తృకరణయో
త్వాద్విష్యర్థాన జ్ఞా ముప్యయాపగ్రహణాపత్రైః- క్రియాశబ్దస్య
బ్రశాప్త్రింశత్సంజ్ఞా శబ్దాత్ క్రైతినస్త్రమిసను నః- తదాహ
||శబ్దశాస్త్రియానుక్రైతి||

యోగవిధిః - విగ్రంథస్యాస్త్రిఉపగ్రహణాఘుః క్షిదిః కదాచిత్
శత్రియ్యాయాః- యోగః తకరణస్యతియా - నన కతాతి- తసాక్షిప్య
దోషగప్రాప్త్యబాధాత్- నచో ధరాపాశ్య కదాచిదిని వామే
నసిర్వ్యాపా- కదాచిదుక్త త్వేనా ధయమాప్రవృత్తావాత్- తథా
చాతిరకరణత్వాదియోవ- కరణ చపఠ న ప్రతీమ్- కర్తృదీప్తి స్త్యే
ఏకరణత్వాత్ -ఏవంచాహత్యతియా- పారకస్త్రిచ్ విచత్యేత-
కచవరజత్వాదా ఇ కారాదీనాం చాకారస్త్రింశతాత్వాదీనాంచ
హ్వాకస్త్రింశవాత్యాదీనామవకపాదీనామప గుణ్యవతిస్త్రైక

స్వసంజ్ఞా స్యాత్స్వస్య చ రూపస్య ॥ – సమాసప్రత్యయవిధౌ ప్రతిషేధః ॥ – ఉగిద్వర్ణగ్రహణవర్జమ్.

విరామోఽవసానమ్ ॥ ౧।౪ ॥ ౧౧౦ ॥ వర్ణానామభావోఽవసానసంజ్ఞః స్యాత్.

టీకా – తేన విశేషణమప్రధానం తచ్చ అత్ర తదన్తస్య సంజ్ఞేతి ఫలితమ్. తదేతదాహ॥ విశేషణం తదన్తస్యేతి॥ స్వస్య చేతి॥ స్వం రూపమిత్యనువృత్తేరేతల్లభ్యతే- ఏరచ్ – ఇకారాన్తాద్ధాతోరచ్ – చయః – జయః – అయః –॥ సమాసప్రత్యయవిధావితి॥ కృష్ణంశ్రితః – కృష్ణశ్రితః – నేహ – కృష్ణం పరమశ్రితః – నడాదిభ్యః ఫక్ – నడస్య గోత్రాపత్యం నాడాయనః – నేహ – సౌత్రనాడిః – అనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః॥ ఉగిద్వర్ణేతి॥ ఉగిద్వర్ణగ్రహణం వర్జయిత్వా ఉగిద్వర్ణగ్రహణవర్జమ్. ద్వితీయాయాం చేతి ణముల్ – మహాన్తమతిక్రాన్తా అతిమహతీ – మహచ్ఛబ్దస్య గౌరాదిత్వేఽప్యుపసర్జనత్వాద్ఙీషోఽప్రవృత్తౌ ఉగితశ్చేత్యుగిదన్తాన్ఙీప్ – అత ఇఞితి నాత్రః – న చేహ సామర్థ్యాత్తదన్తవిధిః – అస్యాపత్యమిః కామః ఇత్యత్ర చరితార్థత్వాత్ – న చైవమిఞో ఙిత్త్వం వ్యర్థమితి వాచ్యమ్ – బాహ్వాదిభ్యశ్చేత్యత్ర త్రైయథాయధం వృద్ధ్యాద్యర్థం చరితార్థత్వాత్ – న స్వవమప్యపగవిరిత్యాదావేవ అతఇఞ్ స్యాత్ – నను దాక్షిరిత్యాదౌ – అకారస్యానర్థకత్వాదితి చేన్న – వర్ణగ్రహణేఽర్థవద్గ్రహణపరిభాషాయా అప్రవృత్తేః.

విరామోఽవసానమ్ – విరమణం విరామః – భావే ఘఞ్ – శబ్దానుశాసనప్రస్తావాదాహ॥ వర్ణానామితి॥ సంజ్ఞాప్రదేశా వావసాన ఇత్యాదయః – అభావస్యాపి బుద్ధికృతం పౌర్వాపర్యమస్త్యేవ – యథోచ్చరితప్రధ్వంసినాం నిత్యవిభూనాం వా వర్ణానామ్ – యస్మాద్విరమ్యతేఽనేనేతి విరామః – బాహులకాత్కరణే ఘఞ్ – యదుచ్చారణోత్తరం వర్ణాన్తరం నోచ్చార్యతే సోఽన్త్యవర్ణః అవసానసంజ్ఞ ఇత్యర్థః – అస్మింస్తు ఖరవసానయోరిత్యాదిషు సప్తమీ విషయశబ్దాద్విద్యతే – ఖం ఖరవసానయోః రేఫస్య విసర్గః

పరస్సన్నికర్షస్సంహితా ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౧౦౯ ॥ వర్ణానామతిశయితస్సన్నిధిస్సంహితాసంజ్ఞస్స్యాత్.

సుప్తిఙన్తం పదమ్ ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౧౪ ॥ సుబన్తం తిఙన్తం చ పదసంజ్ఞం స్యాత్.

హలోఽనన్తరాస్సంయోగః ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౭ ॥ అజ్భిరవ్యవహితా హలస్సంయోగసంజ్ఞాస్స్యుః.

అవసానే చ రేఫస్థానీతి.

సుప్తిఙన్తం పదమ్ - అత్రాన్తగ్రహణమన్యత్ర సంజ్ఞావిధౌ ప్రత్యయగ్రహణే తదన్తగ్రహణం నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థమ్. తేన ఈదూదేద్ద్వివచనం ప్రగృహ్యమితి న ద్వివచనాన్తస్య ప్రగృహ్యత్వమ్ - అన్యథా తేన కుమార్యోరగారం కుమార్యగారమిత్యత్ర ప్రకృతిభావస్స్యాత్ - కథం తర్హి ప్రాతిపదికసంజ్ఞాయాం కృత్తద్ధితాభ్యాం తదన్తగ్రహణమితి చేత్ - అత్రాహుః - కృత్తద్ధితేతి సూత్రేఽర్థవద్గ్రహణమనువర్తతే తత్సామర్థ్యాత్తదన్తగ్రహణమితి.

హలోఽనన్తరాస్సంయోగః - లఘ్వర్థమేకాక్షరాణాం సంజ్ఞానాం కరణాత్ వ్యయాం సంయోగ ఇతి మహాసంజ్ఞాకరణమన్వర్థసంజ్ఞావిజ్ఞానార్థమ్ - సంయుజ్యన్తేఽస్మిన్ సముదాయే వర్ణా ఇతి - తేనాత్ర సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిర్న తు గుణవృద్ధ్యాదిసంజ్ఞావత్ ప్రత్యేకమ్ - తథా హి సతి దృషద్భిరిత్యత్ర బకారదకారస్సన్నిధాదకారస్య సంయోగత్వాత్సంయోగాన్తలోపస్స్యాత్ - నిర్యాయాదిత్యత్ర యకారస్య సంయోగ ఇతి యానస్యసంయోగాదేరితి ఎత్వం స్యాత్ - సిద్ధాన్తే త్వచోరహాభ్యామితి ద్విత్వే సత్యపి తస్యాసిద్ధత్వాదేత్వమత్ర న భవతి - హల ఇతి జాతౌ బహువచనమ్ - జాత్యాఖ్యాయామేకస్మిన్బహువచనాత్ - తేన ద్వయోస్సంయోగసంజ్ఞా భవతీతి ఈక్షేత్యాదౌ గురోశ్చ హల ఇత్యప్రత్యయస్సిధ్యతి - యత్ర బహవో హలస్సంశ్లిష్టాస్తత్ర ద్వయోర్బహూనాం చ అవిశేషేణ సంజ్ఞేతి స్థితమాకరే - యది తు బహూనామేవ స్యాత్తర్హి గోమాన్ కరోతీత్యత్ర

హ్రస్వం లఘు ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౧౦ ॥

సంయోగే గురు ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౧౧ ॥ సంయోగే పరే హ్రస్వం గురుసంజ్ఞం స్యాత్ ॥ దీర్ఘం చ ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౧౨ ॥

ఇతి సంజ్ఞాప్రకరణమ్.

పరిభాషాప్రకరణమ్.

ఇకో గుణవృద్ధీ ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ గుణవృద్ధిశబ్దాభ్యాం యత్ర గుణవృద్ధీ విధీయేతే తత్ర ఇక ఇతి షష్ఠ్యన్తం

[illegible] సంయోగ [illegible] స్యాదితి [illegible] - [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] - [illegible] సంజ్ఞా [illegible] సంయోగ [illegible] స్యాత్ - [illegible] - [illegible] సంయోగే [illegible] సంజ్ఞా [illegible] స్యాత్.

ఇతి సంజ్ఞాప్రకరణమ్.

పరిభాషాప్రకరణమ్.

ఇకో గుణవృద్ధీ - యత్ర [illegible] - [illegible] గుణవృద్ధి [illegible] ॥ [illegible] గుణవృద్ధి [illegible] గుణవృద్ధీ ఇతి [illegible] - [illegible] - [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] - అనువాదే [illegible] - అనువాదే పరిభాషా [illegible]. [illegible] - అను [illegible] ॥ షష్ఠ్యన్తమితి ॥ సూత్రే [illegible]

పదముపతిష్ఠతే.

అచశ్చ॥ ౧॥ ౨॥ ౨౮॥ హ్రస్వదీర్ఘప్లుతశబ్దైర్యత్రాజ్విధీయతే, తత్రాచ ఇతిషష్ఠ్యన్తంపదముపతిష్ఠతే.

ఆద్యన్తౌటకితౌ॥ ౧॥ ౧॥ ౪౬॥ టిత్కితౌయస్యోక్తౌ

నుకరణాత్ శబ్దస్వరూపపరతయా నపుంసకత్వాత్స్వమోర్లుక్. అత్యన్తస్యేతిదీర్ఘో నేతిభావః॥ పదమితి॥ తచ్చ సమ్భవతి సామానాధికరణ్యే ఇగన్తస్యాఙ్గస్యేత్యాదిరీత్యా సమ్బధ్యతే. మిదేర్గుణః వృద్ధేర్మృజేర్వృద్ధిరిత్యాదౌ తు సామానాధికరణ్యాసమ్భవాత్ మిదిమృజోరవయవస్యేతి సమ్బధ్యతే.

అచశ్చ॥ హ్రస్వదీర్ఘేత్యాది॥ ఏతచ్చ ఊకాలోఽజితి సూత్రాద్ధ్రస్వదీర్ఘప్లుత ఇత్యనువర్త్య హ్రస్వో దీర్ఘః ప్లుత ఇతి యోజనయా లభ్యతే. హ్రస్వేత్యాదికిమ్. దివ ఉత్. ద్యుభ్యామ్. అష్టన ఆవిభక్తౌ. అష్టా. అష్టాభ్యః. ఔశిత్యత్రోక్తత్వనిర్దేశాత్ జశ్శసోర్వ్యుపయోప్రవర్తమానస్య అష్టన ఇత్యాత్వస్య అచః స్థానిత్వేనతి నైతత్సిధ్యేదితిదిక్॥ షష్ఠ్యన్తంపదమితి॥ తచ్చ సతి సమ్భవే సామానాధికరణ్యేన సమ్బధ్యతే. నత్వైయధికరణ్యేన. తేన హ్రస్వో నపుంసక ఇత్యజన్తప్రాతిపదికస్యైవ హ్రస్వః. శ్రీపమ్. నేహ. సువాగ్బ్రాహ్మణకులమ్. కృతామష్టానాం దీర్ఘ ఇత్యత్ర తు సామానాధికరణ్యాసమ్భవాత్ తమాదీనామచ ఇతి సంబధ్యతే. తేన నామ్యతీత్యాదిసిద్ధమ్. వాక్యస్య టేః ప్లుత ఇత్యత్ర సామానాధికరణ్యస్వీకారేణ సమ్భవేఽపి టేర్గ్రహణసామర్థ్యాట్టేరవయవస్యాచః ప్లుత ఇతి వ్యాఖ్యాయతే. అన్యథా అనోఽన్త్యస్యాచశ్చేతి పరిభాషాభ్యామేవ హి కృష్ణ౩ ఇత్యాదివాక్యాన్తస్యాచః ప్లుతసిద్ధౌ కిమనేన టేర్గ్రహణేన. తేనాయుష్మానేధ్యగ్నిభూ౩ తే ఇత్యాదిసిద్ధ్యతీతిదిక్.

ఆద్యన్తౌటకితౌ. భవితా. ఆర్ధధాతుకస్యేట్. హ్రాయయతి. శాచ్ఛేత్యాదినా యుక్॥ పురస్తాదపవాదన్యాయేన స్థానేయోగత్వస్యాయమపవాదః. ప్రత్యయః పరశ్చేత్యనేన పరత్వాదయం బాధ్యతే. తేన చరేష్టః గాపోష్టగిత్యాదయః

తస్యక్రమాదాద్యన్తావయవౌ స్తః ॥

మిదచోఽన్త్యాత్పరః ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౪౭ ॥ అచ ఇతి నిర్ధారణే షష్ఠీ ॥ అచాం మధ్యే యోఽన్త్యస్తస్మాత్పరస్తస్యైవాన్తావయవో మిత్స్యాత్.

షష్ఠీ స్థానేయోగా ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౪౯ ॥ అనిర్ధారితసంబన్ధ

రావిశేషవన్ని.

మిదచోఽన్త్యాత్పరః - స్థానేయోగత్వస్య పరత్వస్య చాయమపవాదః - యశాంసి - వనాని - నపుంసకస్య ఝలచ ఇతి నుమ్ - రుణద్ధి - రుధాదిభ్యశ్శ్నమ్ - నను పూర్వయోగవదయమపి పురస్తాదపవాదన్యాయేన స్థానేయోగసూత్రస్యైవాపవాదోఽస్త్వితి చేన్న - బాధ్యసామాన్యచిన్తాయామిత్యస్య విషయే ప్రాప్తం సర్వం బాధ్యత ఇతి భాష్యవచనాత్ - అన్యథా శ్నమో మిత్కరణం వ్యర్థం స్యాత్ - నకార ఏవ మకారస్య స్యాదితి వాచ్యమ్ - శ్నశ్నమ ఇతి నిర్దేశాత్ ॥ అచాం మధ్య ఇతి ॥ సూత్రే జాత్యభిప్రాయేణ అచ ఇత్యేకవచనమితి భావః - అచాం మధ్య ఇతి కిమ్ - మస్జ్ - ఉప్పతి - అన్త్యాదచః పరో మిత్స్యాదితి ప్రాచో వ్యాఖ్యానం నైతత్సుధ్యత్ - శకుచాదీనా మిత్యత్ర అన్త్యస్యాచోఽపత్తుపేనమిత్త్వపరిభాషయా అనుపస్థితిప్రసఙ్గాత్ - అన్యేతు అచోఽన్త్యాత్పరో మిత్స్యాదితి వ్యాఖ్యానేన దూషయిత్వా ప్రాచో వ్యాఖ్యానమపి కథంచిత్సమర్థయన్తే - పూర్వసూత్రాదన్త ఇత్యనువర్తతే, ఏకదేశే స్వరితత్వప్రతిజ్ఞానాత్, అతో వ్యాచష్టే ॥ అన్తావయవ ఇతి ॥ తేన ప్రపూర్ణకాన్తావయవస్యాన్తత్వేన దీర్ఘసిద్ధిః - శరాదిత్వేన నిర్దేశాత్ - అఘకన్త్వేతు వనాంతి మా ఇత్యత్ర వనాన్త్రీణి ఇతి ఖ్యాపయదుర్ద్వ్యపదిశిమానిమోఽనుపస్వరేనస్యాత్ - అత ఏవాన్తత్వాదితి భావః - యత్తు కైశ్చిదుక్తమత్ర కత్వేకారిణీతి దీఘోఽనస్యాదితి - తత్త్వాదిగ్రహణం స్యాదితి సుమథా మిత్యుక్తసంజ్ఞామాత్రే న్యవాత్ తేనైవ దూషితప్రాయమ్.

షష్ఠీ స్థానేయోగా - స్థానేయోగోఽస్యా ఇతి విగ్రహః.

ః శేషా షష్ఠీ స్థానేయోగా బోధ్యా ॥ స్థానం చ ప్రసఙ్గః ।
స్థానేఽన్తరతమః ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౫౦ ॥ ప్రసఙ్గే సతి సదృశతమ ఆదేశః స్యాత్ ॥ యత్రానేకవిధమాన్తర్యం తత్ర స్థానత

నిపాతనాదత్వమ్ - షష్ఠ్యాః స్వస్వామ్యసమ్బన్ధమాత్రవాచిత్వే ఉపస్థితే శాస్త్రీయా షష్ఠీ సా స్థానేయోగా బోధ్యా - కేన విశేషేణ - నేత్యాహ ॥ అనిర్ధారితసమ్బన్ధవిశేషేతి ॥ అనిర్ధారితేతికిమ్ - ఊదుపధాయా గోహః, శాస ఇదఙ్హలోరిత్యాదావుపధాసమ్బన్ధేనైవ అవయవషష్ఠ్యైవ నిర్ణీతత్వాత్ - శాస ఇత్యాదౌ మా భూత్ - సతి హి తస్మిన్ స్థానేయోగత్వే గోహః శాసిస్థానే ధాతుమాత్రస్యావయవస్య స్థానే ఊదిత్యాపత్తేరితి ॥ స్థానం చ ప్రసఙ్గ ఇతి ॥ న చాస్య ప్రసఙ్గార్థకత్వే వివదితవ్యమ్ - దర్భాణాం స్థానే శరైః ప్రస్తరితవ్యమిత్యుక్తే దర్భాణాం ప్రసఙ్గ ఇతి ప్రతీతేః - ఏవం చ ఇకో యణచీత్యాదావిగుచ్చారణప్రసక్తౌ యణుచ్చారణీయ ఇత్యాద్యర్థః సమ్పద్యతే.

స్థానే ॥ సదృశతమ ఇతి ॥ అన్తరాత్ ప్రాప్యమాణానాం మధ్యేఽపి - అతఏవ గఙ్గోదకమిత్యత్ర త్రిమాత్ర ఓకారో న ॥ ఇహ స్థానే ఇత్యనువర్తమానే పునః స్థానగ్రహణాదన్యోఽపి వాక్యార్థస్సమ్పన్నః - తాల్వాదిరూపే స్థానే యోఽన్తరతమస్తస్య ప్రయుక్తాన్తర్యవానితి యావత్ - స ప్రాప్యమాణానాం మధ్యే స్యాదితి - తదేతదాహ ॥ యత్రానేకవిధమితి ॥ స్థానార్థగుణప్రమాణతశ్చతుర్విధమిత్యర్థః - స్థానతో యథా - దధ్యత్ర - తాలుస్థానస్యేకారస్య తాలుస్థానో యకారః - అర్థతో యథా - వాతణ్డ్యయువతిః - వతణ్డశబ్దాద్వతణ్డాచ్చేతి గోత్రేఽపత్యే యఞ్ - తస్యాలుక్స్త్రియామితి లుక్ - శార్ఙ్గరవాద్యఞో ఙీన్ - వతణ్డీ చాసౌ యువతిశ్చేతి విగ్రహే పోటాయువతీత్యాదినా సమాసః - పుంవత్కర్మధారయేత్యతిదిశ్యమానః పుంశబ్దో వతణ్డాపత్యవాచినో వతణ్డీశబ్దస్య తదర్థత్వాత్ వాతణ్డ్యశబ్దో భవతి - స తు వతణ్డ్యాదిః ॥ గుణతో యథా - వాగ్ఘరిః - ఘోషవతో నాదవతో మహాప్రాణస్య హస్య తాదృశ ఏవ ఘకారః ॥ ప్రమాణతో

అన్తర్యం బలీయః.

తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౬౬ ॥ సప్తమీ నిర్దేశేన విధీయమానం కార్యం వర్ణాన్తరేణావ్యవహితస్య పూర్వస్య బోధ్యమ్.

తస్మాదిత్యుత్తరస్య ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౬౭ ॥ పఞ్చమీనిర్దేశేన క్రియమాణం కార్యం వర్ణాన్తరేణావ్యవహితస్య పరస్య జ్ఞేయమ్

యథా - అముం అమూ అమూన్ - అదసోసేరిత్యనేన హ్రస్వస్య హ్రస్వో దీర్ఘస్య దీర్ఘ ఉకారః॥ తదుక్తప్రమాణం కిమ్ - వాస్థానిత్యత్ర ఝయో హో ఉన్యతరస్యామితి పూర్వసవర్ణే క్రియమాణే మహాప్రాణత్వసామ్యేన ద్వితీయో నాదవత్త్వసామ్యేన తృతీయశ్చ ప్రాప్నుయాత్ - కిన్తు నాదవాన్ మహాప్రాణశ్చతుర్థో యథా స్యాదితి॥ బలీయ ఇతి॥ తేన చేతా స్తౌతి ఇత్యత్ర ప్రమాణత ఆన్తర్యానాకారో నేతి భావః.

తస్మిన్నితి- సప్తమ్యన్తానుకరణమిదమ్- నిశ్శబ్దో నైరన్తర్యపరః- దిశిరుచ్చారణక్రియః- అత ఏవ నిర్దిష్టే అవ్యవహితే వ్యవహితే చ సతి ప్రాప్తమవ్యవహిత ఏవేతి పూర్వస్యైవ పరస్య చ ప్రాప్తం పూర్వస్యైవేతి చ నియమ్యతే ॥ అవ్యవహితస్యేతి తు ఫలితార్థకథనమ్ - పూర్వస్యైవేతి కిమ్ - దధ్యుదకమ్ - అత్రోకారస్య మాభూత్ - అవ్యవహితస్యేతి కిమ్ - అగ్నిచిదత్ర- సోమసుదత్ర- వ్యవధానం చాత్ర వర్ణకృతమేవ గృహ్యతే న కాలకృతమ్ - సంహితాధికారాత్ ఇత్యాహుః - అన్యథా నిష్పత్తిగ్రహణాదేవ అసంహితాయాం యథాదృష్టం తేన సంహితాధికారేణ - అతో వాక్యభేదః॥ వర్ణాన్తరేణేతి॥ ఏతం చ సంహితాధికారబహిర్భూతవిధయః కాలవ్యవాయేఽపి భవన్తి - తేన అగ్నావిత్యత్ర ఇకో గుణవృద్ధీ ఇత్యాదావపి ఉత్తరపదే తదన్తో విహితా అనన్తరయోర్భవన్తి ఇతి.

తస్మాదితి- ఉత్తరస్యేతి కిమ్ - తిఙ్ఙతిఙ ఇతి ఉత్తరస్యైవ యథా స్యాత్ - అగ్నిమీళే- నేహ- ఈళే అగ్నిమ్॥ అవ్యవహి

అలోఽన్త్యస్య ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౫౨ ॥ షష్ఠీనిర్దిష్టస్యాన్త్యస్యాల ఆదేశస్స్యాత్.

ఙిచ్చ ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౫౩ ॥ అయమప్యన్త్యస్యైవ స్యాత్ - సర్వస్యేత్యస్యాపవాదః.

ఆదేః పరస్య ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౫౪ ॥ పరస్య యద్విహితం తత్తస్యాదేర్బోధ్యమ్ ॥ అలోఽన్త్యస్యేత్యస్యాపవాదః.

అనేకాల్ శిత్సర్వస్య ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౫౫ ॥ స్పష్టమ్-అలో

తస్యేతి ॥ ఏతచ్చ నిర్దిష్టగ్రహణానువృత్త్యా లభ్యతే - తేన ఉత్పంస్థానమ్ ఉత్పంస్తమ్భనమిత్యాదావుదః స్థేతి పూర్వసవర్ణో న ప్రవర్తతే.

అలోఽన్త్యస్య- స్థానషష్ఠీనిర్దిష్టస్య య ఉచ్యతే సోఽన్త్యస్యాలః స్థానే స్యాదిత్యర్థః-త్యదాదీనామః- సః- యః- స్థానషష్ఠీతి కిమ్ - ఆర్ధధాతుకస్యేట్ తృచబుకారాత్పూర్వామాభూత్ - ఇదంచ షష్ఠీస్థాన ఇత్యనువృత్త్యా లభ్యతే- అల ఇతి కిమ్ - పదస్యేత్యధికృత్య విధీయమానం వసుస్రంస్వితి దత్వం పరమానడుద్భ్యామిత్యాదావన్త్యస్య పదస్య మాభూత్.

ఙిచ్చ ॥ అయమపీతి ॥ అవఙ్ స్ఫోటాయనస్య-గవాగ్రమ్- అనఙ్ సౌ- సఖా.

॥ పరస్య యదితి ॥ తస్మాదిత్యుత్తరస్యాదేరితి తు న సూత్రమ్-ఆదేరిత్యంశస్య సర్వాదేశబాధకత్వాపత్తేః- సిద్ధాన్తే తు పరత్వాత్సర్వాదేశత్వం బాధకమిత్యనుపదమేవ వక్ష్యతే ॥ ఆదేర్బోధ్యమితి ॥ ఆదేరలో బోధ్యమిత్యర్థః-అల ఇతి హ్యనువర్తతే.

అనేకాల్ -అస్త్రియాః- బభూవ - నను నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీత్యనేకాలాదేశస్య సర్వాదేశత్వం సిద్ధ్యతి- కిమనేకాల్గ్రహణేన - న చాలోఽన్త్యసూత్రేణాన్త్యస్య స్యాదితి శఙ్క్యమ్- ఙిచ్చేత్యస్య నియమార్థత్వాభ్యుపగమాత్ -ఉచ్యతే-అనేకాల్గ్రహణాభావే రామైరిత్యాదావైసాదేశః ఆదేః పరస్యేత్యకారస్యైకస్థానే స్యాన్న తు సర్వస్య స్థాన ఇతి దిక్ ॥ శిదుదాహ

ప్రత్యయసూత్రాపవాదః - అష్టాధ్యాయ్యాంత్యాదృశ వాదః పరస్యేత్యే
తదపి పరత్వాదనేన బాధ్యతే.

స్వరితేనాధికారః ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ౧౧ ॥ స్వరితత్వయుక్తం శబ్దస్వరూపమధికృతం బోధ్యమ్.

రణమ్. ఇదమశ్ - ఇశః ॥ ఇత్యాదావితి ॥ ఆఙ్ శబ్దేన అలోన్త్యస ఏనేత్యాదిగ్రహణాత ॥ పరత్వాదితి ॥ అతఏవాదః పరస్యేతి సూత్ర స్థ్రీయంత ఇత్యుక్తోఽర్థః ॥ నన్వనేకాల్ శిత్సర్వస్యేత్యేతః ప్రాగేవ తస్మాదిత్యుత్తరస్యాదేరితి పర్యాలోచనయా ఏవ పృథక్ప్రా ప్తేకరణే నేతి - నచైవం తస్మిన్నితి నిర్దిష్ట ఇత్యతో నిర్దిష్టగ్రహ ణానువృత్త్యానుపపత్తిరితి వాచ్యమ్ - తస్యైకదేశ వచనేబాధ తాభావేననిర్దిష్టగ్రహణానువృత్తిసిద్ధేః ॥ నైవమ్ ॥ ప్రాప్తావా అ ష్టా ఇత్యత్ర అష్టాభ్యః పూర్వయోర్జశ్శసోరౌశ్ ప్రసఙ్గాత్ - యథాప్రాప్తమనాగత్య ఏకదేశ ఉత్తరస్యేత్యనేనప్రవర్తత ఏవేతినాయం దోష ఇతిదిక్.

స్వరితేనాధికారః - అత్ర స్థం భూతలక్షణే తృతీయా - అధికారో వినియోగః - కిఞ్చిద్ద్రూరమధికార ఇత్యత్ర వ్యాఖ్యానమేవశరణమ్ - యథా - ఆసప్తమాధ్యాయపరిసమాప్తేరఙ్గాధికారః - నతు ప్రాగభ్యాసవికారేభ్య ఇత్యాది ॥ యత్తు స్వరిత ఇతి సప్తమ్యన్తమ్ - స్వరితే దృష్టే అధికారో నివర్తత ఇత్యర్థః - తస్వరితోఽధికారార్థః శబ్దనివృత్త్యర్థ ఇత్యత్రాపి వ్యాఖ్యానమేవశరణమ్ ॥ నన్వేవం వ్యాఖ్యానాదేవానువృత్త్యనువృత్తిసిద్ధేః కిమనేన సూత్రేణేతి చేదత్రాహుః - అర్థాన్తరసద్భావేమిదం సూత్రం కృతమ్ - తథాహి - అధికః కారోఽధికారః - అధికకార్యమ్ - గౌణేఽపి శాస్త్రప్రవృత్తిరిత్యర్థః - యథా దగౌణముఖ్యన్యాయో హి యత్రనేష్యతే అపాదానాధికరణావౌత్రప్రత్యస్వాత్కార్యః - కించ అధికః కారః కృతిరియం యం పూర్వస్య పరం బాధతే - తథా దనుమదిత్యత్ర వ్యాప్త్యా వేత్యే సుకిత్యాదిపఞ్చ పూర్వవిప్రతిషేధాః సర్వేఽపి సఙ్గృహీతా భవన్తి - తత్రైతత్ స్వరితత్వ హాతే నైవ కర్తాధకత్వాదితి.

పరనిత్యాన్తరఙ్గాపవాదానాముత్తరోత్తరంబలీయః॥
అసిద్ధంబహిరఙ్గమన్తరఙ్గే॥

॥పరనిత్యేతి॥ పరాన్నిత్యంయథా-తుదాదిభ్యశ్శః-తుదతి-రుధాదిభ్యశ్శ్నమ్-రుణద్ధి-పరమపిలఘూపధగుణంబాధిత్వానిత్యత్వాత్ శశ్నమౌ॥ తథాధిన్వతి-ధిన్వతః-పరమపిలోపశ్చాస్యాన్యతరస్యామ్మ్వోరితిలోపంబాధిత్వానిత్యత్వాదాదుత్తమస్యేత్యాట్॥ పరాదన్తరఙ్గంయథా - ఉభయేదేవమనుష్యాః- ఇహ ప్రథమచరమేతిపరమపివికల్పంబాధిత్వాసర్వాదీనీతిసర్వనామసంజ్ఞా - విభక్తినిరపేక్షత్వేనాన్తరఙ్గత్వాత్- తథా స్త్రీవతేడిశ్రితెచజిహ్వత్వమ్- ఉపధాగుణాదన్తరఙ్గత్వాద్యువఙ్-అనుసుస్రువః॥పరాదపవాదోయథా-పరమత్యనేకాల్శిత్సర్వాదేశంబాధిత్వాఙిచ్చేత్యన్త్యాదేశః-దధ్నా దధ్నా- అస్థిదధిసక్థ్యక్ష్ణామనఙ్॥ నిత్యాదన్తరఙ్గంయథా-గ్రామణినికులె- నిత్యమపిఇకోఽచివిభక్తావితినుమంబాధిత్వాహ్రస్వోనపుంసకఇతిహ్రస్వః-కృతేతుసుమ్యజన్తరఙ్గత్వాద్ధ్రస్వోనస్యాత్ ॥ అన్తరఙ్గాదపవాదోయథా- దైత్యారిః- శ్రీశః - పరమపిసవర్ణదీర్ఘంబాధిత్వాన్తరఙ్గత్వాద్గుణయణోః ప్రాప్తే అపవాదత్వాత్సవర్ణదీర్ఘః- తథాఉన్నాఉస్నః- సుధ్యుపాస్యఇత్యత్ర అన్తరఙ్గత్వాద్యణి ప్రాప్తే అపవాదత్వాదనేనైవ ఇత్యాద్యుదాహార్యమ్.

యస్యాపవాదోఽన్యత్ర చరితార్థస్తర్హి పరాన్తరఙ్గాభ్యాంబాధ్యతఏవ- తథాహి-జిచ్చేత్యేతదనన్యార్థజరాయుక్తం స్పష్టజాదిషుచరితార్థత్వాత్తజ్జేన ప్రవర్తతే కిన్తు పరత్వాదనేకాల్శిత్సర్వస్యేనబాధ్యతే- దేవతాద్వన్ద్వే- అయస్మయఇష్టమ్-గ్రామణ్యః-సర్వఇత్యమ్-అస్త్రియజఇష్టమ్- గ్రామ ఇదమ్ సర్వేఇత్యమితిస్థితే అన్తరఙ్గేణగుణేన సవర్ణదీర్ఘోబాధ్యతే తస్యసమానాశ్రయోదైత్యారిశ్రీశఇత్యాదౌచరితార్థత్వాత్.

॥అసిద్ధమితి॥ తేనషష్ఠాదేరసిద్ధత్వాత్తావదేవవిధేయత్వంస

అకృతవ్యూహాః పాణినీయాః॥ నిమిత్తంవినాశోన్ముఖం దృష్ట్వా తత్ప్రయుక్తం కార్యం నకుర్వన్తీత్యర్థః.

ఇతి పరిభాషా ప్రకరణమ్.

స్వరసంధిః.

ఇకోయణచి॥ ౬॥ ౧॥ ౭౭ ॥ ఇకస్థానే యణ్ స్యా

॥అకృతవ్యూహా ఇతి॥ అకృతకార్యా ఇత్యర్థః - ఏవంచ హీనా సర్వస్య శాస్త్రస్యైవ యథార్థ్యం స్యాదత ఆహ॥ నిమిత్తంవినాశోన్ముఖందృష్ట్వేతి॥ లోకసిద్ధార్థకథనమేతత్ - యద్వా అతురార్థానామపి తత్ప్రథనమ్ - ఊహ్యతే వితర్క్యత ఇత్యూహాః - కార్యవిశిష్టా యదూహా వినాశోన్ముఖనిమిత్తకకార్యాః - అకృతాః వ్యూహాః యైస్తే అకృతవ్యూహా ఇతి॥ యద్యపికృతమపి కార్యంనివర్తయన్తీతి పరిభాషాన్తరం పఠ్యతే, ఫలంచ తుల్యమ్, తథాప్యకృతవ్యూహా ఇత్యేవల్లఘు- ప్రక్షాలనాద్ధి పఙ్కస్య దూరాదస్పర్శనం వరమితి న్యాయాదితి భావః॥ నకుర్వన్తీతి॥ యథా నిషేదుషీమిత్యాదౌ క్వసోరిట్ ఉకృత్వాత్ప్రాప్త ఇట్ తథా ప్రాప్తసంప్రసారణేన వలాదిత్వాభావాన్న క్రియత ఇత్యాదౌ న కుర్వన్తీత్యర్థః.

ఇతి పరిభాషా ప్రకరణమ్.

స్వరసంధిః.

ఇకోయణచి- ప్రత్యాహారగ్రహణాదచ్ప్రత్యాహారవాచ్యత్వ ప్రసిద్ధేః - యథా ప్రత్యాహారాదిష్విత్యాది చవర్గ కార్య - తేన ఇక్ శబ్దేన షట్ ప్రత్యాహారైర్నా - యణ్ శబ్దేన చత్వారః - భావ్యమానస్య ప్రత్యాహారగ్రహణాదిహ యణి తద్వాచ్యత్వాచ్చ లకారస్య - కార్యమనన్యత్ర ప్రత్యాహారత్వాత్ కార్యం కేవల యకారాదివాచ్యమాప్నుయాత్ - అతో నా స్త్యత్ర సన్దేహః - నచ లక్ష్యార్థం ప్రత్యాహారవ్యాఖ్యానం కార్యార్థం నమామయయథాసన్దేహమస్తీతి వాచ్యమ్- ఏవమపి కృత్యాచకస్థానేప్యకారగకారాభ్యాం ప్రత్యాహారత్వాన్న

పదం, సంహితాయాం విషయః ॥ సుధీ ఉపాస్య ఇతి స్థితే - స్థాన వత అన్తర్యాదేశాకారస్య యకారః - సుధ్ య్ ఉపాస్య ఇతి స్థితే.

అనచిచ ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౪౭ ॥ అచః పరస్య యరో ద్వే వా స్తో నచి ॥ ఇతి ధకారస్య ద్విత్వమ్.

స్థానివదాదేశోఽనల్విధౌ ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౫౬ ॥ ఆదేశః స్థా

దువస్థితౌ ఇవర్ణానాం రేఫాదేశస్య ఋవర్ణానాం లాదేశస్య చ ప్రసజ్యేత - తస్మాదిహ స్థానేఽన్తరతమ ఇతి సూత్రైర్వేష్టసి ద్ధిరిత్యభిప్రేత్యానుపదం వక్ష్యతి - స్థానత ఆన్తర్యాదితి ॥ అచీతి ॥ తస్మాదచి పర ఇత్యాకాఙ్క్షాయాముక్తాదిక ఇతి సమ్బధ్యతే ॥ సంహి తాయాం విషయ ఇతి ॥ దధ్యత్రేత్యాదౌ కార్యనిమిత్తయోరత్య న్తాతిశయితసన్నిధిర్వివక్షితస్తత్రైవ యణ్ భవతీతి భావః.

అనచిచ ॥ యరో ద్వే ఇతి ॥ యరోఽనునాసిక ఇతి సూత్రా ద్యర ఇతి చానువర్తతే - అచో రహాభ్యామితి సూత్రాదచో ద్వే ఇతి చ - తదాహ ॥ అచః పరస్యేత్యాది ॥ ఏవం చాత్ర వాగ్ర హణానువృత్త్యైవేష్టసిద్ధేః, త్రిప్రభృతిషు శాకటాయనస్య, సర్వత్ర శాకల్యస్య, దీర్ఘాదాచార్యాణామితి సూత్రత్రయం నారబ్ధణీయమితి భావః - అచ ఇతి కిమ్ - తాదాత్మ్యమిత్యత్ర మ స్య ద్విత్వం మాభూత్ - అనచీతి యది పర్యుదాసః స్యాత్ తదా న ఞివయుక్తమన్యసదృశే తథా హ్యర్థావగతిరితి న్యాయాదచ్ స్యేఽచ్ సదృశే హల్యేవ స్యాత్ - తతో లాఘవాద్ధల్యేవ వ దేత్ - తస్మాత్ ప్రసజ్య ప్రతిషేధ ఇత్యాహ ॥ నత్వచీతి ॥ ఏవం చావసానేఽపి ద్విత్వం భవతి - వాక్ - వాక్క్.

స్థానివదాదేశోఽనల్విధౌ - ఆదేశస్తే స్వరూపవశ త్ స్థానిప్రయుక్తకార్యాణామప్రవృత్తావతిదేశ ఆరభ్యతే - అస్తేర్భూః - ఆర్ధధాతుకే విషయే - ధాత్వాదేశో ధాతువత్ - తేనాచో యదిత్యాది ధాతుప్రత్యయాః - భవ్యమ్ - ప్రభూయ - క ర్తుః - అఙ్గాదేశోఽఙ్గవత్ - తేన ఇనాదేశదీర్ఘాస్ భావాః - కేన - కాభ్యామ్ - కైః - ఆదేశగ్రహణం కిమర్థమ్ - స్థానివదిత్యే

తాపత్రైవసన్నిధౌ శబ్దమహిమ్నా తల్లాభాత్ - తథాహి - పిత్ర్యవద
ధీరఇత్యుక్తే పుత్రోపలిగమ్యతే - ఇతిచేదత్రాహుః - ద్వివిధ ఆదే
శః - ప్రత్యక్ష ఆనుమానికశ్చేతి - అస్తేర్భూరిత్యాది ప్రత్యక్షః -
తేసుస్తాదిత్యాదిరానుమానికః - ఏరురిత్యత్రహి ఏకారస్థానే ఉకా
రాన్తః స్థానీ అనుమీయతే - ఉకారశ్చోకారాన్త ఆదేశః -
తథాచ తేసుస్తాదిత్యత్ర ఫలితో౽ర్థః - తత్రిత్యాదశగ్రహణే ప్రత్య
క్షస్యైవగ్రహణం స్యాన్నానుమానికస్య - ఆదేశగ్రహణసామ
ర్థ్యాత్తూభయపరిగ్రహః - తేన కేచిత్త్వత్యాద స్తిజన్తత్వాత్ప
దసంజ్ఞా సిధ్యతీతి - నన్వేవమిత్యాదికుత్రతమేవాహుః - ఏకదేశ
వికృతస్యానన్యత్వాత్పదత్వం భవిష్యతీతిచేన్న - అర్థవత్త్వేన స్థా
న్యాదేశభావవిశిష్టస్త్రార్వాచ్యత్వాత్తస్యైవ ప్రసజ్ఞసద్భావాత్ -
తథాహి - షష్ఠీస్థానేయోగేత్యుక్తమ్ - స్థానంచ ప్రసజ్ఞః - సచా
ర్థవతః - అర్థప్రత్యాయనార్థం శబ్దప్రయోగాత్ - యద్యపి
శ్లిష్టిదాదావన్యప్రవిధమ్ - తథాపిసత్యసంభవే అర్థప్రయుక్తప
దప్రసజ్గోగ్రాహ్యఇత్యసేనైవాదేశగ్రహణేన జ్ఞాప్యతే - ఉ
క్తంచ — సర్వసద్వపదాదేశా దాక్షీపుత్రస్యపాణినేః । ఏకదే
శవికారేహినిత్యత్వం నోపపద్యత ఇతి - పదమహార్థాత్ -
పద్యతే౽నేనేతి వ్యుత్పత్తేః - యద్యపి సర్వవికారేషుతాంని
త్యత్వానుపపత్తిః - తథాపీహైకారవినాస్తీతి తాత్పర్యమ్ -
ఏతచ్చ శబ్దకౌస్తుభే స్పష్టమ్ ॥ అనల్విధావితిమ్ - యత్రాలా
విధిః - యత్రాల్వః పరస్యవిధిః - యత్రాల్లోపవిధిః - యత్రాల్విధిః -
తత్రిమాభూత్ ॥ తత్రాల్వః ధా - ద్యుప్రసారేస్ప్యే - అత్రస్వా
రస్యస్థానివత్త్వే పదసంజ్ఞా పదాన్తస్యమాత్రిత్యఅద్యేవాయ౩
ణత్వంప్రాప్తం ॥ అలః పరస్యయథా - ద్యౌః - పన్థాః - ఇహ
హల్ఙ్యాదిలోపోన ॥ అలోపధాయథా - ప్రశామః - లోపోవ్యోర్వలీతి
లోపోన - నచాచః స్థానిపాదస్థానీయల్లోపోనేమానుభవేదితి శజ్క్యమ్ -
ద్యుయణమిత్యాదౌ శస్యస్థానికాశత్వాత్ ॥ అల్విధౌయథా -
క్తే - కఇష్టః - హల్ః చిద్యుత్వంన - వచేరాస్థానిత్వాద్వేనవాతిదేశ
ప్రత్యత్వే అస్థానిదాదేశత్వాభావేపి సర్వాపమితిసత్వంలోప

నివత్వాద్యస్య తు స్థానస్యలాశ్రయవిధౌ - అనేనేహ యకారస్య స్థానివద్భావే నాప్యమాశ్రిత్యాచి చేతి ద్విత్వనిషేధో నాశ ఙ్క్యః ఉపసర్వ్యథావిత్తనిషేధాత్.

అచః పరస్మిన్ పూర్వవిధౌ ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౫౭ ॥ అల్విధ్య

నత ఇష్ట ఇతి రూపం సిధ్యత్యేవేతి వాచ్యమ్ - తయిష్ట ఇతి రూపా స్తరాసిద్ధిప్రసఙ్గాత్ - సిద్ధాన్తే తు తత ఇష్టః తయిష్ట ఇతి రూప ద్వయమభ్యుపగమ్యతే॥ అల్ చేహ స్థానావయవ ఏవ గృహ్యతే- తేన రామాయేత్యాదౌ సుపి చేతి దీర్ఘస్సిధ్యతి - తద్విధౌ హియ కారాదిస్వరూపాశ్రయత్వం- యత్ర [illegible] దేగావయవో న తు స్థానావయవః- తథా అరుదితామిత్యాదౌ వలాదిలక్షణ ఇట్ సిధ్యతి - తదేత దాహ॥ నతు స్థానస్యాశ్రయే ఇతి॥ అత్ర యణం చేహ యథా తథం చిన్త తు ప్రాధాన్యైవేత్యగ్రిమః- తేన ప్రత్యయత్వత్రివలాదిలక్ష ణ ఇట్.

అచః పరస్మిన్ పూర్వవిధౌ - అచః కిమ్- అగత్య-వాల్య పిత్యసునాసికల్లో పస్తు కిరత్త్వ్యస్థానివత్- పరస్మిన్ కిమ్- ఆ దిధ్య- నిత్యత్వాదిలక్త్వమ్- తచ్చ న పరనిమిత్తం- తేన యూాద ర్థ మాదీధితిలో పేకతర్వ్యత్తస్య స్థానివత్॥ పూర్వవిధావితి కిమ్- నైధేయః- నిపూర్వాద్ధ ఉపసర్గో ఘోః కిః- ఆలో లోపః- ద్వ్యచః, ఇతశ్చానిఞ ఇతి ఢక్ - అల్లో పస్య స్థానివత్త్వే తు త్ర్యచ్త్వ వ్యపదేశ వస్త్వచ్త్వాద్ విరుద్ధత్వాద్యాప్యత్-సహితో పుత్రో ద్వ్యచ్త్రివ్యపదేశం లభతే॥ సన్త్వేవమపి విధిగ్రహణం వ్యర్థమ్- పూర్వస్యేతిషష్ఠ్యా కార్యత్వేకార్యత్వ ఇత్యర్థ స్యాస్యేతి పూర్వత్వేక్యత్వాదితి చేన్న - పూర్వస్య విధిః, పూర్వస్మాద్విధిః, ఇతి సమానద్వయలాభార్థం విధిగ్రహణాత్ - యద్యప్యత్ర పష్ఠీసమాసపక్షోమాత్రే నోక్తః- తథాపి పూర్వస్మాదితి విధానపక్షే త్వినేనదితి పక్షేతు అద్వ్యవాయ ఇత్యాద్రిఽగత్వమి తి పద్ధదాదిప్రత్యుదాహరణేష్వవసరః॥ అల్విధ్యర్థమితి॥ తేన పదస్యత్వప్రకృత్యసవర్ణపరిహారం న-ఉరపత్త్వస్య స్థానివత్త్వే సవర్ణపరిహారం తరత్వం- సవర్ణపరిహారం ఇతి నిషేధాత్ - న

ఛోరవత్త్వం పరనిమిత్తం నేతి వాచ్యమ్- అర్హాన్తేస్తే ప్రత్యయో
పరత్వద్విధానాత్॥ పూర్వస్మాదపి విధిః పూర్వవిధిరితి పఞ్చమీస
మాసపక్షస్యాపి ప్రయోజనం తస్మిన్నిత్యత్ర. ఇహాయకారాద
తస్యస్థానివద్భావాన్నేట్. అత్రహితనిత్యజ్ఞంనిమిత్తం- తచ్చ
స్థానిభూతాదకారాత్పూర్వమితి॥ నన్విదంన ప్రయోజనమ్-
బహిరఙ్గస్యయణోఽసిద్ధత్వాదిడాగమస్యాప్రసక్తేః-
వచనాద్యానన్తర్యఇతినిషేధాత్- యత్రాన్తరఙ్గబహిరఙ్గేవాఽచో
రానన్తర్యమితిహరదత్తాదిమతేనిషేధప్రవృత్తావపి ఉత్తరకా
ర్యాయతాన్నన్తర్యాశ్రితం తత్రబహిష్ట్వప్రకృతిప్రత్యయేతి
యటమతేతదభావాత్॥ నచైవమప్యపీచఞ్చేతిప్రయోజనం
భవత్యేవ- ఇహహి అన్తరఙ్గకారస్య చణకారస్య చాతో గుణఇ
తిపరరూపత్వేతస్యచపరాదివద్భావాత్ ఋగ్రహణేనగ్రహణే
నతిసిద్ధత్వస్తైతిజాస్ ప్రాప్తః- ణిలోపస్య అకారస్యస్థాని
వద్భావాన్నభవతీతి వాచ్యమ్- నేత్యేతన్నిషేధానన్తరోఋగ్నస్యభ్య
వతీతి తత్ప్రాపచర్యాదభ్యస్తాదపిఋఏవ ఋగ్ధసవిధానాత్-
నచనిచాసాహచర్యాల్లుజపివగ్రహణమస్త్వితి శబ్ద్యమ్- ప్ర
తిషేధే పరమిత్వపరసాహచర్యన్యజలియస్త్వాత్- నచైవమప్య
భ్యస్తాదిత్యదాదేశం వారణాయ పఞ్చమీసమాసపక్షోఽవశ్య
కఇతివాచ్యమ్-చజకారస్యఅన్తరఙ్గరస్య చఅతో గుణఇతిపర
రూపేకృతేఋఘ్న్యభావాదదాదేశాప్రసక్తేః-అత్రత్వేకారకస్య
పరాదివద్భావాత్ఋగ్రహణేనగ్రహణంనభవతి- ఉభయథా అన్తాది
వద్భావాప్రవృత్తేః - అన్యథా అయజేఇన్ద్రమిత్యాద్యదోనవర్ణదీ
ర్ఘోఽదుర్వ్యారస్స్యాత్- అస్తువాపరాదివద్భావస్తథాపిఋకా
రస్యత్వాద్యదాదేశకర్తృత్వ అన్తాదేశోనస్థానివత్ - ఉభయ
థాత్వాత్ - తస్మాత్పఞ్చమీసమాసపక్షో నిరర్థకఏవేతిచత్రా
హుః- పఞ్చమీసమాసప్రయోజనతయా అపివచన్నిత్యుదా
హరతో భగవతస్తు నేహసాహచర్యం వియామణతయా
స్మరణ - వ్యక్తిప్రత్యయరితిసూత్రే కృత్యోర్ధగ్రహణాజ్జ్ఞాప
కాత్ సాహచర్యం నసర్వత్రాశ్రీయతే - ఏవంచ భవతేర్యఙ్లు

[illegible]

తతః పూర్వత్వేనదృష్టస్యవిధౌ కర్తవ్యే - ఇతి స్థానివద్భావో నాస్తి.

నపదాన్తద్విర్వచనవరేయలోపస్వరసవర్ణానుస్వారదీర్ఘజశ్చర్విధిషు ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౫౮ ॥ పదస్యచరమావయవే ద్విర్వచనాదౌచకర్తవ్యే పరనిమిత్తోఽజాదేశో నస్థానివత్ ॥ ఇతిస్థానివద్భావనిషేధః.

స్య ఆదేశాపత్తింతాల్యాశఙ్క్యాహ ॥ అతఃపూర్వత్వేనదృష్టస్యేతి ॥ పూర్వత్వస్యోపలక్షణం నతువిశేషణమితిభావః.

నపదాన్త - పదాన్తాదీనాంచరమాన్తానాంద్వన్ద్వః - తతో విధిశబ్దేనకర్మషష్ఠ్యన్తస్యసమాసః - విధిశబ్దశ్చ భావసాధనో విధానంవిధిః - నచ ద్వన్ద్వాన్తే శ్రూయమాణత్వాత్ ప్రత్యేకం సమ్బధ్యతే ॥ పదస్యచరమావయవఇతి ॥ వృక్షంవేత్తీతివృక్షవీః - వృక్షంవాతీతివృక్షవాః - తయోరపివృక్షవయతి - తతో క్విప్ - వృక్షవ్ - ఇహలోపాత్పూర్వస్యలీతి గుణేప్రాప్తే - ణిలోపస్య స్థానివత్త్వాత్ - నచ సుబన్తాఙ్గణిజరితిహరదత్తాది మతే అన్తర్వర్తిసుపాపదత్వాత్ నపదాన్తేతినిషేధశ్శఙ్క్యః - విధేయస్యలోపస్య పదానవయవత్వాత్ - పదాన్తస్యస్థానే విధానేతివ్యాఖ్యానేతు నపదాన్తేతిస్థానివత్త్వనిషేధాత్ స్ఫే ల్లోపస్యాదేవేత్యాదిషు నోరమాయాంస్థితమ్ ॥ ద్విర్వచనాదావితి ॥ యలోపాదయ ఆదిశబ్దార్థాః - వరేఇతితువరేయలోపేశః సనస్థానివదితివ్యాఖ్యేయమ్ - సహావిశేషధావేఉపితవాద్ద్వన్ద్వః - సుత్రత్వాల్లుగభావః.

అథోదాహరణాని ॥ పదాన్తే - కానిసన్తి - కౌస్తః - ఇహ యణాదేశయోః కర్తవ్యయోః శ్నసోరల్లోపోన స్థానివత్ - నచేకారాకారయోః స్థానిభూతాకారః పూర్వత్వేనదృష్టత్వాదేవ అల్లోపోనస్థానివదితి వాచ్యమ్ - వాక్యాదౌ ధ్వన్యకారదానిసంజ్ఞాయాంతే ఇతిప్రత్యుస్థానిభూతాకారః పూర్వత్వస్యాభావాత్ - యద్వా గౌరః గౌశ్చ త్యాదౌ ఓకారస్యావాదేశే కర్తవ్యే అతఇత్యల్లోపోనస్థానివదిత్యస్యాపార్థక్యమ్ - ఇ

త్రిహి లోపస్థానస్య కారాత్పూర్వత్వేన దృష్టత్వాదో కారస్య
ద్విర్వచనం - సుధ్యుపాస్యః - నాజానన్తర్య ఇతి నిషేధాద్బహిర
ఙ్గపరిభాషాతః న ప్రవర్తతే - స్థానివద్భావనిషేధసామర్థ్యాత్
ఏవం క్వచిదన్యత్రాప్యూహ్యమ్ ॥ వా౦ - యా యా పరః - యా
తేర్యజన్తాదన్యస్య యజ ఇతి పరః - అతో లోపః - సచ అతో లో
ప ఇతి చేత్ అల్లోపేకర్తవ్యే స స్థానివత్ ॥ యలోపే - యాతిః -
యాతేర్యజన్తాత్ క్తిచ్ - అతో లోపః - యలోపః - అల్లో
పస్య స్థానివత్త్వాదాతో లోపః - యలోపః - నచ పూర్వత్రాసి
ద్ధత్వాత్ - లోపాత్ ఇజ్యాయేనాల్లోపస్యాసిద్ధత్వాత్ - స్థా
నివద్భావాచ్చ - ననుయది యలోపవిధిం ప్రతిస్థానివత్త్వనిషే
ధస్తర్హి కథం వాయ్వోరితి - ఉచ్యతే - అసిద్ధం బహిరఙ్గమి
యతో ఽసిద్ధత్వాద్యలోపః - నచ వా ఽజానన్తర్యఇతి నిషే
ధః - ఉత్తరకార్యే ఽచ ఆనన్తర్యం యత్ర తత్రైవ తదభ్యుపగమా
త్ - కించాత్ర స్వరదీర్ఘయలోపేషు లోపాజాదేశ ఏవ న స్థాని
వదితి వార్తికమస్తి - తేనాన్యః స్థానివద్భవతీతి దోషః ॥ స్వరాం
శ్చిష్కః - ఈకారస్య లఘూపధాత్ త్వే కర్తవ్యే నమో ఽ తో లో
పో న స్థానివత్ నచ లఘూపధత్వాభావ ఇతి వాచ్యమ్ - కారక ఇత్యా
దౌ సావకాశత్వాత్ ॥ సవర్ణానుస్వారయోః - శిణ్ఢి - శ్నసోరల్లో
పో న స్థానివత్ - యద్యప్యనుస్వారో న స్థానిభూతాదచః పూర్వ
ఇతి తస్య పరసవర్ణే కర్తవ్యే అల్లోపస్య స్థానివత్త్వప్రసఙ్గ ఏవ
నాస్తి - తథాపి స్థానివద్భావేనానుస్వారో ఽపి దృష్ట ఇత్యసే వి
వక్ష్యాప్రసఙ్గ ఇత్యాహుః - నను సవర్ణగ్రహణమాత్రేణానుస్వా
రో ఽపస్యేషు గ్రుంకృత ఇతి కిమనేన పృథగనుస్వారగ్రహణేన -
సత్యమ్ - పృథగ్గ్రహణాభావే యత్ర పరసవర్ణప్రవృత్తిర్నేతి సం
భావ్యేత - తథాచ యత్ర పరసవర్ణప్రసక్తిః కించిత్ప్రాప్తా
తత్ర స్థానివద్భావనిషేధమనుస్వారగ్రహణమ్ - ఏవం యత్ర
పరేజాదేశస్య ప్రసఙ్గో నాస్తి యాతిత్యాదౌ తత్రయలో
పే స్థానివద్భావం నిషేధుం పరగ్రహణాత్ పృథగ్యలోపగ్రహ
ణం కృతమితి జ్ఞేయమ్ ॥ దీర్ఘ - ప్రతిదీవ్నా - వారి శేతిదీర్ఘకర్త

వ్యే అల్లోపస్థానివత్ - యణాదేశస్య స్థానివద్భావత్వేన [illegible]
లోపాజాదేశవిధౌ స్థానివత్త్వప్రాప్తౌ - [illegible] ఉపధా
యాం చేతి దీర్ఘాప్రాప్తౌ [illegible] సిద్ధమ్ -
॥ [illegible] - అదసంగ్రహః - [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] అల్లోపస్థానివత్ - [illegible]
[illegible] - [illegible] - [illegible]
[illegible] స్థానివద్భావా [illegible]
[illegible] - [illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible] - [illegible]
[illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] స్థానివత్ [illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible]
[illegible] - [illegible] - [illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] స్థానివత్ [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] స్థానివద్భావ [illegible] లోపః స్యమ్.

ఝలాం జశ్ ఝశి ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౫౩ ॥ ఇతి ధకారస్య దకారః.

అదర్శనం లోపః ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౬౦ ॥ ప్రసక్తస్యాదర్శనం లోపసంజ్ఞం స్యాత్ - సంయోగాన్తస్య లోపః ॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ౨౩ ॥ సంయోగాన్తం యత్పదం తదన్తస్య లోపః స్యాత్ ॥ ఇతి యలోపే ప్రాప్తే యణః ప్రతిషేధో వాచ్యః.

యణో మయో ద్వే వాచ్యే ॥ మయ ఇతి పఞ్చమీ యణ ఇతి

అదర్శనం లోపః - [illegible] వచనః - దర్శనం జ్ఞానం - [illegible] ప్రసక్తస్యాదర్శనవిషయకం [illegible] - [illegible] - ఉచ్చారణమ్ - [illegible] [illegible] [illegible] ॥ ప్రసక్తస్యేతి ॥ ఇహ [illegible] - ప్రసక్తస్యేత్యనేన - [illegible] - [illegible] [illegible]

సంయోగాన్తస్య ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ యద్యపి [illegible] [illegible] - తథాపి [illegible] - సంయోగాన్తం [illegible] [illegible] [illegible]

॥ యణః ప్రతిషేధ ఇతి ॥ [illegible] - [illegible] - ఝలో ఝలీత్యతో ఝ[illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible]

[illegible] యకారస్యాపి ద్విత్వమ్॥

తదిహ ధకారయకారయోర్ద్విత్వవికల్పాచ్చత్వారి రూపాణి. ఏకధమేకయమ్. ద్విధం ద్వియమ్. ద్విధమేకయమ్. ఏకధం ద్వియమ్.

త్వకారాలవష్టభ్యవగయాత్. నచవాఖానన్తర్యమితి వేదోధః ఉత్తరకాలప్రవృత్తేర్లోపే అజానన్తర్యాభావాత్. తదుక్తమ్. సంయోగాన్తలోపే యణః ప్రతిషేధః. న వా ఝలో లోపాద్బహిరఙ్గలక్షణత్వాద్వేతి.

॥ చత్వారి రూపాణీతి॥ ఇహ ధకారస్యాన్త్వేవ ద్విత్వే జాతే యర కృతే పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విత్వ ఇతి జశ్త్వస్యాసిద్ధత్వాద్ధకారేణ తస్య శ్రవణాద్ధ్రస్వవర్గకారద్విత్వప్రవృత్తౌ రూపాధిక్యమస్తి. అత్ర కేచిదాహుః. ఉకారాత్పరస్య యరో ద్విత్వే కృతే పునస్తకారాత్పరస్య యరో ద్విత్వం న భవతి, నిమిత్తభావాదావృత్త్యా ఖయా నేదముక్తమితి. తేషాం తు మతాదిగణేన ప్రత్యక్షత్రిధరదత్వస్య అచః పరస్మిన్నితి స్థానివద్భావాన్తస్సన్నిప్రాణమిణస్యాత్వం నేతి నయాభానగ్రస్తమూలస్థో విరుద్ధ్యతే. తత్ర తన్నిమిత్తస్య లిటో భావాభావాదతిదిక్. అన్యేతు ధకారస్య ద్విత్వే కృతే పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విత్వ ఇతి జశ్త్వస్యాసిద్ధత్వాద్ధకారే పునర్ద్విత్వం భవత్యేవ. వ్యక్తిపక్షే తదా. అత ఏవ సంయోగాన్తలోపే పరస్య ద్విత్వం భాష్యకృతోదాహృతమ్. పట్వస్త్ర ఇత్యత్ర సకారస్య ద్విత్వం సిద్ధమేవ పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విత్వ ఇతి జశ్నోరకారయోరుక్తమ్. ఏవం యకారే ద్విత్వస్య పునః ప్రవృత్త్యభావః. అష్టమికస్య స్వరసన్ధ్యాదిద్విత్వవదసిద్ధత్వాత్ స్థానివద్భావోऽస్తీతి వ్యక్తాత్. అత్రాక్తం ను సోరకమాయః. ఏకస్యాం వ్యక్తౌ తత్రాంశం నవ్యదప్రవర్తత ఇత్యేకః పూర్వపరయోరితి వ్యాకరణసిద్ధాన్తతత్వాగ్రహం పునర్ద్విత్వప్రవృత్తి తస్య వ్యక్త్యన్తరస్యాన్తరేణ తదనన్తరానాయబద్ధనమ్. తత్రాధాతాత్ప్రత్యయాన్తస్య నిత్యతై [illegible]

సుధ్యుపాస్యః - మధ్వరిః - ధాత్రంశః - లాకృతిః.

మస్థానికత్వం వ్యస్త ప్రయోగాన్తరగతత్వాశఙ్క్యజ్యోతిష్టో
మాదశాస్త్రదృష్టాన్తేన ప్రయోగాన్తరేఽపి గుణాదశాస్త్ర ప్ర
వృత్తేరేవసిద్ధానిత్యత్వాచ్చ తు సకృచ్ఛాస్త్రప్రవృత్తేః- ఆసప్త
వృత్తిరపి ప్రక్కృతే నదోషః- నహి అనన్తకార్యసహితప్రయో
గవాక్యశక్యత్వాత్ తచ్ఛాస్త్రకర్తవ్యస్య పరినిష్ఠితప్రయోగస్యా
భావాత్ తచ్ఛాస్త్రస్యానుష్ఠాపకత్వాపత్త్యాదోషః- ప్రక్కృ
తే తు నానాప్రద్యుస్యనైకల్పికత్వేన యావచ్ఛక్తిద్విత్వాన
హి ప్రయోగస్య పరినిష్ఠితత్వేన తేనైవ శాస్త్రస్య కృతార్థ
త్వాత్- ఇతి నాతిరిక్తద్విత్వస్యతు నిత్యత్వాదాసప్తాపత్తేః-
త్రిచతుర్ద్విత్వాన్తకల్పనీయాయాం లాఘవాత్ ప్రథమప్రవృ
త్త్యైవ ప్రశాస్త్రకల్పనాదసభ్యావగ్రహణం ప్రతాల్యప్యాత్- అ
త ఏవ సర్వస్య ద్విత్వస్యాపి న పునః పునః ప్రవృత్తిరిత్యాహుః-
నచైవమపి షట్కో సవర్ణ ఇతి శాకలేన రూపాన్తరమస్త్వితి వాచ్యమ్.
నవాసేతన్నిషేధాత్ - నచ నిత్యసమాసఏవ తన్నిషేధ ఇతి వా
చ్యమ్- నిత్యసమాసయోశ్శాకలప్రతిషేధ ఇతి వార్తికస్థనిత్య
గ్రహణస్య భాష్యే ప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్ - మనోరమాయాం
తు దశోత్తానదశాయాంకృతే రసస్యద్విర్భావం నేత్యాశయేన షకారద్వి
త్వే షట్ష్పూ- విసర్గద్విత్వేన షోడశేత్యుక్తమ్॥ ద్విధమితి॥ మధ్వ
పి ధస్యద్విత్వే సదశ్చాధద్వయం ప్రాప్తం- తథాపి భూతపూర్వ
మాత్రైవముక్తమ్.

సుధ్యుపాస్య ఇతి॥ కర్తృకరణే కృతా బహులమితి తృతీ
యాసమాసః- నన్విహయణేవ దుర్లభః- సుధీశబ్దస్య ధ్యాయ
తేస్సమ్ప్రసారణేన నిష్పన్నత్వేన సమ్ప్రసారణాచ్చేతి పూర్వ
రూపాపత్తేరితిచేత్ - మైవమ్- సమ్ప్రసారణపూర్వత్వే సమా
నాఙ్గగ్రహణమితి వార్తికోక్తేః సమ్ప్రసారణస్థానికస్యాతథా
త్వాత్- నచైవమపి యథా సుధియావితి యణ్నిషేధశ్శఙ్క్యః- అ
ఙ్గత్వనిత్యయోర్వరత ఏవ తన్నిషేధస్య ప్రవృత్తేః- సుధీత్య
స్యాపర్త్య మధి ఇత్యవిరతయణ్నిషేధాత్॥ ధాత్రంశ ఇతి॥ (౨౮)

నాదిన్యాక్రోశే పుత్రస్య ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౪౮ ॥ పుత్రశ
బ్దస్య న ద్విత్వమ్ ఆదినీశబ్దే పరే ఆక్రోశే గమ్యమానే - పుత్రాది
నీ త్వమసి పాపే - ఆక్రోశే కిమ్ - తత్త్వకథనే ద్విర్వచనం భవ
త్యేవ - పుత్త్రాదనీ త్వమసి వ్యాఘ్రి.

తత్పరే చ ॥ పుత్రపుత్రాదినీ త్వమసి పాపే.

వా హతజగ్ధయోః ॥ పుత్రహతీ - పుత్త్రహతీ - పుత్ర
జగ్ధీ - పుత్త్రజగ్ధీ ॥

త్రిప్రభృతిషు శాకటాయనస్య ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౫౦ ॥ త్రిప్రభృ
తిషు వర్ణేషు సంయుక్తేషు వా ద్విత్వం న - ఇన్ద్ద్రః ఇన్ద్రః - రా
ష్ట్రమ్ - రాష్ట్ట్రమ్.

సర్వత్ర శాకల్యస్య ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౫౧ ॥ ద్విత్వం న - అ
ర్కః - బ్రహ్మా.

దీర్ఘాదాచార్యాణామ్ ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౫౨ ॥ ద్విత్వం న - దా
త్రమ్ - పాత్రమ్.

రేఫస్యాప్యస్యాసనే - ద్విత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యమితి నాశఙ్క్యమ్, అచ్ఛే
షనిమిత్తత్వాదేవ రేఫస్య ద్విత్వబాధనాత్ - సుధ్యుపాస్య ఇ
త్యాదౌ తు స్థానివత్త్వేన నిమిత్తత్వమక్షోభ్యతే - తస్మాద
త్యల్పకస్యేదం [illegible]
తకారస్య తు ద్విత్వం భవత్యేవ - తచ్చ వైకల్పికం యణాదివిధానమ్.

నాదినీ - స్త్రీ ష్యాక్రోశే నాప్రమేణ ఋవర్ణం తపతస్త్రీ
ప్రత్యుదాహరణ ॥ పుత్త్రాదినీతి ॥ ఇయాసు వ్యాఘ్రాఽభిధీయతే.

తత్పరే చేతి - ఆదినీపరే యః పుత్రశబ్దస్తస్మిన్ పరేఽ
పి పుత్రశబ్దస్య న ద్విత్వమిత్యర్థః.

వా హతేతి - ద్విత్వస్యైవైకవికల్పత్వాదేకమిదం నారమ్భ
ణీయమిత్యేకే - అన్యే తు హతజగ్ధయోః పరతః పుత్రశబ్దస్య వా
నదీత్వమ్ - నాన్యపుత్రమిత్యాదివియమనుపన్యాసాత్తదర్థ
మారమ్భణీయమేవేదమిత్యాహుః ॥ పుత్రహతీతి ॥ పుత్రోహ
తో యయా సా - అన్యస్య పూర్వపదాద్వ్యతీప - ఏవం పు
త్రో జగ్ధో యయా సా పుత్రజగ్ధీ.

అచోరహాభ్యాం ద్వే॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౪౬ ॥ అచః పరాభ్యాం రేఫహకారాభ్యాం పరస్య యరో ద్వే వా స్తః - హర్య్యనుభవః-నహ్య్యస్తి-

హలో యమాం యమి లోపః॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౬౪ ॥ హలః పరస్య యమో లోపః స్యాద్వా యమి - ఇతి లోపపక్షే ద్విత్వాభావపక్షే చైకయకారం రూపం తుల్యమ్ - లోపారమ్భఫలం తు ఆదిత్యో దేవతాస్య ఆదిత్యం హవిః-యమాం యమీతి యథాసంఖ్యవిజ్ఞానాన్నేహ - మాహాత్మ్యమ్.

అచోరహాభ్యామ్ - అచః కిమ్- హ్నుతే ఇత్యాదౌ నకారస్య మాభూత్.

హలో యమామ్ - హలః కిమ్- మాన్యయ్యమ్- ఇహ యకారాదీనాం యకారాదౌ పరే యథాసఙ్ఖ్యాభావ ముదాహరణాన్య సన్తి - సుధ్యుపాస్యః - [illegible] ఇతి యః పరస్య యస్య [illegible] ద్విత్వే కృతే [illegible] లోపః - [illegible] - [illegible] అత్ర అచోరహాభ్యామితి [illegible] చ ద్విత్వే [illegible] సుగణ్ణీశః - సన్న చ్యుతః - అత్ర [illegible] [illegible] ణకారనకారాణాం లోపః॥ లోపస్యా [illegible] ఇతి సూత్రాద్వస్య తరస్యామిత్యనువర్తతే ఇతి భావ॥ లోపారమ్భఫలమ్ [illegible] [illegible] [illegible] యస్య [illegible] రలోపేన [illegible] ఆదిత్యమిత్యేకయకారకం రూపం సిధ్యతి - [illegible] ద్విత్వే [illegible] నేన యలోపేక [illegible] కారక సిద్ధ్యతీతి భావః - ఆదితేర్జాత ఆదిత్యః [illegible] త్యా [illegible] యథాసఙ్ఖ్య [illegible] నాదితి॥ [illegible] లోపారమ్భఫలాభావాత్ రేఫస్య రేఫే పరత ఉదాహరణాభావాద్యథాసఙ్ఖ్యసూత్రమిహాప్రవృత్తమ్॥ మాహాత్మ్యమితి॥ అత్ర మలోపో నేత్యర్థః - హలో యమాం యమీతి నకారలోపప్రసక్తి [illegible] మూర్ధన్యాభా [illegible] మిత్యాదౌ రేఫాత్పరస్య లోపాపత్తేః

ఏచోఽయవాయావః ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౭౮ ॥ ఏచః క్రమాత్ అయ్ అవ్ ఆయ్ ఆవ్ ఏతే స్యురచి ॥ తస్య లోపః ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ౯ ॥ తస్యేతో లోపః స్యాత్ ॥ ఇతి యవయోర్లోపో న - ఉచ్చారణసామర్థ్యాత్ - ఏవం చేత్సంజ్ఞాప్రయోజనం భవతి - హరయే - విష్ణవే - నాయకః - పావకః.

యస్మిన్ విధిస్తదాదావల్గ్రహణే ॥ సప్తమ్యన్తేఽల్గ్రహణే విశేషణీభూతే యో విధిరారభ్యతే స తదాదౌ బోధ్యః ॥ యేన విధిరిత్యస్యాపవాదః ॥ వాన్తో యి ప్రత్యయే ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౭౯ ॥ యకారాదౌ ప్రత్యయే పరే ఓదౌతోః అవ్ ఆవ్ ఏతౌ స్తః - గోర్వికారో గవ్యమ్ - గోపయసోర్యత్ - నావా తార్యం నావ్యమ్ -

॥ ఏచః క్రమాదితి సంస్కర్తా యథాసంఖ్యసూత్రం వక్తుముచితమ్ - ప్రత్యాహారగ్రహణేషు గన్తవ్యద్వ్యాచ్య సరూపార్థం దశాభ్యవగమః - ఉపలక్ష్యార్థబోధార్థం పూర్వభావినామర్థ నహూదాయ యథాసంఖ్యస్యాప్రవృత్త్యాపత్తేః - అన్యథా విచాంశ్రమేణ ఆయవాయావో న సిధ్యేరన్ - హైవమ్ - అన్తరతమత్వేనాపి తత్సిద్ధేః - తథాహి - ఏచశ్చత్వార్యక్షరాణి - తత్ర సంవృతాకారతాలవ్యస్య ఏకారస్య సంవృతాకారతాలవ్యోఽయ్ - సంవృతాకారోష్ఠ్యస్య ఓకారస్య తాదృశ ఏవ అవ్ - వివర్ణోత్తరభాగస్య ఐకారే ఇకారోఽర్ధమాత్రః - ఆకారస్త్వర్ధమాత్ర ఏవ - ఏవమౌకారేఽప్యుకారోఽర్ధమాత్రః - ఆకారస్త్వర్ధమాత్ర ఏవ - ఏవం చ వివృతాకారతాలవ్యస్య ఐకారస్య వివృతాకారతాలవ్య ఆయ్ - వివృతాకారోష్ఠ్యస్య ఔకారస్య వివృతాకారోష్ఠ్య ఆవ్.

వాన్తో యి ప్రత్యయే - యతి కిమ్ - గోభ్యామ్ - నౌభ్యామ్ - ప్రత్యయే కిమ్ - గోయానమ్ ॥ యకారాదావితి ॥ యేన విధిరితి సూత్రస్యాపవాదభూతేన యస్మిన్ విధిస్తదాదావల్గ్రహణ ఇతి వార్తికేన అయమర్థో లభ్యతే ॥ ఓదౌతోరితి ॥ పూర్వసూత్రాదనువర్తమానాత్ ప్రతిస్థానిత్వేన నిర్ధారితాద్విశేషః.

నాతయోర్ధ్రత్యాదినాయఙ్.

గోర్యూతౌ ఛన్దస్యుపసంఖ్యానమ్॥ అధ్వపరిమాణేచ॥ గవ్యూతిః. ఊతియూతీత్యాదినా యూతిశబ్దో నిపాతితః. వాన్త ఇత్యత్ర వకారా ద్గోర్యూతా విత్యత్ర భకారాద్వా పూర్వభాగేలోపోవ్యోరితిలోపేన వకారఃప్రశ్లిష్యతే తేనశ్రూయమాణవకారాన్త ఆదేశస్స్యాత్. వకారోనలుప్యత ఇతియావత్.

ధాతోస్తన్నిమిత్తస్యైవ॥ ౬॥ ౧॥ ౮౦॥ యాదౌ ప్రత్యయేపరే ధాతోరేచశ్చేద్వాన్తాదేశస్తర్హి తన్నిమిత్తస్యైవనాన్యస్య. లవ్యమ్. అవశ్యలావ్యమ్.

॥అధ్వేతి॥ వార్తికమిదమ్. గోర్యూతౌ లోకేవాన్తాదేశస్స్యాత్ సముదాయేనాధ్వనః పరిమాణం గమ్యతే చేదిత్యర్థః. గవ్యూతిస్త్రీక్రోశయుగమ్॥ నిపాతిత ఇతి॥ క్తిన్నన్తస్త్వేనేత్యర్థః. ఽనుగవ్యాంశావమిత్యత్రభత్వేనాపదత్వాద్యలోపాభావేఽపిగవ్యూతిరిత్యత్రహలిసర్వేషామితిలోపశ్శఙ్క్యేతేత్యతోఽవస్యాదత ఆహ॥ వాన్తఇత్యత్రేతి॥ వకారోనలుప్యత ఇతి॥ ఏవంచహలిసర్వేషామితి సూత్రేవ్యోరిత్యనువృత్తావపి వకారం పరిత్యజ్య యస్యలోపస్స్యాదితి వ్యాఖ్యాస్యమానం సఙ్గచ్ఛతే. ఏతచ్చతత్రైవస్ఫుటీకరిష్యతే.

ధాతోస్తన్నిమిత్తస్యైవ. పూర్వేణసిద్ధే నియమార్థమిదమ్. పూర్వసూత్రమనువర్తతే ఏచ ఇతిచ. తచ్ఛబ్దేనయాదిప్రత్యయః పరామృశ్యతే. యోగ్యత్వాత్. నతు సన్నిహితోఽపిధాతుః. నహి స్వాపేక్షస్యైవ స్వయన్నిమిత్తం భవతి. ఏవకారస్తువ్యస్తతోఽవధారణార్థః. స్వస్యధాతుతన్నిమిత్తస్య ఏచో యదిభవతి తర్హి ధాతోరేవేతి విపరీతనియమస్స్యాన్నచేష్యతే. తతశ్చబాభ్రవ్య ఇత్యత్రనస్యాత్ ధాతోస్తన్నిమిత్తస్యైవేత్యస్య వాన్తోయీత్యాదేః. తదేతత్పూర్వశేషపూరణమాహ॥ యాదౌప్రత్యయేపరే ధాతోరేచశ్చేదిత్యాది॥ లవ్యమితి॥ లూఞ్ ఛేదనే. అచోయత్. సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోరితిగుణః॥ అ

తన్నిమిత్తస్యైవేతి కిమ్ - ఓయతే - ఔయత.

క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౧ ॥ యాన్తాదేశనిపాతనార్థమిదమ్ ॥ క్షేతుం శక్యం క్షయ్యమ్ - జేతుం శక్యం జయ్యమ్ ॥ శక్యార్థే కిమ్ - క్షేతుం జేతుం యోగ్యం క్షేయం పాపం జేయం మనః.

క్రయ్యస్తదర్థే ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౨ ॥ తస్మై ప్రకృత్యర్థాయేదం తదర్థమ్ । క్రేతారః క్రీణీయురితి బుద్ధ్యా ఆపణే ప్రసారితం క్రయ్యమ్ - క్రేయమన్యత్ - క్రయణార్హమిత్యర్థః.

లోపశ్శాకల్యస్య ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧౯ ॥ అవర్ణపూర్వయోః పదాన్తయోర్యవయోర్లోపో వాఽశి పరే - పూర్వత్రాసిద్ధమి

[illegible]

దనుస్వారః [illegible] ఓ యతి [illegible] పూర్వాద్యవయోః [illegible] యణాదేశ [illegible] [illegible] పూర్వస్య [illegible] [illegible] ఆద్గుణ [illegible] పూర్వత్వ [illegible] పూర్వత్రాసిద్ధ [illegible] ॥ [illegible] యణాదిప్రత్యయే - అడజాదీనామిత్య ట్ - ఆటశ్చ [illegible].

ఈద్యతి ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] మితి॥ [illegible].

॥ వృద్ధిరేచి [illegible] ॥ [illegible].

లోపశ్శాకల్యస్య - అవర్ణపూర్వయోః [illegible] - దధ్యత్ర [illegible] ॥ [illegible] - [illegible] కిమ్ - [illegible] - [illegible] స్థానివద్భావే [illegible] - పూర్వత్రాసిద్ధే న స్థానివదిత్య [illegible] - న [illegible] సర్వోపాయమితి [illegible] - లోపశ్శా[illegible]

లోపశ్శాస్త్రీయాసిద్ధత్వాన్న స్వరసన్ధిః । హర ఏహి – హరయేహి । విష్ణ ఇహ – విష్ణవిహ । శ్రియా ఉద్యతః – శ్రియాయుద్యతః । గురా ఉత్కః – గురావుత్కః ॥

కానిసన్తి కాన్త ఇత్యత్ర శ్నసోరల్లోపస్య స్థానివత్త్వేన యణాదేశాప్రాప్త్యా నపదాన్తేతి సూత్రేణ పదాన్తవిధౌ తన్నిషేధాన్న సన్ధిః ॥

ఏకః పూర్వపరయోః ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౪ ॥ ఇత్యధికృత్య ॥

ఆద్గుణః ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౭ ॥ అవర్ణాన్తాదచిపరే పూర్వపరయోరేకో గుణ ఆదేశస్స్యాత్సంహితాయామ్ – ఉపేన్ద్రః – రమేశః – గఙ్గోదకమ్.

ఉరణ్రపరః ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౫౧ ॥ ఋ ఇతి త్రింశతస్సంజ్ఞేత్యుక్తం – తత్స్థానే యోఽణ్ స రపరస్సన్నేవ ప్రవర్తతే – తత్రాన్తరతమ్యాత్ కృష్ణర్ధిరిత్యత్రార్ తవల్కార ఇత్యత్రాల్ – అచో రహా

దితిశబ్దస్య – తత్రాశ్రిత్యనువర్త్య అల్లోపావిశేషణాత్ – లోపశ్శాకల్యస్యేతి లోపస్తు నశబ్దనియమ ఏవం స్థానివత్త్వాన్నేతి నపదాన్తసూత్రప్రోక్తత్వాత్ ॥ హర ఏహీతి ॥ ఇహ ఓమాఙోశ్చేతి పరరూపం ప్రాప్తమ్.

॥ తన్నిషేధాదితి ॥ నచ స్థానివత్త్వనిషేధేఽప్యసిద్ధం బహిరఙ్గమిత్యల్లోపస్యాసిద్ధత్వాద్యణాదేశాప్రాప్తిరేవేతి వాచ్యమ్ – పదద్వయాశ్రితత్వేన తయోరేవ బహిరఙ్గత్వాత్ – నాజానన్తర్య ఇతి నిషేధాచ్చ.

ఉరణ్రపరః – అనువాదే షష్ఠీ స్థానేయోగేతి పరిభాషయా అనువర్తితా షష్ఠీ స్థానే గ్రహణం తతోఽనువర్తత ఇత్యాశయేనాహ ॥ ఋత్ స్థానే యోఽణితి ॥ స్థానేఽన్తరతమ ఇత్యతోఽపి స్థానే గ్రహణమనువర్తతే – తేన ప్రసఙ్గాత్ స్థానాయామేవాణ్ రపరో భవతి – తదేతద్వ్యక్తమ్ ॥ రపరస్సన్నేవ ప్రవర్తత ఇతి ॥ ఉః కిమ్ – ఖట్వేతి – గేయమ్ – అణ్ కిమ్ – రిజాదీనాం రపరత్వం మాభూత్ – రియతః – మాత్రీయతి – రిఙ్ – క్రియతే ॥ ఆన్తరతమ్యాదితి ॥ రేఫశిరస్కాన్తస్య రేఫద్వారా ఋకా

ధ్యమితి పక్షే ద్విత్వాభావః. ఝరో ఝరి సవర్ణే ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౬౫ ॥ హలః పరస్య ఝరో లోపో వా స్యాత్సవర్ణే ఝరి. ద్విత్వాభావే లోపే సత్యేకధమ్. అసతి లోపే ద్విత్వే లోపయోరాద్యద్విధమ్. సతి ద్విత్వే లోపే చాసతి త్రిధమ్. కృష్ణర్ధిః. కృష్ణర్ద్ధిః. కృష్ణర్ద్ధ్ధిః. యణ ఇతి పఞ్చమీ మయ ఇతి షష్ఠీతి పక్షే కకారస్య ద్విత్వ [illegible] లస్య స్వనవిచేతి. తేన తవల్కార ఇత్యత్ర రూపచతుష్టయమ్.

ద్విత్వం లస్యైవ కస్యైవ సోభయోరుభయోరపి॥
తవల్కారాదిషు బుధైర్బోధ్యం రూపచతుష్టయమ్॥

వృద్ధిరేచి ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౮ ॥ ఆదేచి పరే వృద్ధిరేకాదేశః స్యాత్. గుణాపవాదః. కృష్ణైకత్వమ్. గఙ్గౌఘః. దేవైశ్వర్యమ్. కృష్ణౌత

రేణ స్థానసామ్యాదిత్యర్థః ॥ పక్షే ద్విత్వమితి ॥ ఋధర్మస్యేతి భావః.

ఝరః. హలో యమాం యమి లోప ఇత్యనువర్త్తేత్తదాహ ॥ హలః పరస్యేతి ॥ హలః కిమ్. ప్రిత్తమ్. ఝర ఇతి కిమ్. శార్ఙ్గ్ఙ. ఝరీతి కిమ్. ప్రియఞ్చ్ఛా. అల్లోపోఽత్ర పూర్వత్రాసిద్ధే స్థానివన్న భవతీతి చకారస్య ఛకారపరే లోపః స్యాదేవ. సవర్ణ ఇతి కిమ్. తర్ప్తా. సవర్ణగ్రహణసామర్థ్యాద్యథాసఙ్ఖ్యమత్ర న భవతి. తేన శిణ్ఢీత్యత్ర ధస్య వికల్పేన లోపః సిధ్యతీతి దిక్ ॥ లోపో వేతి ॥ ఝయో హ ఇతి సూత్రాదన్యతరస్యామిత్యనువృత్తేః ॥ అసతి లోప ఇతి ॥ ద్విత్వాభావే ఇత్యనుషజ్యతే. ద్విత్వలోపయోరసతోరిత్యర్థః ॥ త్రిధమితి ॥ యణో మయ ఇతి లక్ష్యానురోధేన పునర్ద్విత్వే చతుర్థమపి బోధ్యమ్.

వృద్ధిరేచి. పూర్వసూత్రాదాదిత్యనువర్త్తతే. తదాహ ॥ ఆదేచీతి ॥ కృష్ణైకత్వమితి ॥ కృష్ణేతి సంబోధనే పృథక్పదమ్. ఏవం దేవేత్యపి. ఇత్థం చాత్ర షష్ఠీసమాసత్వ ముఖ్యాపేక్షయా [illegible] [illegible] [illegible] త్యమితి బోధ్యమ్.

ఏత్యేధత్యూఠ్సు ౬॥౧॥౮౯॥ అవర్ణాదేజాద్యోరేత్యేధత్యోరూఠి చ పరే వృద్ధిరేకాదేశస్స్యాత్ - పరరూపగుణాపవాదః - ఉపైతి - ఉపైధతే - ప్రష్ఠౌహః - ఏజాద్యోః కిమ్ - ఉపేతః - మా భవాన్ప్రేదిధత్ - పురస్తాదపవాదన్యాయేనేయం వృద్ధిరేఙి పరరూపస్యైవ బాధికా, న త్వోమాఙోశ్చేత్యస్య - తేనావైహీతి వృద్ధిరసాధురేవ.

అక్షాదూహిన్యాముపసంఖ్యానమ్ - అక్షౌహిణీ సేనా.

స్వాదీరేరిణోః ॥ స్వైరమ్ - స్వేనేరితుం శీలమస్యేతి

ఏత్యేధత్యూఠ్సు - అతోఽపి చేత్యనువర్తతే - ఏతచ్చ ఏత్యేధత్యోర్విశేషణమ్ - న తూఠః - అసమ్భవాత్ - ఆద్గుణ ఇత్యత ఆదిత్యనువర్తత ఏవ - అతో వ్యాచష్టే॥ అవర్ణాదేజాద్యోరితి॥ ప్రష్ఠౌహ ఇతి॥ ప్రష్ఠం వహతీతి ప్రష్ఠవాట్ - వహశ్చేతి ణ్విః - వాహ ఊఠ్ - గుణాపవాదతయా అనేన వృద్ధిః॥ ప్రేదిధదితి॥ ప్ర పూర్వస్యైధతేర్ణ్యన్తస్య లుఙి రూపమ్ - న మాఙ్యోగ ఇత్యడాగమాభావః॥ పురస్తాదితి॥ పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్ విధీన్ బాధన్తే నోత్తరానితి న్యాయేనేత్యర్థః.

॥అక్షాదితి॥ ఆదిత్యనువర్తతే - అచీతి చ - తేన పూర్వపరయోః స్థానే వృద్ధిరేవ భవతి - ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యమ్॥అక్షౌహిణీతి॥ ఊహాస్సమూహః సోఽస్త్యస్యా ఊహినీ - అక్షాణామూహినీతి విగ్రహః - పరిమాణవిశేషవిశిష్టా సేనా అక్షౌహిణీ - పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామితి ణత్వమ్ - అక్షాణామిత్యస్యోహశబ్దేన సమాసే కృత ఇనితు అక్షౌహిణీత్యేవ భవతి - నను తర్హి వృద్ధిః - అన్తరఙ్గేణ గుణేన బాధాత్ - అపవాదభూతయాపి వృద్ధ్యోహినీశబ్దేన విగ్రహే చరితార్థత్వాత్ - యథోక్తవిగ్రహే - యద్యపవాదోఽన్యత్ర చరితార్థస్తర్హి పరాన్తరఙ్గాభ్యాం బాధ్యత ఇతి.

స్వాదీరేరిణోః - ఈరేరిణోరితి శబ్దయోః స్వోపపదత్వే స్వైరితి చేన్నస్య అస్త్రియాం వృద్ధ్యభావప్రసఙ్గాత్ - ఈరిణ గ్రహణస్య ఫలమాహ॥ స్వేనేరితుమితి॥ యద్వా స్వైరమిమ

స్వైరీ - స్వైరిణీ.

ప్రాదూహోఢోఢ్యేషైష్యేషు - ప్రౌహః - ప్రౌఢః - అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్య గ్రహణమ్ - ప్రత్యభిజ్ఞా సూత్రే రాదేః పృథగ్భిణ గ్రహణాత్ - తేన ఊఢగ్రహణేక్తాన్తమేవ గృహ్యతే - న తు వక్త్వన్తస్త్రైకదేశః - ప్రౌఢవాన్ - ప్రౌఢిః - ఇష ఇచ్ఛాయాం తుదాదిః - ఇష గతౌ దివాదిః - ఇష ఆభీక్ష్ణ్యే క్ర్యాదిః - ఏషాం త్రయాణామపి చ ఏష ఏష్య ఇతి రూపే తత్ర పరరూపే ప్రాప్తే అనేన వృద్ధిః - ప్రైషః - ప్రైష్యః - యస్తు ఈష ఉఞ్ఛే, యశ్చ ఈష గతిహింసాదర్శనేషు, తయోర్దీర్ఘోపధత్వాత్, ఈషః, ఈష్యః - తత్రాద్గుణే ప్రేషః ప్రేష్యః.

ఋతే చ తృతీయాసమాసే - సుఖేన ఋతః సుఖార్తః - తృతీయేతి కిమ్ - పరమర్తః.

ప్రవత్సతరకమ్బలవసనదశానామృణే - ప్రార్ణమ్ - వత్సతరార్ణమ్ - ఇత్యాది - ఋణస్యాపనయనాయ యదన్య

త ఇతి తృతీయైన స్వశబ్దస్య సమాసే స్వాదీరతి వృద్ధౌ కృతాయాం స్వైరీ యఇని - యదా తు స్వర్థీరయితుం శీలమస్యేతి తైన ఈరిణ్ శబ్దేన స్వశబ్దస్య సమాసః - తదా పి తదేకదేశ ఈరశబ్దోఽప్యస్తీతి పృథగీరగ్రహణం వ్యర్థం స్యాదితి భావః ॥ స్వైరీతి ॥ స్వైరిణీతి ॥ శీలః స్వయాతావిలాసినీ - ఉపపదసమాసః ॥ స్వైరిణీతి ॥ ... ప్రాగ్భాగవిధాయిన శబ్దమాదాయ వృద్ధిః - కేచిత్తు లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషయా తద్వృద్ధిరిత్యాహుః - తన్నిష్ఫలమ్ - సానర్థకస్యేతి ఉప స్థితస్యార్థస్య శబ్దం ప్రతి విశేషణత్వసమ్భవేత్యాగారోయగాది తి భావః.

॥ ప్రైష్య ఇతి ॥ ఏవ సహచారాదిష్యతేఽప్యనద్యతనాత్య హ్యతే - తేన ణ్యన్తాదపి ప్రేష్య ఇతి పరరూపమేవ - న తు వృద్ధిః - ప్రేష్యకః - లఘూపధగుణనిషేధాత్ ఈషు తయోర్దీర్ఘోపధత్వాదితి ॥

॥ ప్రవత్సతరేతి ॥ ఇహ కేచిద్వత్సశబ్దం తరశబ్దం చ ప్రక్షిపన్తి - తద్భాష్యాదావదృష్టత్వాదుపేక్ష్యమ్ ॥ వత్సతరార్ణ

దృణం క్రియతే తదృణార్ణమ్. దశార్ణో దేశః-నదీ చ దశార్ణా-
ఋణశబ్దో దుర్గభూమౌ జలే చ.

ఉపసర్గాదృతి ధాతౌ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౯౧ ॥ అవర్ణాన్తా-
దుపసర్గాదృకారాదౌ ధాతౌ పరే వృద్ధిరేకాదేశః స్యాత్-ఉ-
పార్చ్ఛతి ॥

అన్తాదివచ్చ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౫ ॥ యోఽయమేకాదేశః స్స

మితి ॥ తకారఋకారయోర్ద్విర్వచనవికల్పాచ్చత్వారి రూపాణి-
రేఫాత్పరస్య తు అచో రహాభ్యామితి ద్విత్వే యణో మయ ఇతి వ-
చనాన్తరేణ పునర్ద్విత్వే ఏకణం ద్విణం త్రిణమితి ద్వాదశ-
ఋలృకః స్వర ఇతి ఋకారస్య ద్విత్వే చతుర్వింశతిః-న చేహ శరోఽచీ-
తి ద్విత్వనిషేధః శఙ్క్యః- తస్య సౌత్రద్విత్వమాత్రవిషయత్వా-
త్ -అత ఏవ ఋలృకః స్వర ఇతి వార్తికస్య వత్సరః ఋవ్వరాః ఇత్యుదా-
హరణం భాష్యే దత్తమ్ - న చ పదే స్వప్రత్యయే పరతశ్చర్త్వే
కృతే తస్యాసిద్ధత్వాత్స్వస్య యణః పరత్వం నేతి శఙ్క్యమ్-పూ-
ర్వత్రాసిద్ధీయమద్విత్వ ఇత్యుక్తేః - అత ఏవ మనోరమాయాం
ఋట్పనస్త ఇత్యత్ర టకారాత్పరస్య ద్విత్వం స్వీకృతమితిదిక్.

ఉపసర్గాదృతి - ఉపసర్గాత్కిమ్ - ప్రార్చ్ఛతి- ఋ-
తి కిమ్- ఉపేతః- తపరకరణముత్తరార్థమ్ - ఇహ దీర్ఘ ఋకారా-
దర్ధాతోరసమ్భవేన వ్యావర్త్యాలాభాత్ - ధాతౌ కిమ్ - ఉప
ర్కారః - నన్వయముపేత్యుపసర్గ ఏవ న భవతి- క్రియాయో-
గ ఏవోపసర్గత్వాత్ - ఉపగత ఋకార ఇతి విగ్రహే క్రియా-
యోగత్వసమ్పాదనేఽపి యత్క్రియాయుక్తాః ప్రాదయస్తం ప్ర-
త్యేవ గత్యుపసర్గసంజ్ఞా ఇతి ఋకారం ప్రత్యనుపసర్గ ఏవ-
తథా చాత్రాపి ధాతుగ్రహణే ఋకారాదిధాతావేవ వృద్ధి-
ర్భవిష్యతి-ఉపసర్గేణ ధాతో రాక్షేపాత్ -నత్వత్రేతి చేత్సత్యం-
అత ఏవ యోగవిభాగేన పునర్విధానార్థమిత్యనుపదం వక్ష్య-
తీతి న శఙ్కాన్యుపపత్తిః.

అన్తాదివచ్చ - ఇహ ఏకః పూర్వపరయోరిత్యనువర్తతే-

పూర్వస్యాన్తవత్పరస్యాదివత్త్వాదితి రేఫస్య పదాన్తత్వే - ఖ
రవసానయోర్విసర్జనీయః ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧౫ ॥ ఖరి అవసానే చ
రేఫస్య విసర్జనీయస్స్యాత్పదాన్తే - ఇతి విసర్గప్రాప్తే - అన్త
వద్భావేన పదాన్తస్య న విసర్గః - ఉభయత ఆశ్రయణే నాన్తాదివ
దేవతయోరిత్యాదినిర్దేశాత్ -

ఉపసర్గాదృతి ధాతావిత్యేవ సిద్ధే ధాతావితి యోగవి
భాగేన పునర్వృద్ధివిధానార్థమ్ - తేన ఋత్యక ఇతి పాక్షికోఽ
పి ప్రకృతిభావోఽత్ర న భవతి.

వా సుప్యాపిశలేః ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౯౨ ॥ అవర్ణాన్తాదుప
సర్గాదృకారాదౌ సుబ్ధాతౌ వృద్ధిర్వా స్యాత్ - ఆపిశలిగ్రహ
ణం పూజార్థమ్ - ప్రర్షభీయతి - ప్రార్షభీయతి - సావర్ణ్యాత్
ఌవర్ణస్య గ్రహణమ్ - ప్రల్కారీయతి ప్రాల్కారీయతి - త
పరత్వాద్దీర్ఘస్య న - ఉపఋకారీయతి ఉపార్కారీయతి.

ఏఙి పరరూపమ్ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౯౪ ॥ ఆదుపసర్గాదేఙా
దౌ ధాతౌ పరరూపమేకాదేశస్స్యాత్ - ప్రేజతే ఉపోషతి ఇ

యథాసఙ్ఖ్యం చాత్రేష్యత ఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ పూర్వస్యాన్తవ
దితి ॥ స్థానివత్సూత్రేణైవ గతార్థమిదమ్ - న చాల్విధ్యర్థమిద
మస్త్వితి శఙ్క్యమ్ - అస్యాప్యల్విధావనిష్టత్వాత్ - అన్యథా అ
యజేఇన్ద్రమిత్యత్ర సవర్ణదీర్ఘాపత్తేః ॥ న విసర్గ ఇతి ॥ ఏతచ్చ
స్వర్భార్త ఇత్యాదావపి బోధ్యమ్.

॥ సుబ్ధాతావితి ॥ సుబన్తావయవ ఇత్యర్థః - సుబన్త
స్య ధాతోరసమ్భవాత్ - యద్యపి ఋజగతావిత్యాదీనాం క్వి
పి ధాతుత్వం సుబన్తత్వం చ సంభవతి - తథాపి న తాదృశే ము
తపరత్వాద్యావర్త్యం ప్రసిద్ధమ్ - నామధాతుష్వేవ తత్ప్రవృ
త్తిరేవేహ గృహ్యత ఇతి భావః ॥ ప్రార్షభీయతీతి ॥ ఉరోఽదీతి ర
పరత్వేన ద్విత్వనిషేధః.

ఏఙి పరరూపమ్ - ఏఙ్యచీత్యేవ సిద్ధే పరగ్రహణముత్త
రార్థమ్ - రూపగ్రహణం స్పష్టార్థమ్ - అన్యథా పూర్వవదేవ
పర ఇత్యేవ సిద్ధేః ॥ ప్రేజత ఇతి ॥ ఏజృదీప్తౌ - తస్మాల్లటస్త

హా వాసుపీత్యనువర్త్య వాక్యభేదేన వ్యాఖ్యేయమ్ తేన ఏదా
ద్యాద్యసుబ్ధాతౌ వా . ఉపేదకీయతి . ఉపైదకీయతి.

ఏవేచానియోగే - నియోగోఽవధారణమ్ - క్వేవ భో
క్ష్యసే - అనవక్లృప్తావేవశబ్దః - అనియోగే కిమ్ - తవైవ.

అచోఽన్త్యాదిటి ॥ ౧॥ ౧ ॥ ౬౪ ॥ అచాంమధ్యే యోఽ
న్త్యః స ఆదిర్యస్య తట్టిసంజ్ఞం స్యాత్ - శకన్ధ్వాదిషు పరరూ
పం వాచ్యమ్ - తచ్చ టేః - శకన్ధుః - కర్కన్ధుః - కులటా - సీ

మన్తః కేశవేశే - స్వెజతి.

॥నియోగోఽవధారణమితి॥ నిర్ధారణమిత్యర్థః - తదు
క్తమ్ — సావక్లృప్తౌ యదా దృష్టః పరరూపస్య గోచరః । ఏవ
స్త్వవిషయో వృద్ధేర్నియమోఽయం యదా భవేత్ ఇతి - అ
స్యార్థః - అనవక్లృప్తావనిశ్చయే యదా ఏవకారో దృష్టః స
పరరూపస్య విషయః - యస్తు నియమే నిర్ధారణే యదా దృ
ష్టస్స వృద్ధివిషయ ఇతి ॥ యే తు నియోగత్వాద్యైవ గచ్ఛతి ప్రాచో
గ్రన్థస్థితస్య ప్రత్యుదాహరణస్యానుగుణతయా నియోజనం ని
యోగో వ్యాపార ఇతి వ్యాచక్షతే, తేషాం యద్వైవ పూర్వం జ్వా
లనే శరీరం మమైవ జన్మాన్తరపాతకానామితి లౌకిక ప్రయోగః,
తపస్త్వమః కర్మకస్యైవ, లజ్జాంకటాయనస్యైవేత్యాది నాటక
ప్రయోగాశ్చ నసిధ్యేయుః - ఉదాహృతవృత్తిశ్లోక విరోధశ్చ
స్యాత్. - అవధారణమితి వ్యాకుర్వతాం తు సర్వేష్టసిద్ధిః.

అచోఽన్త్యాదిటి ॥ అచ ఇతి నిర్ధారణే షష్ఠీ - జాతావేక
వచనమ్ - తదాహ ॥ అచాంమధ్య ఇతి॥

॥శకన్ధ్వాదిష్వితి॥ శకన్ధ్వాదివిషయే తత్పూర్వోద్యనుగు
ణం పరరూపం వాచ్యమిత్యర్థః - అత ఏవాహ॥ తచ్చ టేరితి॥
యదితు అదిత్యధికారాదకారస్యైవేష్యేత, శకాన్ధుమీషాపతఙ్గ
లింతాద్యసిధ్యేత్ - కేచిత్తు మనః పతచ్ఛబ్దయోః పృషోదరాది
త్వాదన్త్యలోపే అకారస్యైవ పరరూపమూహుః - శకానాం
దేశవిశేషాణాం మన్ధుః కూపః శకన్ధుః - కర్కాణాం రాజ్ఞాం మ
న్ధుః కర్కన్ధుః. అటతీత్యటా - టాప్ - కులపాట్యటా కులటా -

మన్తః కేశవేశే - సీమాన్తోఽన్యః - మనీషా - లాఙ్గలీషా - పతఞ్జలిః - సారఙ్గః పశుపక్షిణోః - సారాఙ్గోఽన్యః - ఆకృతిగణోఽయమ్ - మార్తణ్డః.

ఓత్వోష్ఠయోస్సమాసే వా॥ స్థూలోతుః - స్థూలౌతుః. బిమ్బోష్ఠః - బిమ్బౌష్ఠః - సమాసే కిమ్ - తవౌష్ఠః.

ఓమాఙోశ్చ ॥ ౬॥౧॥౯౫ ॥ ఓమి ఆఙి చ అత్పరరూపమేకాదేశస్స్యాత్ - శివాయోన్నమః - శివఏహి - శివేహి.

అవ్యక్తానుకరణస్యాత ఇతౌ ॥ ౬॥ ౧॥ ౯౮॥

ంయది తు కులమటతీతి విగ్రహే స్యాత్, తదా కర్మణ్యణి ఙీపి కులాటీ స్యాత్ - ఈషదుష్ణే ఈషగత్యాదిషు ఆభ్యాం గురోశ్చ హల ఇత్యప్రత్యయే ఈషా - మనస ఈషా మనీషా - హలస్య ఈషా హలీషా, లాఙ్గలదణ్డః - పతన్తః అఞ్జలయో యస్మిన్నమస్కార్యత్వాదితి పతఞ్జలిః ॥ మార్తణ్డ ఇతి॥ పరరూపేణానేన మృతణ్డ ఇతి సిద్ధే తతోఽణ్యాదివృద్ధిః - పరామార్తాణ్డమాస్యత్ పునర్మార్తాణ్డమాశరదిత్యాదిషు తు దీర్ఘశ్చాన్దస ఇతి భావః - కేచిదత్రాపవర్ణదీర్ఘమాహుః - పూర్వోక్తవైదికప్రయోగాస్తేషామనుకూలాః.

॥ఓత్వోష్ఠయోరితి॥ అకారస్య ఓత్వోష్ఠయోశ్చ ఏకత్ర సమాసే స్థితౌ సత్యామిదం ప్రవర్తతే - తేనేహ న - తవౌష్ఠః. ॥శివేహీతి॥ నను శివ ఆ ఇత్యత్ర సవర్ణదీర్ఘే కృతే పశ్చాదాద్గుణేనైవ సిద్ధమిష్టం - కిమాఙ్గ్రహణేన - సత్యమ్ - పూర్వం ధాతురుపసర్గేణ యుజ్యత ఇతి దర్శనే ధాతూపసర్గయోః కార్యమన్తరఙ్గమితి పూర్వం గుణే కృతే వృద్ధిస్స్యాత్, తన్మాభూదిత్యాఙ్గ్రహణమ్.

అవ్యక్తానుకరణస్యాత ఇతౌ - యద్యప్యతో గుణ ఇతి పూర్వసూత్రాదత ఇత్యనువర్త్య అతో గ్రహణమిహాత్యక్తుం శక్యమ్ - తథాపి పూర్వసూత్రే అత ఇతి తపరకరణాత్ ప్రాప్యాకారస్య గ్రహణమ్ - ఇహ తు శబ్దాధికారపక్షాశ్రయణాదత్ప్లుతస్య గ్రహణమితి వ్యాఖ్యానసౌకర్యాయేతి పునరత్రాతో

వ్యక్తానుకరణస్యాఽద్యజ్ఝస్యాఽఽత ఇతౌ పరతః పరరూపమే కాదేశస్స్యాత్ ॥ పటత్ - ఇతి - పటితి. ఏకాచో న - శ్రత్.

నామ్రేడితస్యాన్త్యస్య తు వా ॥౬॥౧॥౯౯॥ ఆమ్రేడితస్య ప్రాగుక్తం న స్యాత్ - అన్త్యస్య తు తకారమాత్రస్య వా స్యాత్ - డాచి బహులం ద్వే భవత ఇతి బహులవచనాద్ద్విత్వే - తస్య ప రమామ్రేడితమ్ ॥౮॥౧॥౨॥ ద్విరుక్తస్య పరంరూపమా మ్రేడితసంజ్ఞం స్యాత్ - పటత్పటేతి - ఝలాం జశోఽన్తే ॥౮॥ ౨॥౩౯॥ పదాన్తే ఝలాం జశస్స్యుః - పటత్పటదితి ॥

అకస్సవర్ణే దీర్ఘః ॥౬॥౧॥౧౦౧॥ అకస్సవర్ణేఽచి పరే దీర్ఘ ఏకాదేశస్స్యాత్ - దైత్యారిః - శ్రీశః - విష్ణూదయః - అధికిమ్ - కుమారీశేతే - నాజ్ఝలావితి సావర్ణ్యనిషేధస్తు నదీ ఘకారయోః - గ్రహణకశాస్త్రస్య సావర్ణ్యవిధినిషేధా

గ్రహణమ్ - అవ్యక్తశబ్దం వ్యాచష్టే ॥ ధ్వనేరితి ॥ అనుకరణస్యే తి॥ పటదిత్యస్య టాకారవర్ణస్యేతిభావః - తస్య చానుకరణత్వం కించిత్సామ్యేన బోధ్యమ్ - పరరూపస్యాన్త్యస్య నిత్యత్వేఽపి సం హితాయామవివక్షితాయాం తద్విభాషావాదాహ ॥ పటత్ ఇతి ॥

నాజ్ఝలావిత్యాది ॥ అయంభావః - విధేయభేదే వా క్యభేదాత్పృథక్త్వాత్త్వేకవాక్యతాయాం తదయోగాత్తుల్యా స్యమిత్యస్య నాజ్ఝలావిత్యస్య చ ఏకవాక్యత్వలాభాయాజ్ఝల్ భిన్నం తుల్యాస్యప్రయత్నం సవర్ణమిత్యర్థోఽభ్యుపేయస్తే- యద్యపి సర్వేషాం వర్ణానామజ్ఝలన్తర్భావాత్తద్భిన్నో వ ర్ణ ఏవ దుర్లభః - తథాపి అజ్ఝల్భిన్నత్వం త్రైపరస్పరనిరూపితతు ల్యత్వవిశిష్టాస్యప్రయత్నకౌ యావజ్ఝలౌ అకారహకారా ఇకా రశకారాద్యాత్మకౌ తదుభయభిన్నత్వం వివక్షితమ్ - తథాచ హ్రస్వదీర్ఘాద్యాత్మకో యేనవర్ణేన తాదృశేన తుల్యాస్యప్ర యత్నస్తదుభయం మిథస్సవర్ణం భవతి - తన్న్యాయేన హలా తుల్యాస్యప్రయత్నకంయద్ధల్ తదుభయం మిథస్సవర్ణం భ వతి - యస్తు దీర్ఘోఽప్యాకారాదిర్యేన హలా తుల్యాస్యప్రయ

భ్యాం ప్రాగనివృత్తిః-అకఃసవర్ణే-ఇతరయోః-అకో౽కిదీర్ఘ ఇత్యేవసు వచమ్-ఋతిసవర్ణే ఋ వా॥ హోతౄకారః-హోతృకారః- ఌతిసవర్ణే ఌవా॥ హోత్ఌకారః-హోతౄకారః-పక్షే ఋ

త్యస్తు ఘటయతు మపి మిథస్సావర్ణ్యమిత్యర్థః ఫలితః - తతశ్చానేన సూత్రద్వయేన సవర్ణసంజ్ఞాయాం సిద్ధాయాం అణుదిత్స వర్ణస్యేతి గ్రహణకశాస్త్రం ప్రవర్తతే- నతు తతః ప్రాక్-అతో నాజ్ఝలావిత్యనేన ఆకారసమూహయోరేవాచాం సావర్ణ్యని షేధస్యాత్ - నతు సర్వేషామ్ - తేనాత్ర దీర్ఘ ఈకారయోరపా వర్ణ్యమస్త్యేవేతి తద్వారణాయాకస్సవర్ణ ఇత్యత్రాచీత్యనువర్త నంయుక్తమితి - యద్యపి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇత్థం తథాపి కల్ప నాజ్ఝలావితిసూత్రం ప్రత్యాఖ్యాయతే తదపాకస్సవర్ణేసూ త్రేఽచీతినానువర్తనీయమ్- హేయయాసో ఇత్యాదౌ గుణోఽనన్య త ఇత్యాకారస్య ప్లుతే కృతే తతః పరస్యానస్య ఇణః పరత్వేన షత్వం స్యాత్. నాజ్ఝలావిత్యత్రాకారప్రశ్లేషేణ దీర్ఘాణామా కారాణాం సావర్ణ్యాభావేఽపి ప్లుతాకారస్యాకారస్య సవర్ణ త్వేన ఇత్యాదిత్యాకాశ్చకారత్వమాధానార్థమాత్ప అ ఇ ఉ ఏ స్యదీర్ఘాంశ్చాత్సవర్ణదీర్ఘాణదీర్ఘాత్పరప్లుతోఽపి ప్రశ్లిష్య తే ఇతివ్యాఖ్యానమపినాత్రరమణీయమ్- విశ్వపాభిరిత్యాదౌ ధత్వాదరస్యప్రసక్తేః- స్వరాణామూష్మణాంచ ప్రయత్నభే దేన సావర్ణ్యాభావాదితి సంక్షేపః.

॥అకో౽కీత్యేవేతి॥ అకో౽కిదీర్ఘ ఇత్యేవార్థః॥ సువ చమితి॥ యథా సక్తస్య సమ్బన్ధే సతద్వైతిరిత్యాదావతిప్రసక్త్య భావాత్ ఋ ఇతి త్రింశతస్సంజ్ఞత్వస్య ముక్తత్వాద్ధోతృ ఌకార ఇత్య త్ర ఋకారస్య ఋకారపరత్వమస్త్యేవేత్యప్రసక్త్యభావా త్ ఌకారతకారయోః సావర్ణ్యమత్యస్త్యచీత్యనువర్తనం చై వ సమాహితరూపసిద్ధశ్చేతి భావః.

ఋతి ఋ వా ఌతి ఌ వేతి వార్తికం సూత్రస్థసవర్ణపద స్య విఘాతాత్ పఠతి॥ ఋతి సవర్ణ ఇత్యాది॥ నన్వేవమకస్స వర్ణ ఇతి సవర్ణ ఋకారగ్రహణం లక్ష్యే సవర్ణగ్రహణం కర్తవ్యం మా

ఌకారస్యాపి సావర్ణ్యాత్ - ఋతి ఋ వా ఌతి ఌ వా ఇత్యుభయత్రాపి విధే
యం వర్ణద్వయం ద్విమాత్రికమ్ - ఆద్యస్య మధ్యే ద్వౌ రేఫౌ - త
యోరేకా మాత్రా - అభితోఽజ్భక్తిరపరా - ద్వితీయస్య తు మ
ధ్యే ద్వౌ లకారౌ - శేషం ప్రాగ్వత్ - ఇహోభయత్రాపి ఋ
త్యక ఇతి పాక్షికః ప్రకృతిభావో వక్ష్యతే.

ఏఙః పదాన్తాదతి ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౦౯ ॥ పదాన్తాదేఙోఽ
తి పరే పూర్వరూపమేకాదేశస్స్యాత్ - హరేఽవ - విష్ణోఽవ.

సర్వత్ర విభాషా గోః ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౨౨ ॥ లోకే వేదే చైఙ

ప్రత్యేకమితరద్వయమితి విపరీతగౌరవాత్ప్రథమశ్లోకోక్తేర్వైయర్థ్య
మిత్యుక్తమితి చేత్ - అత్రాహుః - భాష్యకారైరేతద్వార్తిక
ద్వయస్య ప్రత్యాఖ్యానాన్నాస్త్యేవ గౌరవమితి - ప్రత్యాఖ్యా
నేఽప్యుపపత్తిః ఌకారాంశే తు విచారయిష్యతే.

॥తదిదం ద్వయం ద్విమాత్రమితి॥ ఏతేన దీర్ఘప్రసక్తౌ హ్రస్వ
ఋకారప్రాప్తస్య ఌకారశ్చ విధీయత ఇతి ప్రాచాం వ్యాఖ్యానమా
కరవిరుద్ధమితి ధ్వనితమ్.

ఏఙః పదాన్తాత్ - అయమపూర్వపవాదః - ఙసిఙసోశ్చే
త్యస్యాపవాదస్తు పదాన్తాదిత్యుత్తరార్థం స్పష్టప్రతిపత్తయే
చ ప్రాప్తివర్తితమితి మనోరమాయాం స్థితమ్ - కేచిత్తు పదాన్తా
దిత్యేతదిహాపాద్యతశ్యకమేవ అన్యథా అపదాన్తాదపి స్యాత్ - ఙసి
ఙసోశ్చేతి సూత్రం తు సుపి సమ్బుద్ధి సతి పరతః పూర్వరూపం
చేత్ ఙసిఙసోరేవాతి పరత ఇతి నియమార్థం స్యాత్ - తత్ఫలం
తు హరయః గురవః - ఇష్ట్యాలోఽద్యుసైష్యతయః ఇత్యాదౌ
పూర్వరూపాప్రవృత్తిరిత్యాహుః - ఏఙః కిమ్ - దధ్యత్ర - ప
దాన్తాత్ కిమ్ - చయనమ్ - లవనమ్. అచినవమ్ - అతః కిమ్ - హరయిహ - విష్ణవిహ -
తపరః కిమ్ - వాయవాయాహి.

సర్వత్ర విభాషా - యద్యపీహ ఛన్దసీతి ప్రకృతమ్ - త
థాపి యజుష్యుర ఇత్యాది ప్రతిషేధాత్ ఛన్దస్యేవేతి నియమార్థత్వే
న అతస్సర్వత్రేత్యుక్తమ్ - తద్వ్యాచష్టే ॥ లోకే వేదే చేతి॥ ఇహ
ఏఙిత్యనువర్త్య ఏఙన్తస్య గోరితి వ్యాఖ్యేయమ్ - తేనేహ - చి

న్తస్య గోరతివా ప్రకృతిభావః స్యాత్పదాన్తే- గో అగ్రమ్-గోఽగ్రమ్- ఏఙన్తస్యేతి కిమ్- చిత్రగ్వగ్రమ్- పదాన్తే కిమ్- గోః.

అవఙ్ స్ఫోటాయనస్య ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౨౩ ॥ అతీతి నివృత్తమ్ - అచి పరే పదాన్తే గోరవఙ్ వా స్యాత్ - గవాగ్రమ్- పదాన్తే కిమ్ - గవి - వ్యవస్థితవిభాషయా గవాక్షః ॥ ఇన్ద్రే చ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౨౪ ॥ గోరవఙ్ స్యాదిన్ద్రే- గవేన్ద్రః.

చిత్రగ్వగ్రమ్ ॥ ప్రకృతిభావ ఇతి ॥ ఏతచ్చ ప్రకృత్యాన్తఃపాదమితి సూత్రాత్ప్రకృత్యేత్యనువృత్త్యా లభ్యతే - నాన్తఃపాదమితి పాఠస్తు సర్వత్రవిభాషేతి సూత్రేణ పూర్వరూపమేవ విభాషా విధీయత ఇత్యవధేయమ్. నిషేధవికల్పే విధివికల్పః ఫలిత ఇత్యాశయేన పూర్వరూపమేవ వికల్ప్యత ఇతి మనోరమాయాం స్థితమ్.

అవఙ్ స్ఫోటాయనస్య - స్ఫోటః అయనం పరాయణం యస్య సః స్ఫోటప్రతిపాదనపరో వైయాకరణః - తస్య స్ఫోటాయనస్య - అత్రాపి ఏఙన్తస్య గోరితి వ్యాఖ్యేయమ్ - అవఙి త్వేఙమాశ్రయితుముచితమ్ - విభాషానువృత్తేః - స్ఫోటాయనగ్రహణం పూజార్థమ్ ॥ అతీతి నివృత్తమితి ॥ అన్యథా గవేశః గవోష్ట్ర ఇత్యాద్యసిద్ధ్యాపత్తేరితి భావః ॥ అచి పర ఇతి ॥ అత్రాచీత్యనువర్తతే, అతీతి తు నివృత్తమిత్యత్ర వ్యాఖ్యానమేవ శరణమ్ ॥ గవాక్ష ఇతి ॥ గవామక్షీవేతి విగ్రహః - అక్ష్ణోఽదర్శనాదిత్యచ్ సమాసాన్తః- వాతాయనే రూఢోఽయమ్- పుంస్త్వం లోకాత్.

ఇన్ద్రే చ- ఆరమ్భసామర్థ్యాన్నిత్యమ్- ఇదం చ సూత్రం త్యక్తుం శక్యమ్- అనాద్యర్థం స్వీకృతేన వ్యవస్థితవిభాషాశ్రయణేన సిద్ధేరిత్యాహుః॥

ప్లుతప్రగృహ్యా ఇతి సూత్రాదవ్యవహితపూర్వోక్త ప్రకృతిభావ ఇతి పాఠో మూలపుస్తకేషు ప్రాయేణ దృశ్యతే- స చాపపాఠ ఏవ - సర్వత్ర విభాషా గోరితి ప్రకృతిభావస్య ప్రాగుక్తత్వాదిత్యేకే- అన్యే తు అవఙ్ స్ఫోటాయనస్యేన్ద్రే చేతి సూత్రద్వయం ప్రకృతిభావప్రకరణపఠితత్వా

ప్లుతప్రగృహ్యా అచి నిత్యమ్ ॥ ౬॥౧॥౧౨౫॥ ప్లుతాః ప్రగృహ్యాశ్చ వక్ష్యన్తే తేఽచి నిత్యం ప్రకృత్యా స్యుః – ఏహి కృష్ణ ౩ అత్ర గౌశ్చరతి – హరీ ఏతౌ – నిత్యమితి కిమ్ – హరీ ఏతావిత్యాదావయమేవ ప్రకృతిభావో యథా స్యాత్ – ఇకోఽసవర్ణ ఇతి హ్రస్వసముచ్చితో మాభూత్.

ఇకోఽసవర్ణే శాకల్యస్య హ్రస్వశ్చ ॥ ౬॥౧॥౧౨౭॥ పదాన్తా ఇకోఽసవర్ణేఽచి పరే ప్రకృత్యా స్యుర్హ్రస్వశ్చ వా –

ర్థ్యాకమిత్యవశ్యం వక్తవ్యం – తస్యాన్యతదవిధానాత్ – న చావఙ్సూత్రస్య ప్రకృతిభావాపవాదత్వేనోత్సర్గాపవాదరూపత్వాత్ప్రకరణస్థత్వం సూపపాదమ్ – అవఙాదశానువృత్త్యర్థం తదనన్తరపఠితస్య నేత్యస్య సూత్రస్యేతి వాచ్యమ్ – పూర్వరూపాపవాదత్వాదవఙ్సూత్రస్యానువదత్వాదతః ప్రకరణపాఠస్య గోశబ్దానువృత్త్యర్థతయా చరితార్థత్వాత్ – ఏవంచ వ్యత్యయ్య ప్రకృతిభావప్రకరణాద్బహిష్ఠత్వాత్తద్ద్వయం నిఖిలమ్ – తదనుకూలత్వేన నిత్యత్రవిధానే తిసూత్రమపిహాత్రైవ ఇతి స్థితస్య గతిరోబ్ధ్యా ఇత్యాహుః.

ప్లుత ప్రగృహ్యాః – ప్రకృతిభావం ప్రతి ప్లుతో నాసిద్ధః – ప్లుతమనూద్య ప్రకృతిభావవిధానసామర్థ్యాత్ – అచికిమ్ – జానుఉ జానూ – ఉఞః ప్రగృహ్యత్వేఽపి సవర్ణదీర్ఘః – అచీత్యనువర్తమానే పునరచిగ్రహణమనేకనిమిత్త ఏవాచి ప్రకృతిభావః – తేన ఇహాప్యేకాదేశస్యాదేవ – జానుఉ అస్యరుజతి జానూ అస్యరుజతి – ఇహ ఉఞ్ ఉ ఇతి పాఠే కేవలాకారే జానస్వస్యరుజతి॥ ఏహి కృష్ణేతి॥ దూరాద్ధూతే చేతి ప్లుతః – ప్రాచా ముక్త్వా ౩ ఏహి త్యుదాహృతమ్ – తదసర్వజ్ఞవాక్యస్యోదంతత్వ ధారా॥ హ్రస్వసముచ్చితో మాభూదితి॥ అయంభావః – హరీ ఇహ ప్రాప్తః ప్లుత ప్రగృహ్యేత్యన్త వారకమ్ – తత్రైవ అతో ఇకోఽసవర్ణ ఇతి – తత్ర హరీ ఏతౌ ఇత్యత్ర పరత్వాద్ధ్రస్వసముచ్చితప్రకృతిభావస్స్యాత్ – నిత్యగ్రహణే తు కృతే తత్సామర్థ్యాత్తదపి బాధత ఇతి –

త్రత్రాస్య విధిసామర్థ్యాదేవ ప్రకృతిభావసిద్ధేస్తదనుకర్షణార్థశ్చకారో న కర్తవ్య ఇతి భాష్యే స్థితమ్- చక్రి అత్ర- చక్రీ అత్ర- చక్ర్యత్ర- పదాన్త ఇతి కిమ్- గౌర్యౌ॥ న సమాసే- వాప్యశ్వః॥ సితి చ- పార్శ్వమ్.

ఋత్యకః॥ ౬॥ ౧॥ ౧౨౮॥ ఋతి పరేఽకః ప్రాగ్వత్- బ్రహ్మ ఋషిః - బ్రహ్మర్షిః- పదాన్తా ఇత్యేవ- ఆర్చ్ఛత్ -సమాసేఽప్యయం ప్రకృతిభావః-సప్త ఋషీణామ్- సప్తర్షీణామ్.

వాక్యస్య టేః ప్లుత ఉదాత్తః॥ ౮॥ ౨॥ ౮౨॥ ఇత్యధికృత్య॥ ప్రత్యభివాదేఽశూద్రే॥ ౮॥ ౨॥ ౮౩॥ అశూద్రవిషయే ప్రత్యభివాదే యద్వాక్యం తస్య టేః ప్లుతస్స్యాత్ - అభివా

॥చక్ర్యత్రేతి॥ ఇహ సోఽన్తికలోపేన యణః కార్యకాలపక్షే బహిరఙ్గపరిభాషయా అసిద్ధత్వాత్ స్థానివద్భావాచ్చ- పూర్వత్రాసిద్ధే న స్థానివదితి తు నాస్తి-తస్య దోషస్సంయోగాదిలోపలత్వణత్వేష్వితి వచనాత్.

॥పార్శ్వమితి॥ పర్శూనాం సమూహః- పర్శ్వా అణ్ వక్తవ్య ఇతి అణ్- ఓర్గుణస్తు న- సితి చేతి పదత్వస్య భత్వాపవాదత్వాత్.

ఋత్యకః॥ బ్రహ్మ ఋషిరితి॥ నను ఋత్యకస్స్యైత్యేవ సూత్రేఽస్తు- దధి ఋచ్ఛతీత్యాదావికోఽసవర్ణ ఇత్యనేనైవ ప్రకృతిభావసిద్ధేః-మైవమ్- హ్రస్వ ఋకార ఇత్యత్ర ప్రకృతిభావాభావార్థమక్గ్రహణస్యావశ్యకత్వాత్- ఏతేనాకోఽసవర్ణ ఇత్యేకమేవ, మాత్రోరుప్త్వేతి శర్పాపినిరవకాశైవ - ఉక్తదోషానివృత్తేః - సప్త ఋషీణామిత్యత్ర న సమాస ఇతి నిషేధాపత్తేశ్చ- న సమాస ఇతి నిషేధవార్తికం హి ఇకోఽసవర్ణ ఇతి సూత్ర ఏవ- న తు ఋత్యక ఇత్యత్రేతి సిద్ధాన్తః-అత ఏవాహ॥ సమాసేఽప్యయమితి॥ ఏతం చ ఋఌవర్ణయోరితి పూర్వోక్తనిర్దేశస్య జ్ఞత్కృతే॥

ప్రత్యభివాద- ఇహ ప్రత్యభివాదశబ్దేన తద్వచనముచ్యతే-అశూద్రేతి-అభివాదయితురుపకారకో-రూపమ్- ఆయుష్మా

వదయే దేవదత్తో౽హమ్ - భో ఆయుష్మానేధి దేవదత్తా౩ - స్త్రి యాంన - అభివాదయే గార్గ్యహమ్ - భో ఆయుష్మతీ భవ గార్గి - నామగోత్రం వా యత్ర ప్రత్యభివాదవాక్యాన్తే ప్రయుజ్యతే తత్రైవ ప్లుత ఇష్యతే - నేహ - ఆయుష్మానేధి ॥ భో రాజన్యవిశాం వేతి వాచ్యమ్॥ ఆయుష్మానేధి భో౩ - ఆయుష్మానేధీన్ద్రవర్మా౩న్ - ఆయుష్మానేధీన్ద్రపాలితా౩.

దూరాద్ధూతే చ॥ ౮॥ ౨॥ ౮౪॥ దూరాత్సంబోధనే యద్వాక్యం తస్య టేః ప్లుతస్స్యాత్ - సక్తూన్పిబ దేవదత్తా౩.

హైహేప్రయోగే హైహయోః॥ ౮॥ ౨॥ ౮౫॥ ఏతయోః ప్రయోగే దూరాద్ధూతే యద్వాక్యం తత్ర హైహయోరేవ ప్లుతస్స్యాత్॥ హై౩ రామ - రామ హై౩.

గురోరనృతో౽నన్త్యస్యాప్యేకైకస్య ప్రాచామ్॥ ౮॥ ౨॥ ౮౬॥ దూరాద్ధూతే యద్వాక్యం తస్య ఋద్భిన్నస్యానన్త్యస్యాపి గురోర్వా ప్లుతస్స్యాత్॥ దే౩వదత్త - దేవదా౩త్త - దేవదత్తా౩ - గురోః కిమ్ - వకారాత్పరస్యాకారస్య మాభూత్ -

---

నేధి తు పఠత॥ ఆయుష్మానేధీతి॥ అస్తేస్స్వరిహిః ఘ్వసోరేత్యేత్వమ్ - హుఝల్భ్యో హేర్ధిః - శ్నసోరల్లోపః ॥ నామగోత్రం వేతి॥ గోత్రస్యోదాహరణమభివాదయే గార్గ్యో౽హం భో ఆయుష్మానేధి గార్గ్యా౩ ఇత్యూహ్యమ్.

దూరాద్ధూతే చ - హూతమాహ్వానమ్ - తచ్చ సమ్బోధనమాత్రోపలక్షణమ్ - తదాహ॥ దూరాత్సమ్బోధన ఇతి॥ ఉపలక్షణతయా వ్యాఖ్యానస్య ఫలముదాహరతి॥ సక్తూన్పిబేత్యాది॥

గురోరనృతో౽నన్త్యస్యాపి - అత్ర వదన్తి - యద్యనన్త్యస్య గురోః ప్లుతార్థో౽పి శబ్ద ఇతి వ్యాఖ్యాయేత తర్హి గురుస్థానికప్లుతానామేవ పర్యాయస్స్యాత్ - తథా చ దూరాద్ధూత ఇతి లక్షణాన్తరేణ లఘూనామపి స్థానే విహితేన ప్లుతేన సహాయం న పర్యాయః ప్రసజ్యేత - తస్మాదపి శబ్దః గురోరగురోశ్చ ప్లుతార్థ ఇతి వ్యాఖ్యాతవ్యమ్ - ఓంతి ప్రత్యుదాహరణే దేవదత్తేతి॥ వాక్యత్వేనప్రత్యయమపి స్యాదిరహితశబ్దో బోధ్యః - ఏతమగ్౽పి

అన్యత్ర కిమ్ - కృష్ణా౩. ఏకైకగ్రహణం పర్యాయార్థమ్ -
ఇహ ప్రాచామితి యోగో విభజ్యతే - తేన సర్వః ప్లుతో వికల్ప్యతే.

అప్లుతవదుపస్థితే ॥౬।౧।౧౨౯॥ ఉపస్థితోఽనార్ష ఇతి శబ్దస్తస్మిన్ పరే ప్లుతోఽప్లుతవద్భవతి - అప్లుతకార్యం యణాదికం కరోతి - సుశ్లోకా౩ ఇతి సుశ్లోకేతి - వత్కిమ్ - అప్లుత ఇత్యుక్తే ప్లుత ఏవ నిషిధ్యేత - తథా చ ప్రగృహ్యాశ్రయః

॥సర్వః ప్లుతో వికల్ప్యత ఇతి॥ ఏతేన ద్వ్యాయసోమరహ కాతర ఆజాహావ ప్రతీతి భాగవతం వ్యాఖ్యాతం ప్లుతస్య వైకల్పికత్వాత్ - అత ఏవ ప్రియా గ ఇతి శ్రీధరాచార్యోక్తిస్తు నాదర్తవ్యా - స్వత స్త్వన్యత్రైవ సారతయా తస్య స్థాయః॥

॥యణాదికం కరోతీతి॥ అత్ర నవ్యాః - యద్యపి అగ్నీ ఇతి విష్ణూ ఇత్యత్ర ప్రగృహ్యాశ్రయప్రకృతిభావం బాధిత్వా పరత్వాదనేనైవ యణాదికార్యం స్యాత్ తతశ్చ వర్ణ కరణప్రయోజనం యణాదికమేవ స్యాత్ తస్మాత్ప్లుతకార్యం ప్రకృతిభావం న కరోతీత్యర్థ ఇతి ప్రాచాం వ్యాఖ్యైవ న్యాయ్యా యద్యపి - ఏవం చేద్ యణాదీత్య తత్రిగ్రహణస్యైవ యర్థక్యమపి నాస్తి - తథా హి - తత్రైగ్ర హణాభావేఽపి ప్రగృహ్యస్యాపి తత్కృతికుక్ దీర్ఘాదిత్యతో ప్రగృహ్యదీ ర్ఘాదీనామనువృత్త్యా తయోర్యణో విభావాత్ నవ్యక్షేప్సన్యత్ప్లుత ప్లుతస్య తు ప్రకృతిభావేనైవ భవితవ్యమేవాంత్యయా తయా ఉపవాదాః పారాయణత్వాద్ ఉపేన్ద్రః కృష్ణైకత్వమిత్యాద

త్వాద్గుణః వృద్ధిరేచీతి బాధకే భవతః యథా సత్యపి ఇగ్గ్రహ ణే శ్రీశః ఇత్యాదౌ సవర్ణదీర్ఘత్వం బాధకమతో నార్థః ఇగ్గ్రహణేన యథా శ్రీహితకరభోరూ ఇకముకనూ ఇతిదిశః అత్రైతాద్దావ ప్లుతవదుపస్థితే అచాశ్రితస్యైతి ప్రకృతిభావ నిషేధఽపి ప్రగృహ్యదీర్ఘయోర్యణాదికార్య విధానేనా ప్లుతప్రగృహ్యస్యాపి న స్యాత్ - ప్రగృహ్యదీర్ఘ ఏవానుత్త్రా తు యణ్ జ్ఞాన సస్యాత్ - తస్మా దిగ్గ్రహణం వ్యర్థమితి నశక్యతే వక్తుమిత్యాహుః - అ స్మిన్ ఇగ్గ్రహణస్య ప్రయోజనాన్తరమప్యాహుః - తతో యణసక్త స్వభిమన్యథా స్యాత్ యణాదిః ప్రాప్తి తస్మాద్గ్రహణం

ప్రకృతిభావాత్ప్లుతస్య శ్రవణం స్యాత్ - అగ్నీ 3 ఇతి ఈచాక్ర వర్మణస్య॥ ౬॥ ౧॥ ౩౦॥ ఈప్లుతోఽచిపరేఽప్లుతవద్వా స్యాత్ - చినుహీతి- చినుహీ 3 ఇతి - చినుహీదమ్ - ఉభయత్రవిభాషేయమ్-

ఈదూదేద్ద్వివచనం ప్రగృహ్యమ్॥ ౧॥ ౧॥ ౧౧॥ ఈదూదేదన్తంద్వివచనం ప్రగృహ్యసంజ్ఞంస్యాత్ - హరీఏతౌ - విష్ణూ ఇమౌ - గంగే అమూ - పచేతే ఇమౌ - మణీవోష్ట్రస్యేతితు ఇవార్థే వశబ్దో వాశబ్దో వాబోధ్యః.

స్యాత్ప్రాప్తేతి ఇమౌ సవర్ణౌ ఇతి శాకలమపవదంచ యదుక్తం న సమాసేసితిచేతి తదపి న సంగృహీతం భవతీతి॥

చినుహీతి॥ చిన్వితిలోడన్తః - హీత్యవ్యయమ్ - అవన్తస్యాపి ప్రశ్నాఖ్యానయోరితిప్లుతః॥ ఉభయత్రవిభాషేతి॥ ఇతిశబ్దే అతతః పూర్వేణప్రాప్తే అన్యత్రాప్రాప్తేచారభ్యాదితిభావః.

॥ఈదూదేదన్తమితి॥ అత్రవిశేషణేన తదన్తవిధ్యాశ్రయణంకిమ్-యతే తే ఇమావితియథాస్యాత్ - హరీవిష్ణూఇత్యాదిష్వేకాదేశస్య పూర్వాదివత్త్వాద్ద్విర్యోగేన ఈకారాదీనాం ద్వివచనత్వాదీదూద్భ్యాం ద్వివచనమిత్యుక్తేఽపి ప్రగృహ్యత్వం సిధ్యతీతిబోధ్యమ్॥ ద్వివచనమితి॥ సంజ్ఞావిధౌ ప్రత్యయగ్రహణే తదన్తగ్రహణంనాస్తి-సుప్తిఙన్తమిత్యన్తగ్రహణాత్ తేన కుమార్యోరగారం కుమార్యగారం వధ్వాగారమితి సిద్ధమ్ ద్వివచనాన్తం ప్రగృహ్యంస్యాదితి వ్యాఖ్యానే తు పాచస్తు నేదంసిధ్యేత్॥హరీఏతావితి॥ ఇహ ప్రాప్తస్య యణో బాధక ప్రకృతిభావేన - ప్లుత ప్రగృహ్యాఇత్యత్ర నిత్యగ్రహణాదిత్యుక్తమ్.

అత్రవృత్తికారేణ మణీవాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతిపఠిత్వా మణీవరోదసీ జంపతీవేత్యుదాహృతం తచ్చ మునిత్రయానుక్తత్వాదప్రమాణమితి కైయటాదయః - ఏవంస్థితే మణీవోష్ట్రస్య లమ్బేతే ప్రియౌ వత్సతరౌ మమేతి భారత ప్రయోగం సంగమయితుమాహ॥ ఇవార్థఇతి॥ వశబ్దఇత్యాది॥ వం ప్ర

అదసో మాత్ ॥ ౧॥ ౧॥ ౧౨॥ అస్మాత్పరావీదూతౌ ప్రగృహ్యౌ స్తః - అమీ ఈశాః - రామకృష్ణావమూ ఆసాతే - మాత్కిమ్ - అముకేఽత్ర - అసతి మాద్గ్రహణే ఏకారోఽప్యనువర్తేత.

శే॥ ౧॥ ౧॥ ౧౩॥ అయం ప్రగృహ్యస్స్యాత్ - అస్మే ఇన్ద్రాబృహస్పతీ.

నిపాత ఏకాజనాఙ్ ॥ ౧॥ ౧ ॥ ౧౪॥ ఏకాజ్నిపాత

చేతనిపాతానియమాదివాక్యేష్వేవ పదత్వానుమితి మేదినీ - వవాయథాత థైవైవం సామ్యే ఇత్యమరః - తావత్పృథక్ష్విప్తి ఏతాని వ పఙ్క్తితానీత్యాది ప్రయోగదర్శనాచ్చేతి భావః.

అదసో మాత్ - ఇహ ఏకారో నానువర్తతే అసంభవాదిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ఈదూతావితి॥ అదసః కిమ్ - శమ్యత్రో- వామ్యత్ర - నన్వాకారానువృత్తిర్వ్యర్థా - స్త్రియాం ఫలే నా మాత్రపాతే ఇత్యత్ర పూర్వత్రాసిద్ధ ఇత్యపాస్య సిద్ధత్వే ప్యాకారాన్తత్వా దత ఆహ॥ రామకృష్ణావితి॥ పుంసి పూర్వేణ నసిధ్యతి ఔకారాన్తత్వాదితి భావః - అదసో మాదితి సూత్రం ప్రతి మాత్వం ముత్వం చ నాసిద్ధమ్ ఆరమ్భసామర్థ్యాత్ ॥ అముకేఽత్రేతి ॥ స్త్రీలిఙ్గద్వివచనస్య తు పూర్వసూత్రేణ ప్రగృహ్యత్వే ప్రకృతిభావ ఏవ - అముకే అత్ర॥ ఏకారోఽప్యనువర్తేతేతి॥ తథా చ ఏకారానువృత్తితాత్పర్యగ్రహణఫలకం మాద్గ్రహణమితి భావః.

శే - ఛాన్దసమపీదం సర్వత్ర భాష్యే శాక్తమిత్యాహుః ॥ అస్మే ఇతి॥ అస్మాకమిత్యర్థః - సుపాం సులుగితి శ్యసః శే ఆదేశః - శేప్రత్యయః.

నిపాత ఏకా - నిపాతః కిమ్ - అపకర్షః - అః - చాతు ఆగచ్ఛ - హా ఆగచ్ఛ - అత్ర ప్రగృహ్యసంజ్ఞా మాభూత్ - ఏతత్ప్రాఙ్భాధావ యోనరఖిరితి సూత్రాత్ప్రత్యనన్తలాభ ప్రేకమిత్యత్ర స్యాదత ఉక్తమేకేతి - ఏకాజితి నబహువ్రీహిః - తస్మాత్ప్రమర్దనాదవస్థాయాం - అతః పూర్వకాలైకేత్యసమర్థధారయ

ఏవ-నను నిపాతోఽజనాదితుల్యేక్తే హలన్తస్య సత్యపి ప్రగృహ్య
త్వే ప్రయోజనాభావా దజన్తప్రాప్తే అజ్గ్రహణసామర్థ్యాద
ప్రాప్తస్యైవ నిపాతస్య ప్రగృహ్యత్వే సిద్ధే కిమేకగ్రహణేన-
నచ పృశ్నోఽస్తీత్యాదౌ హలన్తస్య సంజ్ఞాయాం ప్రకృ
తిభావా దకారోఽర్ణితి రోరుత్వం స్యాదితి - అతోఽజ్గ్రహణసా
మర్థ్యము పక్షీణమితి ఏకగ్రహణం సార్థకమితి వాచ్యమ్ - ప్ర
గృహ్యసంజ్ఞాప్రవృత్తి రుత్వస్యాసిద్ధత యా రేఫాన్తస్యైతస్య
ప్రగృహ్యసంజ్ఞాభావేన దోషాప్రసక్తేః నచ సాన్తస్య కృతా
ప్రగృహ్యసంజ్ఞా ఏకదేశ వికృతి న్యాయేన రేఫాన్తస్యాపి
స్యాదేవేతి ప్రకృతి భావప్రసఙ్గస్తదవస్థ ఇతి వాచ్యమ్ - ప్ర
గృహ్యత్వాప్రవృత్తే ప్రకృతిభావప్రవృత్త్యపి రుత్వస్యాసిద్ధత్వా
త్ప్రకృతిభావా ప్రవృత్తేః సకారాన్తస్యతు సతి పదపి సిద్ధ
త్వాన్నస్యం ప్రయోజనం ప్రాప్నోతి యత్ప్రకృతిభావాన్నవాస్య
వర్తతే-నచాజ్గ్రహణ సామర్థ్యాదజన్తస్యైవ ప్రపరాపేత్యాది
నిపాతస్య ప్రగృహ్యసంజ్ఞా స్యాన్నత్వప్రాప్తే నిపాతస్యేతి
వై పరీత్యశఙ్కానివారణాయ మేకగ్రహణమితివాచ్యమ్-అనా
ఙ్ గ్రహణస్య వై యర్థ్యాపత్తేః ఉదాహరతి ప్ర్యగిత్యాది నిర్ణ
తరీత్యా ధాత్వోక్త రజ్ఞాయా అప్రవృత్తేః-కించనిపాతోఽజనాది
తుల్యేక్తే వ్యనాదిరిత్యమి థసామర్థ్యాన్నిపాతస్య విశేషణత్వా
భ్యుపగమే తదన్తవిధప్రవృత్త్యా నిపాతరూపో యోఽచ్ స ప్ర
గృహ్య ఇత్యర్థలాభాదజన్తస్యైవ నిపాతస్య ప్రగృహ్యత్వం
సిద్ధమితి నాస్త్యేవ ప్రయోజనమేకగ్రహణస్య - నన్వేవమ
సముదాయనివృత్త్యర్థ మేకగ్రహణమావశ్యకమేవ-అన్యథా
అఇఉ అపేహీత్యత్ర ఏకాచ్ ద్విర్వచనన్యాయేన సముదాయ
స్యైవ సంజ్ఞా స్యాన్నావయవానామితి చరమస్యైవ ప్రకృతి
భావస్స్యాన్న తు పూర్వస్యేతిచేన్న-అత ఏవ జ్ఞాపకాదేవ
ప్రైవ సముదాయనిరాసనంభవాత్ప్రము దాయసంజ్ఞాయా అ
వయవానాం మనసుగ్రహణాత్ ఏకాచ్ ద్విర్వచనన్యాయస్యాత్ర
ప్రవృత్తేరకస్మిన్నిపాతే సంజ్ఞావిధానసంభవేన నిపాతసము

దా ఞకస్యనిపాతగ్రహణేనాగ్రహణాద్వ్య - అత్రాహుర్వ్యాఖ్యాతా
రాః - అచ్ సముదాయగ్రహణశక్త్యా నిపాతార్థమేకగ్ర
హణం కుర్వన్ జ్ఞాపయతి - వర్ణగ్రహణేషు వ్యక్తిసంఖ్యా
న వివక్ష్యతే - కింతు జాతిరేవ నిర్దిశ్యత ఇతి - తేన హలన్తాచ్చేతి ఝ
నః కిత్త్వాద్దధ్యఇచ్ఛతి దధ్యృచ్ఛతీత్యాది సిద్ధమ్ - హల్గ్రహణస్య వ్యక్తి
పరత్వే తు యోత్రేకస్యైవాపి హల్ నకారేణ తతః పరస్య -
యస్మాచ్చ పరః సన్నకారో రాన్నాసా వికల్పయోనవ ఇతి కిత్త్వంన
స్యాత్తత్త్వ వలోపోన స్యాత్ - వస్తుతస్తు అపృక్త సంజ్ఞాయా
మేకగ్రహణముక్తార్థజ్ఞాపకమిత్యాహుః ఇత్య ప్రకృతసూత్రే ఏ
కాజ్గ్రహణం త్యక్తుం శక్యమత ఏవ మనోరమాయాం మనాజితి
పర్యుదాసాదేకాజ్గ్రహణనిపాతలబ్ధ నిపాతగ్రహణ ముక్తరా
ర్థం స్పష్టప్రతిపత్త్యర్థమిహైవ కృతమితి నిపాతగ్రహణ
స్యైవ ప్రయోజనముక్తం నత్వేకాజ్గ్రహణస్య - అత్ర నవ్యాః -
యదుక్తం మనోరమాయాం మనాజితి పర్యుదాసాదిత్యాది తచ్చి
న్త్యమ్ - ఓత్సూత్రే భాష్యకారైః ప్రసజ్యప్రతిషేధస్యైవాఙ్గీ
కృతత్వాత్ - నఞలక్ష్యబాధాభావాత్ప్రతిషేధమాత్రమితి బా
ధ్యం భాష్యమ్ - అస్మాదేవ భాష్యవచనాల్లక్ష్యభేదోఽప్యస్తీతి
సువచత్వాత్ - తథాహి - అతిత్రేః అః - అకారో వాసుదేవస్స్యా
దితి వచనాద్ధిశబ్దో వా - అనేనశబ్దేన సహోక్తార్థాద్యాధిపత్యో
రిత్యాకారోఽవ్యయీభావే సమాసాదీషు - అవ్యయీభావత్వే
న ఋం సత్వాద్ధ్రస్వత్వే సోరమ్యుపి పూర్వపరత్వే అమితరా
[illegible] ధాన్యస్యభ్యం ముత్తమ్ - తథా ఇకో నిష్ఠాయామితిః - వేఞస్తు
నిష్ఠాయాం సంప్రసారణే ఉతః - అఞ్ ఇతః ఏతః, అఞ్ ఉతః
ఓతః, ఇత్యాద్యనుప్రవృత్తే తపరత్వేనాసేనాపంచతత్వంముక్తమ్. తత్ర
పర్యుదాసపక్షే అమి పూర్వో న ఘటేత నిత్య ఇతి - అశబ్దస్య అచ్
భిన్నత్వాత్ స్థానిత్వాభావేన నిపాతత్వాచ్చ ప్రగృహ్యత్వాప
త్ - ప్రసజ్యప్రతిషేధాశ్రయణేతు సిధ్యతి తస్య అత్ర ప్రసజ్య
ప్రకృత్యైవ నిపాతాత్ - నచైతాదృశ ప్రయోగో ప్రామాణిక ఇతి వ
క్తుం యుక్తమ్ - ప్రకృతభాష్యస్యైవ ప్రమాణత్వాత్ - అస్యశా

ఆఙ్వర్జితః ప్రగృహ్యసంజ్ఞస్స్యాత్ - ఇవిష్ణురేమ - ఇఇన్ద్రః - ఉఉ మేశః - అనాఙిత్యుక్తేః ఆఙితికారః ప్రగృహ్యనిషేధ - అ ఏవం నుమన్యసే - ఆ ఏవం కిల తత్ - ఙిత్తు న ప్రగృహ్యః - ఆ ఈషదుష్ణం ఓష్ణం - వాక్యస్మరణయోరఙిత్ - అన్యత్ర ఙిదితి విశేషః - ఓత్ ॥ ౧॥౧॥౧౫॥ ఓదన్తో నిపాతః ప్రగృహ్యస్స్యాత్ - అహో ఈశాః.

సంబుద్ధౌ శాకల్యస్యేతావనార్షే ॥౧॥౧॥౧౬॥ సంబుద్ధినిమిత్తక ఓకారో వా ప్రగృహ్యస్స్యాత్ అవైదికే ఇతౌ

భాష్యకారోక్తిరీత్యా త్రిలక్ష్యాదేనదత్రిదత్రిప్రాచాంగ్రన్థానా మధికేనాయుధనం ప్రవృత్తయోర్వ్యావృత్త్యర్థం విశేషస్సాహ్యా హుః॥ అశ్వర్జ ఇతి ॥ ప్రతిషేధస్తు ప్రగృహ్యస్యప్రద ర్శితదృత్తరిమిదం ప్రష్టవ్యమ్ - వజ్యాలికితివజః - వ్యాకరణ వా ప్రర్తిత్వే - వర్జనీయ ఇత్యర్థః - ఆఙ్గ్యవాతీతి యు వన్ ॥ ఆ ఏవం ॥ పూర్వప్రక్రాన్తవాక్యార్థస్య అన్య థాత్వద్యోతకో ఉయమాకారః - పూర్వమిత్థం నావమంస్థా ఇదానీం త్వేవం మన్యస ఇత్యర్థః ॥ ఆ ఏవం కిలేతి ॥ స్మరణ ద్యోతకమాయమాకారః ॥ వాక్యస్మరణయోరిత్యాది॥ అ తాయమాకారః - ఈషదర్థక్రియా యోగమర్యాదాభివ్యాప్తిషు యః ॥ ఏతమాతం ఙితం విద్యాద్వాక్యస్మరణయోరఙిత్ ॥ ఇ తి శాబ్దికానాం ప్రవాదః - అన్యస్య ఙి త్వం త్వర్థసిద్ధమ్ - ఈషదర్థ ఇత్యాది స్త్వకదేశానువాదః - ఏవ ఙ్ఙత్రిఅ ౦ అతఇత్యత్రి సుత్రార్థం వృత్తికారాకార సృ జాత్యవరో ఉనసాకేతి ఛన్దసీతి ప్రవర్తత ఇతిచేత్.

ఓత్ - నిపాత ఇతికిం - దధ్నో - వాయవాయాహి.

సంబుద్ధౌ - ఋషిర్వేదః, తదుక్తత్వాదిపాతాదితే ఆర్షః, తదిత్యాద్యన్తాఙ్గతాయోరశ్ఛ్యశిత ॥ అవైదికే ఇతౌ ॥ సంబుద్ధౌకిమ్ - ఏతావాఇతి - అత్ర ఊరత్రాన్ద్వకల్ప్యమానం - నను ఓదితి సూత్రతఃస్వనిరత్వా తత్వం కృత్వా - ఏతావాతిత్యాదౌ తత్సాతః తానివృ త్వ - భవత్వితి - వటాన్ర - అనాహ్వానమ - బ్రహ్మబన్ధవిత్య

పక్షే - విష్ణ ఇతి విష్ణవితి విష్ణ ఇతి.

ఉఞః ॥౧॥౧॥౧౭॥ ఉఞ ఇతౌ ప్రగృహ్యం వా స్యాత్ ఉ ఇతి వితి - ఊఁ ॥౧॥౧॥౧౮॥ ఉఞ ఇతౌ దీర్ఘోఽనునాసికః ప్ర

ప్రబలిన్.

ఉఞః - నిపాత ఏకాజితి నిత్యం ప్రాప్తే విభాషేయమ్ - శాకల్యస్యేతౌ ప్రగృహ్యమితి చానువర్తతే - తదాహ ॥ ఇతౌ వా ప్రగృహ్యమితి ॥ ఇహ ఉఞః ఊం ఇత్యేకమేవ సూత్రం యోగవిభాగేన వ్యాఖ్యాతమ్ - ఏకసూత్రత్వే తు ఉఞ ఇతౌ ఊం శాకల్యస్యేత్యర్థాత్ ఊమిత్యేకం రూపం శాకల్యమతే సిధ్యతి - అన్యేషాం తు మతే నిత్యం ప్రగృహ్య ఇతి ఉ ఇత్యేకం రూపం సిధ్యతి - వితి తు రూపం తు న సిధ్యత్యేవేతి జ్ఞేయమ్.

ఊం ॥ అనునాసిక ఇతి ॥ తేన అస్మిన్ పక్షే వకారే యరోఽనునాసిక ఇతి వికల్పః - యదితన్నూం ఇతి యదితనూం ఇతి వా ॥ తద్దీర్ఘమిత్యాది ॥ ఏతదర్థమేవాత్రానునాసికగ్రహణమ్ - అన్యథా యరోఽనునాసికో వేత్యావశ్యక్ - యరో ఇవదు ఇత్యేవ వాక్య దిత్యుక్తౌ తు యథాసంఖ్యం ప్రగృహ్యత్వాద్యస్త్యయం తన్నిమిత్తాది సిద్ధావపి ఏతస్మాదౌత్తి న సిధ్యేత్ - కృష్ణైకత్వః జమదగ్నిత్యవిత్యా దినిర్దేశాత్ప్రయోగాతు ప్రతిపత్తిగౌరవమ్ - వస్తుతస్తు యరోను నాసికే ఇత్యేవేత్యైవ సూత్రం తు యత్ర వితథాహుః - ప్రగృహ్యమిత్యనువర్తతే నాదాహ ॥ ప్రగృహ్యశ్చ ॥ ననుదీర్ఘాదేశపక్షే స్వరితత్వం ప్రకృతిభావ సిద్ధేయమనేన ప్రగృహ్యత్వే విధేయ - అత్రాహుః - ప్రగృహ్య ప్రగృహ్యయోర్ద్వయోరాదేశ్యోరాదేశాత్ ప్రగృహ్యదేశే ప్రకృతిభావాదీర్ఘ సిద్ధావపి ప్రగృహ్యాదేశస్యానునాసికో వకారః స్యాత్ స్వరితేనాయ ప్రగృహ్యత్వం ప్రయోజనమ్ - అనేకస్థానత్వే స్వాభావ్యాదుఞ ఇతి ప్రగృహ్యత్వవికల్పే ప్రాప్తే తదర్థం తత్రాద్యంమితి పూర్వోక్తార్థ మేవ ప్రకారాం తదేవాన్యత్వాద్యుక్తః తదుప్రగృహ్యమిత్యనుస్థాని కేవలత్వం స్వీకృత్య ప్రగృహ్యప్రాప్తః ఊం ఇత్యయమాదేశః స్యాత్ ఇతి

గృహ్యశ్చ ఊఁ ఇత్యయమాదేశో వా స్యాత్. ఊఁ ఇతి.

మయ ఉఞో వో వా ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౩౩ ॥ మయః పరస్య ఉఞో వో వా స్యాదచి. కిము ఉక్తమ్. కిమ్వుక్తమ్. వస్యాసిద్ధత్వాన్నానుస్వారః.

ఈదూతౌ చ సప్తమ్యర్థే ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౧౯ ॥ సప్తమ్యర్థే పర్యవసన్నమీదూదన్తం ప్రగృహ్యసంజ్ఞం స్యాత్. సోమో గౌరీ అధిశ్రితః. మామకీ తనూ ఇతి. సుపాం సులుగితి సప్తమ్యా లుక్.

వ్యాఖ్యాయతే తదా దీర్ఘానునాసికోక్తిర్వత్ప్రగృహ్యత్వోక్తిరపి స్వరూపకథనమేవేతి బోధ్యమ్. ఊఁ ఇత్యత్ర యది శాకల్యస్యేతి నాపేక్ష్యతే తదా ప్రగృహ్యస్యోఞో నిత్యమాదేశః స్యాత్ తతశ్చ వితి ఊఁ ఇతి స్వరూపే స్యాతాం తస్మాచ్ఛాకల్యగ్రహణానువృత్త్యా ఆదేశవికల్పసిద్ధౌ త్రీణి రూపాణి సిధ్యన్తీతి కైయటః. తదాహ॥ అయమాదేశో వా స్యాదితి॥ వస్యాసిద్ధత్వాదితి॥ అత ఏవ వేదం వత్వం త్రిపాద్యాం విధీయతే. ప్రకృతిభావమాత్రే బాధనార్థత్వేహి ఇకో యణచీత్యనన్తరం మయ ఉఞో వత్వే వా క్ష్యేత్. యణా చాన్వవర్తయిష్యత.

ఈదూతౌ చ. ఈదూతావితి కిమ్. ప్రియః సూర్యే ప్రియో అగ్నా భవాతి. అగ్నిశబ్దాత్సప్తమ్యాః సుపాం సులుగిత్యాదినా డాదేశః. ఏదకారాన్తః ప్రగృహ్య ఇతి శబ్దప్రయోగస్య నియమితత్వేనాపి పదకాలే ఇతి శబ్దప్రయోగప్రసంగః. న చానిష్ట ఇతి బోధ్యమ్. సప్తమీగ్రహణం కిమ్. ధీతీ మతీ సుష్టుతీ. ధీత్యా మత్యా సుష్టుత్యేతి ప్రాప్తే తృతీయైకవచనస్య పూర్వసవర్ణ ఈకారః. తతో కస్య వర్ణదీర్ఘ ఇత్యేకాదేశః. నత్వత్ర సుపాం సులుగితి లుక్. ప్రత్యయలక్షణాప్రవృత్తేః॥ సోమో గౌరీ ఇతి॥ వారప్రమీ అత్ర యయా ఆ సక్త ఇత్యాద్యుదాహరణే సత్యపి ఈకారాన్తస్య లౌకికోదాహరణాభావాదృగ్రూపమపి వేద ఏవోదాహరణముక్తమ్॥ మామకీ తనూ ఇతి॥ యద్యత్ర వ్యాసంహితాయాం ప్రగృహ్యప్రయోజనం నాస్తి తథాపి మామకీ ఇతి తనూ ఇతి చ పదకాలే దస్త్యేవ. స్వాయాన్తనూః బుద్ధిరామనాథ

లుక్ - అత్ర గ్రహణం కిమ్ - వృత్తాన్ వర్ణాన్తరోపసఙ్ఖ్యానే స్తూ భూత్ - వాహ్యమశ్వః - వాన్యశ్వః॥

అణోऽప్రగృహ్యస్యానునాసికః॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౫౭ ॥ అప్రగృహ్యస్యాణోऽవసానే నునాసికో వా స్యాత్ - దధిఁ దధి - మధుఁ మధు - అప్రగృహ్యస్యేతి కిమ్ అగ్నీ -

---

మానా మిత్యత్రైతు సంహితా నాతి వ్యస్తి తథాపి యుత్య తఇతి హాక్షిత ప్రకృతిభావ నాప్యత్ర్యర్థం ఛందసి యూపా స్తరస్యాపాద యతు మితక్యాత్వాదితి బోధ్యమ్ ॥ సర్వాయాస్య లుగితి ॥ యదిధితాత్యతా ఏవ విభక్తేః పూర్వస్య సవర్ణస్యేతే సవర్ణదీర్ఘః ఏకాదేశ ఇతి వ్యాఖ్యేయోऽతః తదా ఏకాదేశం బాధిత్వా నిత్యత్వాదాఙ్గత్వాచ్చ అణ్ణ న్యాయే త్యాట్ చేరానుత స్యాదితి భావః ॥ అథ గ్రహణం కిము వా వృత్తశ్వ ఇత్యాత్ర ఏవ పిసత్త్వమ్యర్థోऽన్యస్య వేతినార్థోऽర్థగ్రహణే కృతే ప్రతిర్జ్ఞే ॥ అర్థా స్తరోపసంఖ్యానే ఇతి ॥ వాహ్యశ్వ ఇత్యత్ర యా వాహశబ్దః సమ వాద్యధికరణ ఏవ ప్రవృత్త ఉప సంక్రాన్తః సోऽమాకారస్యత్ర గారీశబ్దస్య ప్రవృత్యర్థః మాత్రే పర్యవసన్నః సముదాయధికర ణేऽప్రవృత్తః ప్రవృత్త్యుగాదితి భేదః.

అణోऽప్రగృహ్యస్య - అణఇతి కిమ్ - కర్తృ హర్తృ -

అచ్ సన్ధిఃతి ॥ కుత్వం కుత్రేనచ్ స్పష్ట ప్రీతి ఏచా త్వ త్వమ్ - అతఏవానుస్వారస్యాఖ్యప్రాదిత్యాది నిర్దేశోऽపి పుష్య పుష్మః.

ఇతి స్వరసంధిః.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

స్యాపి గ్రహణాత్ ఋత్వక్రమసక్తౌ నిషేధాయ హలశ్చకః - ఏ
వంచ తోర్లితి లశబ్దేన లకారస్యాపి గ్రహణాద్విద్వాల్లిఖతీత్యా
దిసిధ్యతి- నచ నిమిత్తకార్యిణోర్యథా సంఖ్యనియమసత్వాల్లత
తుల్యత్వాత్తైనైవచాథసంక్త్యే తథముక్తార్థదర్శ [illegible] వదితి
వాచ్యమ్ - లశబ్దేన లకారగ్రహణసిద్ధౌ యథా సంఖ్యనిష్ప
త్తిరపినన్నా లసిరయే ఋలయోర్మాఇతి బాధకాభావాత్ - నా
పితుల్యాస్యమిత్యత్ర యత్కించిత్ స్థానతుల్యత్వవివక్షాయాం
వర్గేషు తథ్యాపివర్ణాః పరస్పరసవర్ణా భవేయురిత్యత్రాదా
హరణే ఋత్వర్ణసక్తాదిత్యారభ్య అశక్యత్వా ఇత్యేతత్ జ్ఞాప
కాశ్రయణం కర్తవ్యమితి వాచ్యమ్- తథాచ నటితతఖణానాం
పరస్పరసావర్ణ్యప్రయుక్తత్వం నయసీత్యాదౌ అనుస్వారస్య
యయిపరసవర్ణః వా పదాన్తస్యేత్యనుస్వారస్య ఖాదయోఽపి
స్యుః - తాల్వాదిస్థానసామ్యాభావేఽపి నాసికారూపస్యైక
త్వాత్కించిత్ స్థానస్య తుల్యత్వాత్ - నాపితుల్యాస్య సూత్రస్యా
స్యం యద్యస్య తత్తత్సవర్ణమితి సవర్ణసంజ్ఞాసూత్రార్థః
ఇతివ్యాఖ్యాయతాం, ఖాదీనాం పరస్పరసావర్ణ్యం న భవేత్ -
తేషాం నాసికాస్థానసామ్యేఽపి తాల్వాదిస్థానసామ్యాభావేన
న్యూనస్థానకత్వాత్ - తతశ్చ త్వం నయసీత్యాదౌ నాతిప్ర
సఙ్గః- స్వవర్గాద్యైస్సహైవ ఖాదీనాం సావర్ణ్యం స్యాదతం నా
సికాస్థానాధిక్యేఽపి తతన్యూనస్థానకత్వాత్తేషామితి విద్వా
ల్లిఖతీత్యాదిసిధ్యతి- తర్గాద్యానాం తు నాసికాస్థానాభావేన
న్యూనస్థానకత్వాత్ప్రత్యమేన సావర్ణ్యాభావేఽపి నతుతితిదా
పరాశ్రయణం వినైవ ఇష్టసిద్ధిరితి హాగాం ఏహీత్యాదౌ సవ
[illegible] స్థానపత్తెరంగే సవర్ణ ఇతి శాకలప్రత్యభావానా [illegible] తేశ్చ-
ఇకారాన్యూనస్థానకత్వేన తత్సవర్ణత్వాదకారస్య—న్య
రాణామూష్మణాం చైవ వివృతం కరణం స్మృతమ్ । తేభ్యోఽపి వివృ
తా [illegible] ఆచారతోఽపితేతి వచనాత్ప్రయత్నభేదేన
సావర్ణ్యాభావమభ్యుపగమ్య [illegible] నిష్టవారణేపితత్వస్య తస్య
ప్రమిత్యత్ర తోర్లితి పరసవర్ణవిధానాద లకారస్య [illegible] పత్తేః

వకారస్యోష్ఠస్థానాధిక్యేపి దన్తస్థానసామ్యేన లకారాణామన్యేన
స్థానకత్వాత్ - యద్యపి వకారస్య దన్త్యోష్ఠమితి సమాహారద్వన్ద్వ
త్వాదోష్ఠస్థానదన్తస్థానభిన్నమేవ దన్త్యోష్ఠస్థానమితి వకారస్య
లకారసావర్ణ్యశఙ్కైవ నాస్తీత్యాదౌ నాతిప్రసఙ్గ ఇతి బ్రూ
మః, తథాపి - లుగ్వా దన్త్యోష్ఠాద్యేనా వస్త్యేకత్ర సిద్ధే యమాసో
యోశ్చిత్యుల్ల్క్తః అదన్త్యోష్ఠస్య తన్నిపాత్యేత్, కింతు అదన్త
త్యోష్ఠాదేవస్యాత్ - తథాపి పూర్వత్ర సిద్ధమిత్యాదౌ సిద్ధియ
మానయోర్దోష్ఠపూర్వస్యేత్యుక్తం తస్యార్థ ఇత్యాదౌ నస్యా
త్ ఉక్తరీత్యా వకారస్యాప్యత్వా భావాత్ - సవర్ణస్యాప్యత్ర
త్యేవ న్యత్వేచ సతి సేక్ష్యతి వచసలక్షణ ప్రత్యాహారాణాం
పృథక్గ్రహణం వ్యర్థం స్యాత్ తేషాముపదేశ్యత్వ సాదిత్యాదితి
ప్రయత్నవ్యమ్ - దన్త్యః కేవలదన్త్యోష్ఠ దన్త్యోష్ఠావపీత్యా
దేః మూలపద వత్యాఖ్యాతాత్ - యువపాణినీయశిక్షాయాం
యమానుస్వారయోర్నాసికాస్థానస్య కథనాదన్యేషాం స్థా
నం నాసికా నభవతి కిం త్వనునాసికత్వం గుణ ఏవ నాసికాన్యా
పారణోచ్చార్యత్వానితి నాసికాస్థానస్య కథనేత్వ
కారాదీనామపృక్తరీత్యా నాసికాస్థానమితి స్థానరూపతా తే
షాం తదకథనాన్వయాచ్ఛతి తివతన్త్ర, తేషామపి కర్తా తథా
ప్రయోగం వినై వేష్టసిద్ధిః - అన్యేత్వకారాదీనాం నాసికయాప్య
త్వేనానుచ్చారణాత్ అనునాసికత్వం గుణః, తత్త్వమానిత్వాత్
రిత్యాదిలక్షణలక్షతత్వాత్ - ఞమఙణనానాం త్వనునాసికత్వం
నాసైతిశస్త్యద్వైతయా నాసికయోచ్చారణాదితి నగుణః - కింతు
యమానుస్వారయోరివ స్థానమేవ నాసికేతి, స్థానరూపతా ఞ
మఙణనానాం నాసికాశిత్యుక్తం, తస్యాకారాదీనాం నాసికా
పేతిం యత్తూక్తం తులాస్యప్రయత్నం సవర్ణమిత్యాద్యాస్య
యాం తస్యాపిత్యాద్యో రితిపకారస్యకార స్వీకర్త్ర
[illegible] తాతారకః - తాలిక్యతాలుకారస్య యోనిదేశ ఇతిస్యేక్య
త్యలకారస్యయోః లకారాంతర సత్వాన్ ఇతి వాక్యార్థయో
ముక్తాదోషాదిసక్తాంత్యాయః.

[illegible] ॥౧౮॥ [illegible] అనాదినిలయ [illegible]

[illegible]

టీక:

[illegible]

[illegible]

[illegible]

తోర్లి ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౬౦॥ తవర్గస్య లకారే పరే పరసవర్ణః ॥ [illegible] విద్వాఁల్లిఖతి - నకారస్యానునాసికో లకారః.

ఉదఃస్థాస్తమ్భోః పూర్వస్య ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౬౧ ॥ ఉదః పరయోః స్థాస్తమ్భోః పూర్వసవర్ణః స్యాత్ [illegible] ఉత్థానమ్ [illegible] [illegible]

[illegible]

ఝయో [illegible]

[illegible]

ఉదస్థాం అనుస్వారస్య యయి పరసవర్ణః [illegible] [illegible] ఇత్యాదిషు [illegible] పూర్వసవర్ణస్యాప్రవృత్తి ॥.

శశ్ఛోఽటి || ౮ || ౪ || ౬౩ || ఝయ ఉత్తరస్య శస్య ఛో వా స్యాదటి - దస్య శ్చుత్వేన జకారే కృతే - ఖరి చ || ౮ || ౪ || ౫౫ || ఖరి ఝలాం చర్త్వం స్యాదితి జకారస్య చకారః - తచ్ఛివః - తచ్శివః || ఛత్వమమీతి వాచ్యమ్ - తచ్ఛ్లోకేన - తచ్ శ్లోకేన - అమీతి కిమ్ - వాక్ శ్చ్యోతతి.

మోఽనుస్వారః || ౮ || ౩ || ౨౩ || మాన్తస్య పదస్యానుస్వారః స్యాద్ధలి - అలోఽన్త్యస్య - హరిం వన్దే - పదస్యేతి కిమ్ - గమ్యతే.

నశ్చాపదాన్తస్య ఝలి || ౮ || ౩ || ౨౪ || నస్య మస్య చాపదాన్తస్య ఝల్యనుస్వారః స్యాత్ - యశాంసి - ఆక్రంస్యతే - ఝలీతి కిమ్ - మన్యతే.

అనుస్వారస్య యయి పరసవర్ణః || ౮ || ౪ || ౫౮ || అను

శశ్ఛోఽటి - ఇహాపదాన్తాదిత్యనువర్త్య పదాన్తాద్ఝయ ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ - తేనేహ - మధ్వశ్చ్యోతం స్యాదిత్యేవ ర్త్యమ్ - విశ్వారాధ్యప్రపేరాణాదికః శః॥ ఛత్వమమీతి॥ శశ్ఛోటీతి సూత్రం శశ్ఛోఽమీతి పఠనీయమిత్యర్థః॥ తచ్ఛ్లోకేనేతి॥ తచ్ఛ్లోకేనేతి ప్రయోగాద్యనేకార్థ వ్యమ్.

మోను - హలీత్యనువర్తతే - పదస్యేతి చ - తథా చ॥ మాన్తస్యేత్యాది॥ హలీతి కిమ్ - త్వమత్ర - కిమత్ర.

నశ్చాపదాన్తస్య - అపదాన్తస్యేతి - రాజన్ పాహి॥ ఆక్రంస్యత ఇతి॥ ఆఙ ఉద్గమన ఇతి తఙ్ - స్నుక్రమోరితి నేట్.

అనుస్వారస్య - అత్రయయీతి స్పష్టార్థమ్ - అపి చ అనుస్వారాభావాత్ - శరి తు పరసవర్ణాననుస్వారాన్తర తభా సభవతీతి పక్షాంతరధ్వనేత్యత్రవదంశ నమిత్యాదావపి పరసవర్ణ నిత్యప్రవృత్తిః - అత్రపదన్తు - మహద్విత్యర్థమాత్ర కాం విప్ర తం స్వరాణామితి భాష్యమతే యయీత్యస్య పాఠాస్తద్వం - హూరాణ్యాకమతేర ణాకస్య ఉత - అన్యథా దంశ నమిత్యాదా వనుస్వారాన్తరతమః పరసవర్ణోఽనునాసిక మకారః స్యాదితి రకారాగమాన్నస్య తేషామర్ద్ధ్యస్యన త్వాప్ - తథా కుంఠంశ తే

స్వారస్య యయి పరే పరసవర్ణః స్యాత్ - అఙ్కితః - అఞ్చితః - కుణ్ఠితః - శాన్తః - గుమ్ఫితః.

కుర్వన్తీత్యత్ర ణత్వే ప్రాప్తే తస్యాసిద్ధత్వాదనుస్వారే పరసవర్ణే తస్యాసిద్ధత్వాన్న ణత్వమ్.

వా పదాన్తస్య ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౫౯ ॥ పదాన్తస్యానుస్వారస్య యయి పరే పరసవర్ణో వా స్యాత్ - త్వఙ్కరోషి - త్వం కరోషి - సంయ్యన్తా సంయన్తా - సంవ్వత్సరః సంవత్సరః - యల్లోకం యంలోకమ్ - అనుస్వారస్య పక్షే అనునాసికా యవలాః.

మో రాజి సమః క్వౌ ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౨౫ ॥ క్విబన్తే రాజతౌ పరే సమో మస్య మ ఏవ స్యాత్ - సమ్రాట్.

హే మపరే వా ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౨౬ ॥ మపరే హకారే పరే

ఇత్యాద్యావనుస్వారస్య పాఠకానాం తస్యేతి స్యాదితి॥ అఙ్కిత ఇతి॥ అకి లక్షణే ఇతి చురాదిణ్యన్తాత్ క్తః - నిష్ఠాయాం సేటీతి ణిలోపః - పరసవర్ణః - అకి లక్షణ ఇత్యస్మాద్వా క్తః। నుమ్యనుస్వారః॥ అఞ్చిత ఇతి॥ అఞ్చేః పూజాయామితి నిష్ఠాయామిట్ - నాఞ్చేః పూజాయామితి నలోపనిషేధః॥ కుణ్ఠిత ఇతి॥ కుఠి ప్రతిఘాతే క్తః - నుమనుస్వారే పరసవర్ణే ణకారః॥ శాన్త ఇతి॥ శము ఉపశమే క్తః - వాదాన్తశాన్తేతి నిపాతనాదిడభావః - అనునాసికస్య క్విఝలోరితి దీర్ఘః - మస్య అనుస్వారే పరసవర్ణే నకారః॥ గుమ్ఫిత ఇతి॥ గుమ్ఫ గ్రన్థే - క్తః - నుమనుస్వారే పరసవర్ణే మః.

మో రాజి సమః క్వౌ - రాజతౌ కిమ్ - సంయత్ - సమ ఇతి కిమ్ - ఇదంరాట్ - క్వావితి కిమ్ - సంరాజితుమ్ - సంరాజకమ్. మకారస్య మకారవచనమనుస్వారనివృత్త్యర్థమ్ - తథా చ॥ మ ఏవ స్యాదితి॥ సమ్రాడితి॥ రాజృ దీప్తౌ - సమ్పూర్వాత్ తస్మాత్ సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్ - వ్రశ్చాదినా షత్వం - జశ్త్వచర్త్వే.

హే మపరే వా - మపరే ఇతి బహువ్రీహిః.

మస్య మ ఏవ స్యాద్వా - కిమ్హ్మలయతి - కిం హ్మలయతి.

యవలపరే యవలా వేతి వక్తవ్యం ॥ (వా) యథాసంఖ్యమనుదేశస్సమానామ్ ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ౧౦ ॥ సమసంబన్ధీ విధిర్యథాసంఖ్యం స్యాత్ - కియ్ హ్యః - కిం హ్యః - కివ్ హ్వలయతి - కిం హ్వలయతి - కిల్ హ్లాదయతి - కిం హ్లాదయతి

నపరే నః ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౨౭ ॥ నపరే హకారే పరే మస్య నో వా స్యాత్ - కిన్ హ్నుతే - కిం హ్నుతే.

ఙ్ణోః కుక్టుక్ శరి ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౨౮ ॥ ఙకారణకారయోః కుక్టుకావాగమౌ వా స్తః శరి ॥ చయో ద్వితీయాః శరి పౌష్కరసాదే

- యవ [illegible] యవలపరః [illegible] వా [illegible] యవలా [illegible].

యథాసంఖ్యమనుదేశస్సమా - అనుదిష్ట ఇత్యనుదేశః [illegible] సమానామితి [illegible] షష్ఠీ - తథా చ ॥ సమసంబన్ధీ విధిరితి ॥ సమశబ్దేన [illegible] మితి [illegible] తథా హి [illegible] సమానాం విధా [illegible] అనువాద [illegible] యథాసంఖ్యతా [illegible] సమానామితి [illegible] యథా స్యాత్.

నపరే - [illegible] అనువ [illegible] నపరే హకార ఇతి ॥

శ్లో. ॥ చయో ద్వితీయాః ॥ [illegible] చయో ద్వితీయా ఇతి [illegible] పౌష్కరసాదేరితి [illegible] చయో ద్వితీయా ఇత్యస్య [illegible] పౌష్కరసాదేః

[illegible] ॥ షాణ్ణవతిః - షణ్ణవతిః - షాణ్ణవ
తిః - [illegible] - షణ్ణగరీ - షణ్
ణగరీ - [illegible].

[illegible] ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౪౯ ॥ [illegible]
[illegible] - [illegible].

[illegible] ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౩౦ ॥ [illegible]
[illegible] - [illegible].

[illegible]

[illegible]

శితుక్ ॥ ౮॥ ౩॥ ౩౧॥ నస్య పదాన్తస్య శే పరే తుగ్వా స్యాత్ - శశ్ఛోఽటీతి ఛత్వవికల్పః - పక్షే ఝరో ఝరీతి చకారలోపః - సఞ్ఛమ్భుః - సఞ్చ్ఛమ్భుః - సఞ్చ్శమ్భుః - సఞ్శమ్భుః

ఞ్ఛౌ ఞ్చ్ఛౌ ఞ్చ్శౌ ఞ్శావితి చతుష్టయమ్।
రూపాణామిహ తుక్ఛత్వచలోపానాం వికల్పనాత్ ॥ ౧॥

ఙమో హ్రస్వాదచి ఙముణ్ నిత్యమ్ ॥ ౮॥ ౩॥ ౩౨॥ హ్రస్వాత్పరో యో ఙమ్ తదన్తం యత్పదం తస్మాత్పరస్యాచో నిత్యం ఙము

శితుక్ - శీతి సప్తమీ పూర్వత్రాసిద్ధాయా నఇతి ష ష్ఠ్యన్తః పష్ఠ్యన్తం కల్ప్యత ఇత్యాహ ॥ నస్యేతి ॥ చకారలోపఇతి ॥ ఝరోఝరీత్యత్ర సవర్ణగ్రహణసామర్థ్యాద్యథాసంఖ్యం నేతివర్తత ఇతి భావః ॥ సఞ్ఛమ్భురితి ॥ ఇహ ఛత్వతుగ్విధిర్ద్విత్వమిత్యనచ్చీతి రూపం నాశఙ్క్యం ఛత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ ॥ చతుష్టయమితి ॥ అత్రతు కశ్చిత్ చకారద్వితీయా ఇతి చఛేచ స్యఛత్వే శస్యాపి ఛత్వవికల్పాత్ సఞ్ఛ్ఛమ్భుః సఞ్ఛ్శమ్భురితి రూపద్వయమధికమ్ప్యాహ - సచ శస్యఛత్వేఛే శర్పరత్వాభావాత్ చకారద్వితీయా ఇతిచస్యఛో నాతి శఙ్క్యం శశ్ఛోటీతి ఛత్వస్యాసిద్ధత్వాదిత్యాహుః.

ఙమో హ్రస్వాత్ - ఙమ్ ప్రత్యాహారః - సంజ్ఞాయాం చ తదంతస్యం సామర్థ్యాత్సంజ్ఞిత్వం పదస్యేతి - తేన యథా సంఖ్యం ఙుట్ ణుట్ నుటః ప్రవర్తన్తే - నిత్యగ్రహణం విస్పష్టార్థమ్ - హ్రస్వాత్ ఇతి పఞ్చమ్యన్తమితి వికల్పస్య యస్య మధ్యేపాఠాదనిత్యత్వలాభాత్ - సర్వానిత్యగ్రహణాభావే హ్రస్వాదిత్యగ్రహణమత్రానువృత్తౌ పక్షేప్యనుపదర్తతే నవేతి శఙ్కా స్యాదితి చేత్ప్రత్యక్షం - అతఏవ విస్పష్టార్థమిత్యుక్తం, నచానిత్యర్థమితి ॥ తస్మాత్పరస్యాచ ఇతి ॥ నచాఙమఇత్య స్య కస్యచిత్ అధికారశాస్త్రస్యానుపన్న ఏవ విధేయతాం గతోఽపి ఇతి చేత్ - మైవమ్ - తథాహి - ప్రత్యేకమన్వయేన ప్రత్యేకం పూర్వాన్వయః పాఠాదిత్యనిష్టం ప్రసజ్యేత - ఙమన్తస్యాఙముట్

తాగమస్స్యాత్ - ప్రత్యాహారా - ముగక్షిణః - సన్న యమ్యతః.

సమస్సుటి ॥ ౮ । ౩ ॥ ౫ ॥ సమో రుస్స్యాత్సుటి - అలోఽన్త్య

స్యేత్యస్య ॥ అత్రానునాసికః పూర్వస్య తు వా ॥ ౮ ॥ ౩ । ౨ ॥ అ

త్ర రుప్రకరణే రోః పూర్వస్యానునాసికో వా స్యాత్ ॥ అనునాసికా

న్యతిష్ఠై యథాశ్రుతత్వేన వ్యాఖ్యానేఽపి తుల్యన్యాయత్వాత్ ఇత్యత్రా త్యర్థం ప్రకృతోపయోగి వదాన్త న్యతినిషేధా త్రిపృత్తిః - యద్యపి బహిరఙ్గపరిభాషయా సముద్వ్యర్థత్వసిద్ధత్వాదిష్టం సిధ్యతి, తథాపి యథోక్తార్థ పక్షే త్రిపాదిత్వేన త్వఙ్గ బహిరఙ్గపరిభాషాయా అప్రవృత్తేః ప్రకృతత ఏవ తత్సమతి యథోక్తవ్యాఖ్యానమేవ సాధ్వితిదిక్ ॥ ముగక్షిణ ఇతి ॥ తల్లోపానస్థానివత్ - పూర్వత్రాసిద్ధత్వాత్ - సమ పరమపత్త్రినావిశాయ్యాకస్త్ర త్యర్థి విశక్త్యాప శాన్యస్సుట్ స్యాదితి చేన్న - ఉత్తరపదత్వే చాపదాదివిధావితి ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధాత్ - అత ఏవ పరమవాచా పరమగోదుహా పరమమధ్విహావిశ్యాదౌ కుత్వధత్వఘత్వాదీనిన త్రాపి ఉక్తిః పదమిత్యతః పదమిత్యనువర్త్య అట్యాదిః పదస్యేతి వ్యాఖ్యానాన్న ముణ్డాద్యుక్తమ్ - తదనేనప్రత్యుక్తమ్ - ఇత్థం చ నానుపయత్త్వం ఇతి వాక్యం తు సూత్రేణరణ తేనాప్యనువర్త్యత్వాత్.

అత్రానునాసికః - అయమధికారో విధిర్వేతి సన్దేహే యమ్ - ఆద్య అత్రగ్రహణమనర్థకమ్ - అధికారాదేవరుప్రకరణలాభాత్ - మతజ్ఞస్యాధికార పక్షే సర స్త్రాతాప్రత్యయః పూర్వస్య కార్యవిశేషద్యోతనార్థః - మరస్య నిత్యం రుత్వం, పూర్వస్యతు వానునాసిక ఇతి, విధి పక్షేత్వర్థః - వాక్యభేదం స్పష్టార్థమ్ - అనునాసికాత్పర ఇతి పూర్వతాప్యనిర్దేశః సమం విపక్షం వినానునాసికత్వం విహాయేత్యనునాసికాభావపక్షః ప్రవృత్తి - ఇదమనత్వసయుతం మతేతి తద్వారసూత్రే రోః పూర్వస్యానునాసికః స్యాదిత్యేవోక్తమ్ ॥ రోః పూర్వస్యేతి ॥ సమ్ మతాంతరే సమస్యాపి - అత్ర రుప్రకరణే యావధిక్రతః పూర్వస్యేతి నియమాత్ప్రత్యర్థః - ఏవం రోః పూర్వస్మాత్పర ఇత్యప్యాపి రుప్రకరణే యావధిక్రతః పూర్వస్మాత్పర ఇత్యర్థో బోధ్యః.

[illegible] ఉపసర్గస్య [illegible] ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ అనుస్వారస్య [illegible]
పూర్వస్మాత్ [illegible] అనుస్వారాగమస్య [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ విసర్జనీయస్య సః ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ [illegible] ॥ విసర్గస్య [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] - [illegible] -
[illegible] - [illegible]
[illegible] అనుస్వారానునాసిక [illegible]
[illegible]
[illegible] అనుస్వార [illegible]
[illegible]

అనునాసిక [illegible]
[illegible] అనునాసిక [illegible] - [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ [illegible] సంహితా [illegible]
[illegible]
[illegible] అనునాసిక [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ అనుస్వార [illegible]
[illegible]
[illegible]

విసర్జనీ [illegible]
[illegible] అనుస్వార [illegible]

సంహితా [illegible] - అను
స్వార [illegible] అను
స్వార [illegible]
[illegible] ॥ అనుస్వార [illegible] ॥ [illegible]
[illegible]

సంఖ్యాతత్వేనానుస్వారస్యాప్యత్వప్రాప్త్ - అనునాసికవతాం
త్రయాణాం యరః యణ ఇతి ద్విత్వేషట్ - అనుస్వారవతాం
మనుస్వారస్యాపి ద్విత్వే త్ర్యాణామ - ఏవం షట్ తకారాణాం తకార
స్యద్విత్వే వచనాన్తరేణ పునర్ద్విర్భావేతు, ఏకతద్విత్వత్రిత
మితి తకారః తత్ప్రాకత్ - అణోఽనునాసికత్వే అష్టోత్తరశతమ్.

పుమః ఖయ్యమ్పరే॥ ౮॥ ౩॥ ౬॥ పుంశబ్దస్యరుస్స్యా
దమ్పరే ఖయి - త్వత్పత్తి పక్షే అవ్రిత్యయస్యేతి షత్వే పర్యు
దాసాద్ ద్వికస్తేవ మాః ప్రాప్తా, ఉత్పత్తి పక్షే తు షత్వే ప్రా
ప్తే సంపుంకానామితి సః - పుँస్కోకిలః - పుంస్కోకిలః -
పుँస్పుత్రః - పుంస్పుత్రః - అమ్పరఇతికిమ్ - పుంక్షీరమ్
ఖయిత్యుక్తిం - పుందాసః॥ ఖ్యాఞాదేశేన॥ పుంఖ్యానమ్.

నశ్ఛవ్యప్రశాన్ ॥ ౮॥ ౩॥ ౭॥ అమ్పరేఛవినకారా
న్తస్యపదస్య రుస్స్యాత్ - నతు ప్రశాన్శబ్దస్య - విసర్గః - స

ఇణః పరస్యౌషత్వం స్యాదితిభావః ॥ అచ్ప్రాగితి ॥ నచైవం హా
రిః కరోతీత్యాదౌ యణాది వ్రిసఙ్గః-త్రిపాదీస్థ
త్వేన విసర్గాదీనా మసిద్ధత్వాత్ ॥ అనుస్వారస్యాపిద్విత్వమి
తి ॥ అణిశబ్దాత్పరకారస్య॥ వచనాన్తరేణేతి॥ అచోరహాభ్యా
మితి కృతేపియణోమయ ఇతి భవత్యేవేతిభావః.

పుమః ఖయి- పుంశబ్దం యోగాన్తలోపే ఏవఃస్థభా
గస్య ఇదమనుకరణమ్- అమ్పరఇతిబహువ్రీహిః॥ పర్యుదాసా
దితి॥ ఇకుహుపదస్యేతిషత్వవిధాయకే సూత్రే ఇ ? వః

॥ఖ్యాఞాదేశేనతి॥ చక్షిఙః ఖ్యాఞిత్యనేన్ఖ్యాదిరయమా
దేశః- అసిద్ధకాణ్డే ఇత్యనన్తరం కస్యరూపేతి స్థితమితి
మ్యేతి- ఏవంచ యత్వస్యాసిద్ధత్వా అమ్పరత్వాభావాత్ పు
మఃఖయీతిరుత్వం నేత్యర్థః॥ పుంఖ్యానమితి॥ చక్షిఙో ల్యుట్యే
తిల్యుట్ -ఖ్యాఞాదేశః-ననుఆదేశఇహాపూర్వభః-నగ్న స్యతిరు
.ధః; అ నన యోః ర్కృతివార్తికాదితి చేత్ - సత్యమ్-బహులంతన్త్ర
స్య వధక గాత్రివచనాల రాత్వర్థమితివార్తికేబహులగ్రహణా
త్సమాధానమ్-ఏతత్సర్వమామనోరమాయామనుసన్ధేయమ్॥

త్వమ్-స్వత్వమ్-శార్ఙ్గిం-శ్ఛన్ధి-శార్ఙ్గిం-శ్ఛన్ధి చక్రింస్త్రాయస్వ-చక్రింస్త్రాయస్వ-పదస్యేతిమ్-కాన్ - అణ్ పరేకిమ్-పున స్పురుః-స్పురుః ఖడ్గ సుప్తిః- అత్ర శాన్ద్రమ్- ద్వితీయో సోతి.

నమస్పు ౮ ॥ ౩ ॥ ౧౦ ॥ నాని త్యస్యరుసాప్తి కా కారపర। కుప్వోః≍క≍పౌ చ ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౩౭ ॥ కవర్గే పవర్గే చ పర్ణిని ఖరి చ క్రమాద్విసర్జనీయస్య క్రమా జ్జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయౌ స్తః- చాద్విసర్గః- రేఫస్య నా పాత్రిప్త్యాయేన విసర్జనీయ స్య ఇత్యస్మి తా వాదశః న తుశర్పరే విసర్జనీయ ఇత్యస్య- కే వచానః ఉమిత్యాదౌ విసర్గ ఏవ-నృ≍కాహి-నృ≍గపాహి-నౄ≍పాహి-నృః పాహి- నౄ≍స్పాహి.

కానామ్రేడితే ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧౨ ॥ కాన నకారస్య రు స్స్యాదామ్రేడితే పరే। నస్పుటోర్ట్రా మితి సః॥ యద్వా॥ కస్తాది

॥తా్రయస్వతి॥ త్రైత్రిక్ కాలనే- లోపశ్చాస్యాన్యాదశః ॥ పరికాని॥ పతిశ్యా చ్ఛాత్యతేః క్విప్- అనుస్వారస్యతి ది ర్ఘః- మో నూ ఖాతోంఠిన- త్వాస్యసిద్ధత్వాన్న లోపాన.

నృ≍స్పి-ఉకారోపరి అకారఉచ్చారణార్థః- తేన నృః పునాతీ త్యాదిసిద్ధమ్-ఉభయథర్క్షుత్వః ఉభయథత్వసూత్రే ర్వికల్పః ఫలితఇత్యాశయో నానా॥ రుస్యాన్నిత్యే॥

కుప్వోః≍క- అత్రిసూత్రే కుప్వోరితి రేఫస్య విసర్గః- జిహ్వామూలీయస్య ఖర్పరే-ఖర్పరే శరితి విసర్గ స్యాస్యలోపః- జిహ్వామూలీయస్య శర్పరే - వాశరీతి విసర్జనీయస్య విసర్గ ఏవవా- అ రేఫ యోః కకారోచ్చారణార్థా॥ చాద్విసర్గ ఇతి॥ పూర్వా ద్విచాద్వికల్ప ఇత్యుక్తమ్- తత్రసి - కపాభ్యాం యుక్తే విసర్జనీయస్య సత్వప్రసక్తౌ

కానామ్రేడితే-కాన్ కానితి వాక్యే ఆమ్రేడితత్వపాఠం యస్త్రిరుక్తిస్తత్రైకయథా కాన్ - ఇహ యూయమ్ - కాన్ కాన్ పశ్యసీతి - అత్రి ఏకః శంకర్యః ప్రశ్నే-ద్వితీయః క్షేపే. కాన్ కాన్ పశ్యసీత్యర్థః - కాన్ కాన్ క్రియాభావా చేఃఅపి నచ్చంనిత్యత్వాదశ్యోనానా ॥ యద్వా॥ సం పుంసో

సూ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౪౮ ॥ ఏభ్య ఉత్తరస్య శస్య ఛో వా స్యాత్ ॥
అన్యతరస్యామనుకర్షః - వ్యవస్థితవిభాషా వాచః - తచ్ఛివః - తచ్ఛం
స్థానే తచ్ఛ్లోకేన - తచ్ఛ్రుతః - సర్వత్ర ఛత్వం - తచ్ఛమతి - అఛి
అత్వం గతేయమ్॥

సంహితాయామ్॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౭౨ ॥ ఇత్యధికృత్య॥ ఛే చ॥
౬ ॥ ౧ ॥ ౭౩ ॥ హ్రస్వస్య ఛే పరే తుగాగమః స్యాత్ సంహి
తాయామ్॥ చుత్వస్యాసిద్ధత్వాజ్జశ్త్వేన దః। తస్య చర్త్వేన తః। తస్యాసిద్ధత్వా
ద్ధశ్చుత్వం న। శివచ్ఛాయా। శివచ్ఛాయా.
ఆఙ్మాఙోశ్చ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౭౪ ॥ ఏతయోః ఛే పరే తుక్ స్యాత్ -

స్తువార్తికేనైవ సత్వమ్ - శసాదిషు పంక్తిషు, సంజ్ఞరిత్యతి,
పుంస్కోకిలః, పుంస్కామః, ఇత్యాదిబహులాపాఠేషు తత్త
వాత్ - శసాదిషు పశుపుష్పానితి పఠిత్వా పర్యవసితార్థ
తం త్వక్తుమశక్యమ్ - పుంస్కోకిల ఇత్యాదావపి పరత్వేన విస
ర్గస్య సత్వప్రసక్తాత్ - కింతు శానస్యాగమస్య కుప్రకా
రాంతార్తికేత్యక్తుం శక్యమిత్యన్యే.

శసాదిషు చ॥ అత్ర సోఽపదాదావిత్యతస్య ఇతి అనుక్త
ఇతి సూత్రం చానువర్తతే- తదాహ॥ ఏభ్య ఉత్తరస్యేత్యాది॥
॥ తచ్ఛుత ఇతి॥ కుతః కుత ఆగత ఇత్యర్థే అవ్యయా
త్త్యప్ ప్రాప్తే గమనార్థాదపి త్యప్ - అవ్యయాత్
తయాత్ ఇతి పక్షే యాదేశాత్ లోపః.

॥ సర్వత్ర ఛత్వమితి॥ సర్వం సమాన ఇత్యేవసిద్ధం ఇహాప్య
స్యప్రయోజనమసౌ సేవ్యత్వాదిహాపి సత్వాత్ ఇత్యాది
స్యతి.

॥ సంహితాయామిత్యధికృత్యేతి॥ ఏతచ్చ ఇతోఽయనత్
త్యస్త్రైవ పర్యన్తమపి తు ఆర్యాయానురోధనాదేరిక్తమ్.

ఛే చ - ఛకారే పరే తకార ఉచ్చారణార్థః - పదాన్తాత్పదా
న్తస్య స్వరాత్ - తేన చ్ఛాయామిత్యాదిసిద్ధమ్ ॥ హ్రస్వస్యేతి॥ ఏత
చ్చ హ్రస్వస్య పరిష్కృతిస్తోనువర్తతే - తుక్.

ఉపాన్త్యాద్వ్యతిః కల్పాపవాదః। అచ్ఛాయయతి। మ్లేచ్ఛతి.

దీర్ఘాత్ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౭౫ ॥ దీర్ఘాచ్ఛే పరే తుగాగమః - దీర్ఘస్యాయం తుక్। నతు ఛస్య - సేవానుబన్ధాదిత్యాదేర్జ్ఞాపకాత్ - చేచ్ఛిద్యతే.

పదాన్తాద్వా ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౭౬ ॥ దీర్ఘాత్పదాన్తాచ్ఛే పరే తుగ్వా స్యాత్। లక్ష్మీచ్ఛాయా। లక్ష్మీఛాయా॥

ఇతి హల్ సన్ధిః

విసర్జనీయస్య సః। విష్ణుస్త్రాతా॥

శర్పరే విసర్జనీయః ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౩౫ ॥ శర్పరే ఖరి విసర్జనీ

॥ సేవానుబన్ధ॥ యది హి ఛస్యాయం తుక్ స్యాత్ తర్హి ఛస్య చర్త్వపక్షే ద్వయం స్యాత్ సన్నిపాతపరిభాషయా చర్త్వప్రవృత్తేః [illegible] ఉపి [illegible] ఇతి భావః.

పదాన్తాద్వా - ప్రకృతేన దీర్ఘాదిత్యనేన నిత్యే ప్రాప్తే విధిరయం నేష్యతే [illegible] పదాన్తస్యైవ తుగ్విధానం స్యాత్, పదస్య [illegible] దీర్ఘత్వం తదర్థమ్ - అన్యథా - పద [illegible] ఇత్యర్థ పరిభాషాపవర్తితా [illegible] లక్ష్మీచ్ఛాయా ఇత్యత్ర [illegible] [illegible] [illegible] స్యాత్ - ఏవం చ పదాన్తాద్వేతి [illegible] [illegible] ఇత్యత్ర ప్రత్యయనిష్ఠత్వనిషేధార్థమిత్యాహుః.

ఇతి హల్ సన్ధిః॥

॥ విష్ణుస్త్రాతేతి॥ [illegible] పదత్వాత్ [illegible] [illegible] విసర్గస్య సకారః [illegible] ఇతి విసర్గస్య రుత్వే కృతే విసర్జనీయ స్యేతి సః - అస్య పరరుత్వం [illegible] - రుత్వం ప్రతి [illegible] విసర్జనీయస్య సత్వస్యాసిద్ధత్వాత్.

శర్పరే విసర్జనీయః - శర్పరకత్విపానుప్రవృత్తిః - అనుపర్త్య [illegible] [illegible] యది శర్పరే [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

యస్య విసర్జనీయ స్స్యాత్। సత్వస్యాపవాదః। కః త్సరుః। ఘనాఘనః క్షోభణః। ఇహ యథాయథం సత్వం జిహ్వామూలీయశ్చ న.

వా శరి ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౩౬ ॥ శరి పరే విసర్జనీయస్య విసర్జనీయో వా స్యాత్। హరిః శేతే। హరిశ్శేతే॥

ఖర్పరే శరి వా విసర్గలోపో వక్తవ్యః॥ రామస్థాతా। రామః స్థాతా- హరిస్ఫురతి- హరిః స్ఫురతి- పక్షే విసర్గ సత్వే త్రైరూప్యమ్॥

కుప్వోః ≍క≍పౌ చ। క≍ కరోతి। కః కరోతి। క≍ ఖనతి- కః ఖనతి-క≍ పచతి-కః పచతి॥

సోऽపదాదౌ ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౩౮ ॥ విసర్జనీయస్య సః స్యాదపదాద్యోః కుప్వోః పరతః॥ పాశకల్పకకామ్యేష్వితి వాచ్యమ్॥ పయస్పాశమ్- పయస్కల్పమ్- పయస్కమ్- పయస్కామ్యతి॥ అనవ్యయస్యేతి వాచ్యమ్॥ ప్రాతఃకల్పమ్॥ కామ్యో ...

స్వాదమిత్యాదౌ- విసర్జనీయవచనాత్తు వికారరూపత్వం బాధ్యత ఇత్యాశయేనాహ॥ సత్వస్యేతి॥ తదేవ స్ఫుటయతి॥ ఇహేతి॥

సోऽపదాదౌ॥ అపదాద్యోరితి॥ సూత్రే వ్యత్యయేన ఏకవచనమ్- యది తు విసర్జనీయస్య సః, శర్పరే విసర్జనీయ ఇత్యతో విసర్జనీయ ఇత్యనువర్తితే ఖర్ ఇత్యనువర్త్య విశేష్య మానుభ్రాతృవ్యాన్ ... యథాశ్రుతం సాధు- పరం తు పునర్త, అపదాదౌ ఖరీతి, తదా యథాశ్రుతం సాధు- పరంతు పునర ... ఇతి భావః. అన్యే త్వాహుః- విసర్జనీయ ఇత్యనువర్తనే క్లేశ ఇతి భావః. అన్యే త్వాహుః- విసర్జనీయ ... త్వంవినానువర్తితుం శక్యః- వా శరీత్యతో విసర్జనీయ ... ఖరం విశేష్యం కృత్వా ఖరీతి వ్యాఖ్యానేऽకుప్వోరితి సూత్రే కుప్వోః ఖరీతి చ వ్యాఖ్యానే దత్తత్వభావాదితి॥ పయస్పాశమి త్యాది॥ యాప్యే పాశప్- ఈషదసమాప్తౌ కల్పప్- అజ్ఞాతే కుత్సితే ఇతి కః- కామ్యచ్చేతి కామ్యచ్- పాశకల్పకకామ్యేష్వితి వా ... - సమ్బన్ధ్యాదర్శనపూర్వకత్వ - పదాన్తస్య ... పాశ ... వాన్॥ ప్రాతఃకల్పమితి॥ అధికరణశక్తి ప్రధానస్యాపి ప్రాతర ... స్యేహా వృత్తిర్విషయే శక్తిమత్పరత్వం దోషాభావాదినా

రితి నాభ్యస్॥ గీహా - గీః కామ్యతి॥

ఇణష్షః॥ ౮॥ ౩॥ ౩౯॥ ఇణః పరస్య విసర్గస్య షః స్యాత్ కవర్గపవర్గయోః। సర్పిష్పాశమ్। సర్పిష్కల్పమ్। సర్పిష్కమ్- సర్పిష్కామ్యతి॥

నమస్పురసోర్గత్యోః॥ ౮॥ ౩॥ ౪౦॥ గతిసంజ్ఞయోరనయోర్విసర్గస్య సః కుప్వోః పరయోః - నమస్కరోతి- సాక్షాత్ప్రభృతిత్వాత్ (కృ)ఞో యోగే విభాషా గతిసంజ్ఞా - తదభావే నమః కరోతి। పురోవ్యయమితి నిత్యం గతిసంజ్ఞా - పురస్కరోతి- అగతిత్వాన్నేహ। పూః - పురౌ - పురః ప్రవిష్టాః॥

ఇదుదుపధస్య చాప్రత్యయస్య॥ ౮॥ ౩॥ ౪౧॥ ఇకారోకా

ధాతోరాదేశవత్ ॥ గీః కామ్యతీతి ॥ నచ సత్వనిషేధేఽపి ఇణః ఇణష్ష ఇతి షత్వం స్యాదితి వాచ్యమ్- తత్రాపి కామ్యే రోరేత్యస్యానువృత్తేః- యది తు ఇణష్ష ఇత్యత్ర ప్రైవేదం వక్ష్యతే- తర్హి నత్వయా తత్ర ప్రతిషేధేఽపి పూర్వం షత్వం స్యాత్.

ఇణష్షః - సోఽపదాదావిత్యస్యాపవాదః.

॥ పురః ప్రవిష్టా ఇతి॥ పౄ పాలనపూరణయోః- భ్రాజభాసేత్యాదినా క్విప్ - తదన్తాజ్జసన్తానాం స్ఫుటీకర్తుం పూః పురావితి ఉపన్యస్తమ్.

ఇదుదుపధస్య - ఇదుదితి కిం- గీః కరోతి - పూః కరోతి- ఇకారఉకారౌ ఉపధే యస్య సమానాయస్య గసాహ్యవయవో విసర్గ ఇతి వైయధికరణ్యేన సంబన్ధః - అప్రత్యయస్యేతి తు అప్రత్యయావయవవిసర్గ ఇతి సంబధ్యతే - సంభవతి సామానాధికరణ్యే వైయధికరణ్యస్యాన్యాయ్యత్వాత్ - నచ విసర్గస్య ప్రత్యయత్వమప్రసిద్ధమితి వాచ్యమ్- అగ్నిః కరోతీత్యాదౌ స్థానివద్భావేన ప్రత్యయత్వసిద్ధేః- నచాతిదేశం ప్రతి ప్రాధాన్య మనిర్దిష్టం కల్ప్యమ్ - అప్రత్యయస్యేతి నిషేధసామర్థ్యాదేవ సిద్ధత్వాత్ - అతఏవాగ్నిరిత్యాదౌ రోస్సుర్గస్పృధ్యతి- అన్యథా తత్రాప్యసత్వం స్యాత్ -విసర్గవిధిస్తు పునరిత్యాదౌ చరితార్థః - కః స్థానికం తత్ర కం ప్రత్యయత్వం నిర్దిష్టాన్ ప్రతిపాద్యం

సూ॥ ఇదుదుపధస్య చాప్రత్యయస్య విసర్గస్య షః స్యాత్కుప్వోః - నిష్కృ
తమ్ - ఆవిష్కృతమ్ - దుష్కృతమ్ - అప్రత్యయస్య కిమ్

నప్రకర్తరి - ఏవంచ పూర్వత్రాసిద్ధేన స్థానివదితి సిద్ధాన్త ౘ
క్తయుక్తిమూలకో నతు బాధనక ఇతి మనోరమాయాం స్థితమ్ -
అత్రేవదని - అప్రత్యయస్యేత్యస్య ప్రత్యయస్య యో విసర్జనీ
యో న తద్వతీ ఇత్యాద్యర్థ ఏవ ఆకరస్థిత ఇతి ప్రత్యయయో
విసర్గ ఇతి సామానాధికరణ్యేనాన్వయో న యుక్తః - సర్పిష్క
రోతీత్యత్ర ఇసుసోస్సామర్థ్య ఇతి వైకల్పికషత్వప్రవృత్తావపి
తిష్ఠతు సర్పిః పిబత్వముదకమిత్యత్ర ఇదుదుపధస్యేత్యనేన నిత్య
షత్వప్రసఙ్గాత్ - న చాకరమతే ఉష్ణ్యాదీనాం వ్యుత్పత్తి
ప్రయోగే తథా స్వీకారాదిష్టాపత్తిరితి వాచ్యమ్ - వ్యుత్పత్తి
ప్రయోగే దోషతాదవస్థ్యాత్ - ఇసుసోరిత్యత్ర సర్పిష్కరోతీ
త్యుదాహరణేన వ్యుత్పత్తిపక్షస్యైవాకర స్వీకృతత్వావగ
మాత్ - అన్యథా ఇదుదుపధస్యేత్యనేనైవ వ్యుత్పత్తిపక్షే నిత్యత్వ
త్తిపక్షే ఏవ షత్వవికల్పసిద్ధ్యా తదుదాహరణస్యాసఙ్గతిప్ర
సఙ్గాత్ - కించ తిష్ఠతు సర్పిరిత్యాదావిదుదుపధస్యేతి షత్వ
స్యేష్టత్వే కస్కాదిషు సర్పిష్కుణ్డికాశబ్దో సమాసే వ్యపేక్షా
విరహేఽపి షత్వార్థ ఇతి న్యాసగ్రన్థవిరోధ ఇతి - అత్రే
చేత్ - ఇదుదుపధస్యాప్రత్యయస్యేతి వక్తవ్యే ఇదుదుపధస్యేతి
గ్రహణం నిత్యం ఇదుదుపధః తస్యైవ విసర్గస్య షత్వం యథా
స్యాత్ - కింభిః చక్ష్యతమిత్యాదావాఘాదిత్యేవమర్థః - తిసోవి
సర్గస్య నిత్యమిదుదుపధత్వం నాస్తి - రామైరిత్యాదావతథా
త్వాత్ - ప్రత్యయస్య యో విసర్జనీయః తద్వతీత్యాదివ్యాఖ్యా
నేతు మాకరేణ షత్వస్యాప్రవృత్తే రుదుపధస్యేత్యస్య వైయర్థ్య
మిత్యాహుః - స్యాదేతత్ - అప్రత్యయగ్రహణమవస్థానిత
త్వాత్ ప్రతిషేధాదిసిద్ధ్యర్థం ... ఉక్తమిత్యుక్తమ్ - తది
దం తై యదధికరణ్యేనాన్వయమభ్యుపగచ్ఛతాం న సిద్ధ్యేత్ - అత్రా
హుః - సమాసే ఇత్యత్ర నిత్యయోగం ... స్థానివత్త్వాత్ప్రత్యయ
ప్రతిషేధానిద్ధి వ్యాఖ్యాయాః ...

అగ్నిః కరోతి - వాయుః కరోతి - ఏకాదేశశాస్త్రనిమిత్తకస్య న షః - కస్కాదిషు భ్రాతుష్పుత్రశబ్దస్య పాఠాత్ - మాతుః కృపా ।

తి నిర్దేశాత్ప్రత్యయానుకూలాః - యోగవిభాగస్త్విష్టసిద్ధ్యర్థః స్యాదతః పరస్మిన్నిత్యాకృతిగణత్వాత్ సిద్ధమ్ - తత్ర స్త్రీకార్త్స్న్యా (?) సిద్ధ్య న స్థానిక దితి సిద్ధాన్తోయుక్తిమూలక ఇత్యాది గ త్వం సంగచ్ఛతఇతి - అత్ర సత్యపా రాపి సర్గ ఇతి సాహసాద కరణ్యే తథా మాతుః కృపేత్యాదౌ ఇదుదుపధస్యేతి షత్వమాశ ఙ్క్యాహ ॥ ఏకాదేశశాస్త్రనిమిత్తకస్యేతి॥ మాతురిత్యత్రహి ఋత ఉదితి ఏకాదేశశాస్త్రం విసర్గం ప్రతి పరమ్పరయా ప్ర యోజకమ్-అతః ఏకాదేశనిమిత్తాదితి ప్రచురః పాఠః - ఏ కాదేశః ఏకాదేశశాస్త్రం తన్నిమిత్తం యస్య ఉకారస్య త స్మాదిత్యర్థః - నన్వేవమప్యత్ర యస్యేత్యత్ర సాధ్యా నాధికర ణ్యేపి వ్యధికరణమస్తు ఇతి చేదత్రాహుః - ప్రత్యేకం సంబా ధం స్మృతిర్వచనముకారసమ్భృతోపి యథా నివృత్తిమాజనః తథా యముపి వై యధికరణ్యే పఞ్చ స్యాదస్య ఏవ - అన్యథా తిష్ఠతు సర్పిః పిబత్వముదకమిత్యాద్యసిద్ధ్యాపత్తేరితి ॥ భ్రాతుష్పుత్రపా ఠాదితి॥ నను షత్వవిధౌ ఇత్యేకాదేశ శాస్త్రీయస్యాసిద్ధ త్వాత్ షత్వాప్రాప్త్యర్థ ఏవ తత్ర పాఠోనర్థక ఇతి వాచ్యమ్-షత్వేతు కిమ్ కర్తవ్యేప్యసాన్త ఉదాదేశో దైవ ఆదేశోసిద్ధ ఇతిసిద్ధాన్తాత్ - అన్యథా శకఫాలాప్స్వ(?)త్యత్రాపి ష త్వం న స్యాత్ - శకారాభ్యాస(?)స్య త్యత్ర అచ ఇచ ఉదశ ఇ త్యేకవ్యాపి సంప్రసారణశ్చేత్ సంప్రసారణాచ్చేతి పూర్వరూప కాదేశ దాంపూర్వత్వం - తదిహ విసర్గ సోసిద్ధదిత్య వ ఉకారస్య సవాదేశ రాదేశః - తేన తత్ర షత్వం నేతి సిద్ధ్యతి - సముదాయోస్త్వేకత్వాత్ - ఏవం చ భ్రాతుష్పుత్ర ఇత్యత్రాపి షత్వ ముచితమేకాదేశశాస్త్రనిమిత్తకస్య న షత్వమిత్యస్య వాక్య స్యాభావ - ససాక్షాన్నైవ కాన్ శకఫాలాప్స్వత్యత్రాపి మాతుః కృపేత్యత్రేవ షత్వం న స్యాత్ - ప్రాగుక్తం - తుల్యయోగోపి యస్య షత్వ విధానాత్ , - కృత్యతుల్యయోగితాః - యః కుప్యతీతి .

ముహుసః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ॥ ముహుః కామా.

తిరసోఽన్యతరస్యామ్ ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౪౨ ॥ అస్య సో వా స్యాత్కుప్వోః - తిరస్కర్తా - తిరఃకర్తా.

ద్విస్త్రిశ్చతురితి కృత్వోఽర్థే ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౪౩ ॥ కృత్వోఽర్థే వర్తమానానామేషాం విసర్గస్య షో వా స్యాత్కుప్వోః - ద్విష్కరోతి - ద్విఃకరోతి - త్రిష్కరోతి - త్రిఃకరోతి - చతుష్కరోతి - చతుఃకరోతి - కృత్వోఽర్థే కిమ్ - చతుష్కపాలః.

ఇసుసోః సామర్థ్యే ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౪౪ ॥ ఏతయోర్విసర్గస్య షో వా స్యాత్కుప్వోః సర్పిష్కరోతి - సర్పిఃకరోతి - ధనుష్కరోతి - ధనుఃకరోతి - సామర్థ్యమిహ వ్యపేక్షా - న చ ద్వైకం - తిష్ఠతు సర్పిః - పిబ త్వముదకమ్.

నిత్యం సమాసేఽనుత్తరపదస్థస్య ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౪౫ ॥ ఇసుసోర్విసర్గస్యానుత్తరపదస్థస్య సమాసే నిత్యం షః స్యాత్కుప్వోః. సర్పిష్కుణ్డికా - అనుత్తరపదస్థస్య కిం - పరమసర్పిఃకుణ్డికా - కస్కాదిషు సర్పిష్కుణ్డికాశబ్దపాఠో సమాసే వ్యపేక్షావిరహేపి

ద్విస్త్రిశ్చతురితి - ఇహ ద్విత్రిశబ్దాభ్యాం సుజన్తాభ్యాం సాహచర్యాచ్చతుశ్శబ్దోఽపి సుజన్త ఏవ గృహ్యతే - కృత్వోఽర్థగ్రహణం సాహచర్యం న శరణమితి వ్యక్తార్థమిత్యేకే - తేన దీర్ఘమిత్యత్ర ... సాహచర్యేఽప్యగ్రహణమ్ ॥ చతుష్కపాల ఇతి॥ చతుర్షు కపాలేషు సంస్కృత ఇత్యర్థే సంస్కృతం భక్షా ఇత్యణః ద్విగోర్లుగనపత్య ఇతి లుక్ - అత్రేదమనుసన్ధేయం ... సత్యం చ ఇత్యుక్తమ్ - ఏవం చ ద్విస్త్రిరితి చతుఃశబ్దాశ్రయే ... గ్రహణం ... చతుష్కపాల ఇత్యత్ర ... ప్రత్యయాన్తస్య ... ఏవ ... చతుష్కపాల ఇత్యత్ర కస్కాదిత్వాత్ షత్వప్రవృత్తిరిత్యాహుః

॥ వ్యపేక్షా విరహేపి ॥ తిష్ఠతు సర్పిష్కుణ్డికా

షష్ఠ్యర్థః - వ్యపేక్షాయాం నిత్యార్థశ్చ.

అతః కృకమికంసకుంభపాత్రకుశాకర్ణీష్వనవ్యయస్య॥ ౮॥ ౩॥ ౪౬॥ అనవ్యయవిసర్గస్య అకారాదుత్తరస్య నిత్యం సకారాదేశస్స్యాత్కరోత్యాదిషు పరేషు-న తూత్తరపదస్థస్య-అయస్కారః-అయస్కామః- అయస్కంసః-అయస్కుంభః- అయస్పాత్రమ్- అయస్కుశా-అయస్కర్ణీ- అతః కిం గీః కారః- అనవ్యయస్య కిమ్- స్వః కామః- పునః కరోతి- యశః కరోతి- అనుత్తరపదస్థస్య కిం- పరమయశః కారః.

అధశ్శిరసీ పదే॥ ౮॥ ౩॥ ౪౭॥ ఏతయోర్విసర్గస్య సః స్యాత్పదే పరే- అధస్పదం- శిరస్పదం- సమాస ఇత్యేవ- అధః పదమ్- శిరః పదమ్- అనుత్తరపదస్థస్యేత్యేవ- పరమశిరః పదమ్.

కస్కాదిషు చ॥ భాస్కరః.

ఇతి విసర్జనీయసంధిః.

సానసమాస్తా విశ్వర్థః॥ వ్యపేక్షాయాం మతి॥ ఇదం సమీ మూర్ధితా యా ఇత్యభిప్రాయార్థః - అత్ర సర్వత్ర సమస్తం పదం బోధ్యమ్ - సమాసేతు నిత్యం సమాస ఇత్యనేన సిద్ధః - సమాసాభావే తు విభాషయేతి మతమితి సర్వత్ర నిశ్చయమూహ్యమ్॥ షష్ఠ్యర్థశ్చేతి॥ అయంభావః - అసమాసే వ్యపేక్షాయాం సతి షష్ఠ్యా పాత్రాణి తత్త్వతయా షష్ఠ్యర్థః పాశః వ్యపేక్షాయాం త్వసమాసే ఇత్యుపాధి వికల్పేన పాత్రాణి షష్ఠ్యర్థ ఇతి.

॥అయస్సమితి॥ నిత్యం పాఠికారః - బాణపరికల్పిత్రకాణ్॥ అయస్కర్ణీతి॥ అయఃశలాకా యస్యాః- సా శ్లోకరీతి శేషః.

అధశ్శిరసీ - ఏతయోరిమాతౌ మత్పర్యస్తాని పురీ మానో ధాస్య॥ అధస్పదమితి॥ పదస్యాధ ఇతి విగ్రహః-షష్ఠీ తత్పురుషః- కరణాదిత్వాత్సమాసః॥ శిరస్పదమితి॥ షష్ఠీసమాసః.

ఇతి విసర్గసంధిః.

స్వౌజసమౌడితి సుప్రత్యయేష్వితి శివాన్, అర్థ్యఇతి స్థితే. ససజుషోరుః ॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ౬౬ ॥ పదాన్తస్య సస్య సజుషశ్చ రుః స్యాత్. జశ్త్వాపవాదః. అతో రోరప్లుతాదప్లుతే ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౧౩ ॥ అప్లుతాదతః పరస్య రోః ఉః స్యాదప్లుతేఽతి

ఇవ ఇత్యస్యాగ్రే ~ నే విసర్గాన్తస్యాస్యాగ్రే ఇత్యసేన సముచ్చార్యమాణే సమాస్యభావాత్ప్రత్యంశత్వం స్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ స్యాత్ ॥ స్వౌజసమౌడిత్యాదినేతి ॥ ఏవం చాత్ర మూలభూత ఏవ సూత్రే ఇత్యాదికం స్వాదేవ. విసర్గస్యైవ సర్వత్ర శ్రవణప్రసఙ్గాభావాత్. ఆవిష్కృతసానభక్త్యే అర్థ్యతృప్త్యా అత్ర ప్రాయణ అర్థ్యపదసముచ్చార్యమాణే పూర్వమపి సభవతీతి తాత్పర్యమ్.

ససజుషోరుః. పదస్యేత్యనువృత్తం ససజుషోర్భ్యాం విశేష్యతే. విశేషణేన తదన్తవిధిః. ససజుషోరన్తం యత్పదం తస్యేతి. గ్రహణవతా ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిర్నేతి నిషేధ[illegible]స్య ప్రత్యయవిధివిషయకత్వాత్. సాన్తం సజుష్శబ్దాన్తం చ యత్పదం తస్య రుః స్యాత్. అలోఽన్త్యస్య. ఏవం స్థితే ఫలితమాహ ॥ పదాన్తస్య సస్యేతి ॥ సజుష్శబ్దస్యేతి ॥ తదన్తస్య పదస్యేత్యర్థః. తేన సజుషౌ సజుష ఇత్యాదౌ నాతిప్రసఙ్గః. న చ సజుష్శబ్దాన్తస్య పదస్య వ్యపదేశివద్భావో ప్రాతిపదికేనేతి నిషేధాదప్రాప్తిః వ్యపదేశివద్భావోఽప్రాతిపదికేనేత్యస్య ప్రత్యయవిధివిషయకత్వాత్. అత ఏవ వ్యపదేశివద్భావోఽప్రాతిపదికేనేతి గ్రహణవత్సూత్రే ఇతి చ పరిభాషాద్వయమపి ప్రత్యయవిధివిషయకమితి దీక్షితైః ప్రౌఢమనోరమాయాం స్థితమ్. తత్రైవ తేనానుక్తత్వాత్ తత్రైవ గ్రహణం ప్రత్యాహారేషు న ప్రవర్తత ఇతి నవ్యాః. కేచిత్తు దీక్షితైః ప్రత్యయవిధౌ ఉపస్థితాయాం ప్రాతిపదికానామ్. తథా చ దీక్షితైః ప్రోక్తత్వాత్ తత్రైవ సూక్తత్వాత్ సూత్రదోష ఇతి శబ్దకౌస్తుభే వ్యక్తమిత్యాహుః.

పరే - భోభగో ఇతి ప్రాప్తే యత్వస్యాభావాత్ - ఉత్వం ప్రతి రుత్వస్యాసిద్ధత్వంతు న భవతి - రుత్వమనూద్య ఉత్వవిధానసామర్థ్యాత్ ॥ ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణః ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౦౨ ॥ అకః ప్రథమాద్వితీయయోరచి పరే పూర్వసవర్ణదీర్ఘ ఏకాదేశః స్యాత్ - ఇతి ప్రాప్తే - నాదిచి ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౦౪ ॥ అవర్ణాదిచి న పూర్వసవర్ణదీర్ఘః - ఆద్గుణః - ఏఙః పదాన్తాదతి - వృద్ధిరేచి -

---

యత్వస్యాసిద్ధత్వాదుత్వప్రాప్తావపి తస్యస్థానివత్త్వేన యత్వాత్ యత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్య యథా మా ॥ యత్వస్యాభావాదితి ॥ ఉత్వవిధిసామర్థ్యాదితి ॥ నచాతోరోరప్లుతాదితి మాత్రం పరిత్యజ్య రోస్సుప్యేవేతి మాత్రనన్తరమ్ అతఉరతి త్యేవలాఘవాదుచ్యతాం కిమనేన సామర్థ్యాశ్రయణ ప్రయాసేనేతి వాచ్యమ్ - తథాహి సతి ఉత్వస్యాసిద్ధతయా యత్వ ఇత్యాదావాప్యస్య ప్రవృత్తిప్రసఙ్గాత్ -

ప్రథమయో[illegible]ః - అత్ర ప్రథమాశబ్దః ప్రథమాద్వితీయయోః స్వయం వాచ్యే గౌణః - ద్వివచనంతు సముదాయాపేక్షయా - ఇకోయణచీత్యతో అచీత్యనువర్తతే దీర్ఘ ఇత్యతో దీర్ఘ ఇత్యేకః పూర్వపరయోరితి మాత్రం చానువర్తతే ఇత్యాశయేన వ్యాచష్టే ॥ అకః ప్రథమాద్వితీయయోరచీత్యాదినా ॥ అచిత్రిమ్ - తామః - అకః కిమ్ - గావౌ - నావౌ - ప్రథమయోః కిమ్ - వృక్షే - ప్లక్షే - పూర్వగ్రహణం కిమ్ - అగ్నీ ఇత్యత్ర పక్షే పరసవర్ణో మాభూత్ - దీర్ఘగ్రహణం కిమ్ - త్రిమాత్రస్థానిని త్రిమాత్రో మాభూత్ - ॥ఆద్గుణ ఇతి॥ అపవాదనిషిద్ధే పునరుత్సర్గస్య స్థితిరితి న్యాయాదితి భావః - అత్ర కథమేకీ కృతానాం నశ్ ఇత్యాది లిఙ్గమ్ - తద్ధి నాదిచీతి పూర్వసవర్ణదీర్ఘనిషిద్ధే పునరుత్సర్గస్య వృద్ధేః ప్రవృత్త్యైవ సిద్ధ్యతి నాన్యథేతి - నన్వేవం నాన్తః పాదమవ్యపరే ఇతి సూత్రే తుల్యన్యాయతా ఉపప్రయస్త్రా అధ్వర మిత్యాదౌ ఏఙః పదాన్తాదతీతి పూర్వరూపమేవహి తేననిషిద్ధ్యతే - తస్మిన్ నిషిద్ధే ఏచోయవాయావ ఇత్యుత్సర్గోపి ప్రవర్తతే - పూర్వ త్వ - వాధకనిషేధే వాక్యమపి బోధయతీత్యేవారాత్ ప్రవృత్తిః

అతీతి తపరః కిమ్ - వృక్ష ఆగన్తా - అత ఇతి తపరః కిమ్ - శ్వా అత్ర -
అప్లుతాత్కిమ్ - ఏహి సుస్రోత౩ అత్ర స్నాహి - ప్లుతస్యాసి
ద్ధత్వాదతః పరోఽయమ్ - అప్లుతాదితి విశేషణే తు తత్సామర్థ్యా
న్నాసిద్ధత్వమ్ తపరకరణస్య తు న సామర్థ్యమ్ - దీర్ఘనివృత్త్యా
చరితార్థత్వాత్ - అప్లుత ఇతి కిమ్ - తిష్ఠతు పయ అ౩గ్నిదత్త -
గురోరనృత ఇతి ప్లుతః.

సూ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౧౪ ॥ అప్లుతాదతః పరస్య రోరు
స్స్యాద్ధశి పరే - శివో వన్ద్యః - రోరిత్యుకారానుబన్ధగ్రహణాన్నే
హ - ప్రాతరత్ర - ధాతర్గచ్ఛ ॥

దేవాస్ ఇహ ఇతి స్థితే రుత్వమ్ - భోభగోఅఘోఅపూర్వ
స్య యోఽశి ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧౭ ॥ ఏతత్పూర్వస్య రోర్యాదేశో౽శి
పరే - అసన్ధిః సౌత్రః - లోపశ్శాకల్యస్య - దేవా ఇహ - దేవా
యిహ - అశి కిమ్ - దేవాః సన్తి - యద్యపీహ యకారస్యాసిద్ధత్వా
త్ విసర్గో లభ్యతే తథాపి విసర్గస్య స్థానివద్భావేన రుత్వా
త్వం స్యాత్ - న హ్యయం విధిః - రోః స్థానే యకారవిధా...

భోభగో॥ అసన్ధిః సౌత్ర ఇతి॥ సూత్రే ఏత్వసన్ధిః
కృతం ఛాన్దసత్వాత్ - భగో అఘో శబ్దయోరోకారాన్తయో
రూపమిదం సౌత్రత్వాన్నేత్యర్థః - యద్యపి భోస్ భగో
స్ అఘోస్ ఇతి సాన్తం రాన్తం వా ఉపక్రమ్య ... దీర్ఘా
త్రియాదేశః అలోఽన్త్యస్య స్యాత్ అపూర్వ...
రిత్యర్థాయాత్ తహి అసన్ధిరాస్య ... బోధ్యః -
ననురోరుకారస్యానుబన్ధత్వాత్ రేఫరూపం విసర్గస్య స్థానీ -
తథా చానల్విధావితి స్థానివద్భావో న స్యాదత ... ॥ న
హ్యయమితి॥ యథా ... దిత్య ... దీర్ఘస్య స్థాని
త్వాద్వేన ... త్త్వాదిట ఈట్ ... ప్రవర్తతే, ఏవమిహాపి ... సర్గస్య
స్థానిత్వం ప్రవర్తత ఇతి భావః ... ఇత ...
విసర్గస్య రేఫః తస్య యాదేశ ఇతి వ్యాఖ్యానే ... యమల్వి
ధిత్వాత్ తథా వృత్తికారోఽర్థం కర్తవ్యమ్ గ్రహణమిహ ఇత్యర్థః

భోస్ భగోస్ అఘోస్ ఇతి సకారాన్తా నిపాతాః. తేషాం

సమ్బుద్ధ్యర్థ త్త్రైకవారకార్థమిహైవ కృతమ్.

॥ నిపాతా ఇతి ॥ భో భగో ఇతి సూత్రే నిర్దిష్టా శబ్దా దరా కృతిగణత్వాత్ త్రిభిః శబ్దైః - యదితు విభాషితవద్ధ్యగతతఘుత కామోచ్చావస్యేతి వార్త్తికేన ఎషాంత వ్యాకృతవస్తే కారో వా నమ్బుద్ధా ఇత్యర్థకేవనిష్పన్నా ఏవ భోశబ్దాదయో గృహ్యేరన్ తదా పుల్లిఙ్గైకవచనమాత్రే భో మాణవక ఇత్యాదిసిద్ధావపి భో మాణవ రా భో విద్వద్బృన్ద భోగర్గా ఇత్యాదిన సిధ్యేత్ - తస్మాద్విభాషిత విభాషార్త్తికం నాతస్యాశ్రయణీయమితి భావః - మనోరమాయాం తు ధాష్వస్వరసరీత్యా విభాషేతి వార్త్తికమారభ్యమపేక్ష్యక్త్మ - తత్ఫలాహి హాతవన్మతితో హో భో ఇతి ప్రయోగస్యేష్టత్వాత్. తస్య చ వార్త్తికస్య ఏవ సిద్ధేః - మ్యః హ్యాటా డస్క్థహై భో ఇత్యమరోక్తానాం తు సమ్బుధనార్థానాం నిపాతానాం ప్రయో గ్రయోగాయోగాత్ - కించ తత్రౌతానాం హరిః ఆత్రౌతానా తతో భవానితిత్ తత్ర భో ఇత్యస్య వార్త్తికేన త్వేన సిధ్యతి ఇతరాభ్యామపి దృశ్యన్త ఇతి నవర్ణవిభక్త్యన్తత్తసార్వనా దికయోగ ఏవ స్పష్టత్వాత్ - కించ ఆమన్త్రితత్వే పదాత్పరస్యాష్ట మికనిఘాతః ఆమన్త్రితం పూర్వమవిద్యమానవదిత్యవిద్యమానవత్త్వా దిసిధ్యతి నాన్యథా - భో మాణవకా ఇత్యాదిసిద్ధయే భో ఇతి నిపా తో వ్యవస్థాప్య ఇత్యవగన్తవ్యః - యదితు భగో అఘో ఇతి నిపాతా వపి ప్రాతిపదికాన్తరాణి - వార్త్తికం తు ప్రయో గానాం స్వీకర్తవ్యమితి దిక్ - స్యాదేతత్ - నిపాతానామవ్య యత్వే యత్వవిధానం తదేతత్ గృహ్యేరన్ - ప్రతిపదోక్తత్వాత్ - తదుక్తమ్ యుద్ధ్యస్త్రాః లాక్షణికత్వాదితి చేన్నైతమ్ - ధ్వగితి నా ధా తఇత్యత్ర ధోః కార్యే ధాతురితి వ్యాఖ్యానమూత్రీ ల్యలక్ష్య సురోధన స్వరితత్వమాత్రిత్య ఉభయ గ్రహణాత్ - లక్షణ ప్రతిపదోక్త పరిభాషాయా అనిత్యత్వాచ్చ అనిత్యత్వే లిఙ్గం తు ధ ర్మ్యమహావ్యాఖ్యాన్తే ఇతి సూత్రే మహావ్యాఖ్యాతి గ్రహణం, సూ

శోర్య శ్చైర్య శేవ్యోర్లఘుప్రయత్నతరశ్శాకటాయనస్య ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧౮ ॥ పదాన్తయోర్వకారయకారయోర్లఘూచ్చారణౌ వయకారౌ స్తః - అశి పరే - యస్యోచ్చారణే జిహ్వాగ్రోపాగ్రమధ్యమూలానాం శైథిల్యం స లఘూచ్చారణః - ఓతో గార్గ్యస్య ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౨౦ ॥ ఓకారాత్పరస్య పదాన్తస్య లఘుప్రయత్నస్య యస్య లోపస్స్యాన్నిత్యమశి పరే - గార్గ్యగ్రహణం పూజార్థమ్ - భో అచ్యుత - లఘుప్రయత్నపక్షే భోయచ్యుత - పదాన్తస్య కిమ్ - తోయమ్.

ఉఞి చ పదే ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౨౧ ॥ అవర్ణపూర్వయోః పదాన్తయోః యకారవకారయోర్లోపస్స్యాత్ ఉఞి పరే - స ఉ ఏకాగ్నిః - పదే కిమ్ - తన్త్ర్యుత - వేఞ్ వృత్ప్రసారణరూపమ్ -

---

వక్ష్యతి సూత్రే నిపాతగ్రహణం చ - నచైవం లాఘవేతరానా పి భోః ఇదం, సుప్రభా గార్గ్యస్య సుప్రభగః తస్య సుప్రభగో ఇదం, రఘోః ఇదమిత్యాద్యపి యత్వాపత్తిః - పరస్వరపాఠాభావే నిపాతానాం వార్తికే తత్సాహచర్యగ్రహణాద్వ్యక్త్యైపాఠగ్రహణాత్ - సాహచర్యం త్వేషాం సంబోధనార్థా ఇతి బోధ్యమ్ - భో ఇత్యాదీనాం త్రయాణాం అలోన్త్యస్య యస్యాదితి వ్యాఖ్యానే ఽప్యర్థవద్గ్రహణ పరిభాషయా నాతి ప్రసఙ్గః - నచాఽ హత్వాద్వ్యాప్తిరితి పక్షే భోరిదం శ్రీభోరిదమిత్యత్ర భోరిత్యే దేశస్యార్థాన్తరే శక్త్యమ్ - అతో వ్యాప్తిరితి యుక్త పక్షే తద్వదేవాదితిరిక్.

వ్యోర్లఘు ॥ వకారయకారయోరితి ॥ భోభగో అఘో అపూర్వయోరిత్యర్థః - లఘుప్రయత్నతరః లఘూచ్చారణతరః - నచాన్తరతమ్యాద్యస్యవః, యస్యయ ఇత్యాహ ॥ వయోరితి ॥ విధానసామర్థ్యాల్లఘుప్రయత్నతరస్య నభవతీత్యర్థ యేనాహ ॥ అలఘుప్రయత్నస్యేతి ॥ భోయచ్యుతేతి ॥ ఏవం భగో యచ్యుత - అఘో యచ్యుత - వకారస్యోదాహరణ[illegible] ప్రసాదాదిభ్యః - ఏతచ్ఛాకటాయనం స్పష్టమ్.

[illegible]

హలి సర్వేషామ్. ౮ ॥ ౩ ॥ ౨౨ ॥ భో భగో అఘో అ పూర్వస్య యస్య లోపః స్యాద్ధలి సర్వేషాం మతేన. భో దేవాః. భో లక్ష్మీః. భో విద్వద్వృన్ద. భగో

॥ ఉత్తరార్థం పదగ్రహణమ్ ॥ [illegible]

ఉపస్తే- అహోభ్యామ్- అహోభిః- దేవానఞ్చ- ... అహన్నిత్యహారిణేః దేవాయుతా.

రోఽసుపి ॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ౬౯ ॥ అహ్నో రేఫాదేశః స్యా-న్నతు సుపి- రుత్వాపవాదః- అహరహః- అహర్గణః- అసుపి కిమ్- అహోభ్యామ్- రూపరాత్రిరథన్తరేషు రుత్వం వాచ్యమ్॥ అహోరూపమ్- గతమహో రాత్రిరేషా- ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాత్ అహోరాత్రాః- అహోరథన్తరమ్॥ అహరాదీనాం పత్యాదిషు వా రేఫః॥ విసర్గాపవాదః- అహర్పతిః-గీర్పతిః-ధూర్పతిః- పక్షే విసర్గోపధ్మానీయౌ.

దేవానఞ్చేతి ॥ అత్ర ... రుత్వే ... త్యసిద్ధత్వాత్- హలిసిమ్- ... హ్యోర్వశ్య... హలి ... తేఽనేన ... స్వత్వస్యాసిద్ధత్వాచ విషయవిభాగప్రక్యృతీతి భావః.

రోఽసుపి - అసుపీతి యది పర్యుదాసః స్యాత్తర్హి సుప్వ్యతిరిక్తప్రత్యయ ఏవ స్యాదహర్దదాతీత్యాదౌ న స్యాదితి ప్రసజ్యప్రతిషేధ ఇతి భావః ... అహరహరితి॥ నిత్యవీప్సయోరితి ద్విత్వమ్- న చాత్ర రేఫస్యాసిద్ధత్వాత్ ... రేఫస్యేతి వాచ్యమ్ ... ద్విత్వే ... రుత్వే ... రేఫాదేశస్య న ... కృతలాభాత్.

॥ అహోరాత్ర ఇతి॥ అహశ్చ రాత్రిశ్చ ... సాన్తో ... రాత్రాహ్నాహాః పుంసీతి పుంస్త్వమ్॥ అహోరథన్తరమితి॥ రథన్తరం సామ- తేనాహ్నస్ ... ॥ అహరాదీనామితి॥ ... త్యాదిశబ్దః ... తేన ... పతిః ... ఇత్యాది ... రోఽసుపీత్యనేనైవ సిద్ధే ... ॥ విసర్గాపవాద ఇతి ॥ రోఽరిసర్వత్ర రేఫస్య ... విసర్గనిత్య ... మితి భావః.

రో రి॥ ౮॥ ౩॥ ౧౪॥ రేఫస్య రేఫే పరే లోపః స్యాత్॥
ఢ్రలోపే పూర్వస్య దీర్ఘోఽణః॥ ౬॥ ౩॥ ౧౧౧॥ ఢరేఫౌ లోప
యతీతి ఢ్రలోపః తస్మిన్ పరే పూర్వస్యాణో దీర్ఘః స్యాత్॥ పునా
రమతే॥ హరీ రమ్యః॥ శమ్భూ రాజతే॥ అ
ణః కిమ్॥ తృఢః॥ వృఢః॥ తృహ హింసాయామ్॥ వృహ ఉద్య
మనే॥ పూర్వగ్రహణమనుత్తరపదేఽపి పూర్వమాత్రస్య దీర్ఘార్థ

ఢ్రలోపే॥ రశ్చ ఢశ్చ ఢ్రౌ॥ ఢశ్చ రశ్చ ఢ్రౌ॥
తౌ లోపయతీతి ఢ్రలోపః॥ ణిజన్తాత్కర్మణ్యణితి ఉపపదసమా
సః॥ తృఢో వృఢ ఇతి॥ ఉదిత్త్వేన వేట్కత్వాత్ యస్య విభాషే
తి నిష్ఠాయాం నేట్॥ తత్వధత్వష్టుత్వఢలోపాః॥ పాణిపాతుత్వ
త ఇతి ప్రత్యుదాహరణమ్॥ తదనన్తరం ఢ్రలోపస్యైవాభావా
త్॥ వృఢః స్థూలబలయోరితి సూత్రేణ ద్వంద్వే హకారతకా
రయోర్లోపః, తకారస్య ఢత్వం చ నిపాత్యతే॥ నత్వసిద్ధికాణ్డ
స్థత్వస్యైవ ప్రవృత్తిః॥ కాదేర్ఢలోపే కృతే తస్య బాధాత్॥
తథాచ ఢకారత్వం నలోపత్వ నిపాత్యతాం ఢత్వ ష్టుత్వ ఢ
లోపాస్తు నివృత్త్యైవేతి వాచ్యమ్॥ తథా సతి పరత్వాత్ఢత్వా
త్పూర్వం లఘుపూర్వాదితి నేటయాదేశాపత్త్యాత్॥ పాణిన్య
థేనైవ ఇతో గుణస్యాభావే సతి క్షేపం బాధిత్వా అపీతి
రతిఃస్యాత్॥ ఢలోపస్యాసిద్ధత్వే నగురూపోత్తమత్వా
భావాదిత్యాశయస్థితమ్॥ నను పరత్వాదుత్వపర్యాయా
తఃకథం నేట్॥ యావతా చ తద్ఢధయోఃశ్రీతి ణిత్వాత్ క్త్వా
ప్రత్యయేచ క్త్వాపి ఏకపదే తస్త్వాపాత్ తదాపాధావా
త్॥ అత్రైవ యథాదిః॥ నుంగాగమయోర్రేఫస్య సవర్ణాన్వి
తస్యానిత్యత్వాస్ఫాదినియమాస్థ శబ్దం వృథైకత్వాద్వా దృ
ఢశబ్దాదనిచప్రయత్నే॥ నిజన్తస్య ధాతుత్వాత్ క్త్వాప్రత్య
యస్య తే తరః క్త్వా న కృతస్తేన నిమానషతిల్లక్షాదశః॥
తావిష్టతత్వాత్ ఇతి॥ నను పూర్వస్యేతి వ్యర్థం సప్తమీనిర్దే
శాదేవ తల్లాభాదతఆహ॥ పూర్వగ్రహణమిత్యాది॥ ఢ్రలో
పస్యేతి నూత్రోక్తస్య తత్వాధికారస్థత్వాత్ ఉత్తరపదస్థాయా

హ- శేతే- అజర్ఘాః.

మనస్ రథ ఇత్యత్ర రుత్వే కృతే హశి చేత్యుత్వే రోరీతి లోపే చ ప్రాప్తే
విప్రతిషేధే పరం కార్యమ్॥ ౧।౪।౨॥ తుల్యబ

రిత ధరేవరో: పరతో దీర్ఘ స్యాత్ నతు లోపః అజఘా ఇత్య
త్రేతిభావః. యద్యప్యత్ర వాదవాసుత్ర రపదస్థధకార దీ
ర్ఘ నవేత్ర ధాత్వజహా ఇత్యత్ర నస్యాదితి తైయమ్. తస్తు
తస్తు ఉత్తరపదస్య నయానచరయావయవేరూధత్వా త్వసా
తయత ఇత్యాకారవపి నస్యాత్ కింతునీరక్తం దూరక్త మిత్యాదా
వేవస్యాదితి తత్త్వమ్॥ లేశ ఇతి॥ లిహా అస్వాద నైక్తః- ధత్వధత్వ
ష్టుత్వ ధలోపాః- ఇహాధలో పం ప్రతి ష్టుత్వం నాసిద్ధమ్ - ధ
కారే వకతా లోపవిధి సామర్థ్యాత్- అత ఏవ ఢో ఢే లోప ఇత్య
స్య వదాధి కారత్వే వ్యవహాస్త్రస్యైత స్య లోపో భవతి. అజ
ర్ఘా ఇతి॥ గృధు అభికాంక్షాయాం యఙ్లుకి ద్విత్వే అభ్యాస స్యరుక్-
లఙి స్విపి తిల్లుకి సి ప ఈడభావ పత్తే లఘూపధగుణే రపరః- ఇత
స్తృతీయాగా నేపాల్యాదివా వః- ధష్ ణావః- జశ్త్వ స్- దత్వ
తిరుత్వ పత్తే అజర్ఘర్ ర్ ఇతిస్థితే రోరీతి రేఫలోపే నదీర్ఘః-
అత్రి నుగవానాఖ్యాధ్రిలోపే పూర్వస్యదీర్ఘోణః- లోపః- నీర
క్తమ్- దూరక్తమ్- అవాకిమ్- తృఢః- వృఢః - పూర్వగ్రహణ
ము నుత్తరపదే ఒకపూర్వస్య మాత్రస్య దీర్ఘార్థమ్. అజర్ఘాః- ఇత్యాద
ముతే హారీతకృః తమ్యాపాకఇతి.

విప్రతిషేధ. విప్రతిషేధో పూర్వాత్ పిధూగాత్రి యాద్గ
త్యర్థ, సిసుగత్యామిత్యస్మాద్ధాతో ర్వాపు ఉభయప్రాప్తా త్వనో
తిరిష్యత్వమ్- ఉభయత్ర వకాదృ విరోధా ధర్మే ర్తత్వం - కార్యమి
తి అకార్యత్ర్వత్ర తత్పిత అర్థార్థత్వ ఇత్యప్రియః- తేన అ
తుల్యబల విరోధ ఇతి వర్యవసానాదతుల్యబలేషు నిత్యాపవాద
నిత్యానిత్యాన్తరఙ్గబహిరఙ్గవిధిషు నేదం ప్రవర్తతే - తేనహ్య
పవాదాదీనాంప్రవిష్టాత్ప్రగ్రాదీనాం ప్రత్యర్థతా తైర్నూర్వా
ధిత త్వాదృ విప్రతిషేధ క్షేత్రాత్యాభ్యక- అన్తరఙ్గం తు లాఘ
వాత్ - అపవాదస్తు వచనప్రామాణ్యాత్ - తస్మిన్నస్తు ప్రవృత్తి

అవిరోధపరం కార్యం స్యాత్ - ఇతి లోకే ప్రసిద్ధే పూర్వత్రాసి-
ద్ధమితి రోకిత్యపా స్యోర్ద్ధత్వాత్ పరత్వమేవ - అనుసారతః.

ఏతత్ శ్లోకః సుఖం పాఠే రంగజ్ఞానసారిణి ॥ ౧ ॥

తసూత్రవ్యక్తిషయః - అత ఏవ పరనిత్యాన్తరఙ్గాపవాదానా-
ముత్తరోత్తరం బలీయ ఇత్యుక్తమ్ - యద్యపి తుల్యబలత్వేఽపి
పరమేవ స్యాత్ తద్వ్యవస్థాపయత్యేతద్వ్యాపకత్వ ॥ తుల్యబలవిరో-
ధ ఇతి ॥ జాతౌ పదార్థవిధ్యర్థమిదం సూత్రమ్ - వృత్తేః పర-
త్వాన్యమిత్యతః పాలక్షణావకాశసూత్రవ్యాఖ్యానత్వాత్ప్రయోగః
వృత్తేశ్చ ఇత్యత్ర యోగవిభాగే విధినా శాస్త్రపాఠాదపి
పర్తిరేవ స్యాత్ - తదుక్తమపరిపత్తిర్నాం ఉభయోస్తుల్యబల
త్వాదితి - తత్రాస్మాద్వచనాత్పరస్మిన్ కృతే యది పూర్వ
స్యాపి నిమిత్తమస్తి తర్హి తదపి భవతి - యథా ఇష్టకేష్వితి
తత్త్వాధికారే ప్రతేఽప్యకచ్ - గదాచ్యతే పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞా
నాత్సిద్ధమితి - వ్యాఖ్యాతు పదార్థరత్నవ్యక్తిపక్షయోరుభ
యోరపి సంపాదనార్థత్వాత్ సంభవాత్తద్వ్యక్త్యాని యథాయథ
పర్యాయేణ ప్రవృత్తావయమర్థమిదం మాత్రమ్ - విప్రతిషేధే
పరమేవ స్యాన్న తు పూర్వమితి - ఏతల్లక్షణాకస్మాత్ తత్ర
పూర్వస్యాపవాదః స్యాదనుమానమితి - ఏతాదృశాపవాదత్వమి
త్యత్ర పరత్వాత్తాదృశే స్థానివద్భావేన వాచ్యమిత్యతి
వ్యాపకత్వమితి - గమ్యతే - పర్యుదస్తే విప్రతిషేధే యత్రాపి
తం తత్రాపి గమేవ - అప్యనుపూర్వ్యాదకవ్యత్వ పరత్వ
మపి - గణ్యోర్ధ్వంత్వే యూతత్ర శఙ్కాపి చాప్యత్ర ఇతి వా
చ్యమ్ - నియమార్థమితి తత్ర పరమేవ కార్యం స్యాదిత్యేత
ద్ధ్యాహార్తవ్యోప్యతా ॥ ఉత్పన్నేతి ॥ సిద్ధాసిద్ధయోరతు
ల్యబలత్వే విప్రతిషేధే పరమిత్యస్య ప్రవృత్తిర్న ప్రాప్నోతి
త్వాత్పరత్వమేవ నాస్తీత్యర్థః - తదుక్తం పూర్వత్రాసిద్ధం శాస్త్ర
విప్రతిషేధాదపరస్యేతి - ఏతేన విభక్తిరాశ్యం పారి
భాష్యమత్రాపి ఇతి తత్త్వదూషణం ప్రత్యాఖ్యాతమ్.

ఏతత్ శ్లోకః - అత్ర ప్రత్యాఖ్యాతపక్షే పక్షాన్తరమాహ -

౧౩౨॥ అకకారయోరేతత్తదోర్యస్సుస్తస్య లోపస్స్యాద్ధ
లి - నతు నఞ్సమాసే - ఏష విష్ణుః - స శంభుః - అకోః కిమ్ - ఏష
కో రుద్రః - అనఞ్సమాసే కిమ్ - అసశ్శివః - హలి కిమ్ - ఏషోఽత్ర ।

సోఽచిలోపే చేత్పాదపూరణమ్ । ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౩౪ ॥ స
ఇత్యస్య సోర్లోపస్స్యాదచి పాదశ్చేల్లోపే సత్యేవ పూర్య్యే
త - సేమామవిడ్ఢి ప్రభృతిమ్ - ఇహ ఋక్పాద ఏవ గృహ్యత ఇతి
వామనః - అవిశేషాచ్ఛ్లోకపాదోఽపీత్యపరే - సైష దాశరథీ రా
మః - లోప ఇతి కిమ్ - నచేత్ స్రుతి - స ఏవ ముక్త్వా వితరాపు
రామః - నవ్యవరత్వత్ పూరణంతు స్వస్య సన్నిహితమితి పూర్వ
సూత్రాద్వ్యవహితగ్రహణానువృత్త్యా లభ్యతే - తేనేహ న - సో

ఽ్రత్వాత్ - ఉకృత్యతివ అనుకరణమితి నైకల్పితాంతిదేశాద్వా
సిద్ధప్రవృత్తావప్యేతత్తదోరితి ప్రయోగస్యాహుః - హల్గ్రహణమ్
ఇత్యస్యార్థం తరం లాఘవాయ నకృతం సంహితాధికారో
ఽత్ర నాదిత్యాహుః సూత్రే సుఇతి ప్రథమైకవచనం లుప్తషష్ఠీకమి
త్యాహ॥ ఏతత్తదోస్సుస్సురితి॥ ఏతత్తదర్థ గత సంఖ్యావిశే
షాయోగాత్సుస్వరస్యార్థః - ఏతత్తదోస్సంహితాయామితి వ్యాఖ్యానే తు
ఉత్తరపదవాతి ఉత్తరత్రైవ దదాతీత్యాదౌ సులోపస్స్యాత్ -
ఏతత్తదోః కర ఇతి వ్యాఖ్యానం తు న సంభవతి - ఏతత్త్యదాస్తమితి
సమ్బుద్ధ్యభావాత్ - ఏతత్తదోరవయవః ఇతి తు న సంభవతి - సోః
ప్రత్యయత్వాత్ - తస్మాదర్థద్వారక సమ్బన్ధ ఏవాత్రేతి -
తదాశ్రయణాదితి తు అనఞ్ సమాస ఇతి బోధ్యమ్ - ఏతత్తదో
స్సు - యోగాది॥ అకోః కిమ్॥ అకచ్ప్రయోగః శబ్దాన్తరత్వాత్
ప్రసక్త ఇతి వాచ్యః॥ ఏషకః॥ అకో హి తత్ప్రత్యాహారత్వాత్ తన్మధ్య
పతితస్తద్గ్రహణేన గృహ్యత ఇతి న్యాయం జ్ఞాపయతీత్యాహుః.

సోఽచి - అచి తి విధ్యుపాత్తమితి తంత్రేణ - అచి ఇతి తస్య
ప్రసక్తస్య తత్రైవ వచనాస్త్వాస్యను వర్తనం లుప్తషష్ఠీకమిత్యా
హ॥ స ఇత్యస్యేతి॥ ఏవాంశగ్రహణాత్॥ అప్రసక్తో లోపః ఇతి సాపా
వస్తావత్యర్థవత్యవసరే నా పూర్యత ఇతి - అప్రసక్త - రామ
స్సామా నన్యవర్తనమిత్యర్థమ్ తృతీయం పాదశ్శ్లోకేతి సమ్యక్

మామాజిన్ప్రత్యుదాహరణమ్.

ఇతి స్వాదిసంధిః.

నపూర్వోక్తేతి సాధారణం వ్యాదభ్యున్త్రిపాం సాప్త్వారయ ర్యాదౌ సులోపానావర్తిః-అగ్నిరాశః అస్త్రైశతిశ్చేదః-బహు లగ్నిహానాను వృత్త్యాదధుపానానేదు సోహాహాజన్యైత్యాదస్య వరయా ఉపహాద్యత్వం శివవధారణనేతి.

ఇతి స్వాదిసంధిః.